

57
Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 2

Institute for the Study
of the History and
Culture of the USSR

Institut zur Erfor-
schung der Geschichte
und Kultur der UdSSR

Institut d'études
de l'histoire et de la
culture de l'URSS

МЮНХЕН

1955

В. Селенко

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ССРСР

Institute for the Study of the History and Culture of the USSR

Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR

Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'USSR

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

К Н И Г А 2

-2304

3557 0

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

МЮНХЕН

1955

**Передруковувати статті і матеріали із Збірника, з поданням джерела,
дозволено.**

Редагус Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.

**Herausgeber und Verlag: Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der
UdSSR, e. V., München 37, Schliessfach 5, Telephon 58127.**

**Verantwortlicher Redakteur: Prof. P. Kurinnyj, München 2, Augustenstr. 46.
Druck: „Logos“. München 8, Rosenheimerstr. 46 a.**

Printed in Germany.

ВІД ВИДАВНИЧОЇ КОЛЕГІЇ ІНСТИТУТУ

Серія видань під назвою «Українські Збірники» Інституту для вивчення історії та культури ССРСР призначена для публікації менших праць українських вчених, що працюють над вивченням історії, теорії і практики большевизму в ССРСР.

Всі «Українські Збірники» (перший, другий, третій) творять певну цілість і мають дати дослідникові комплексний і документальний образ системи большевицького панування у всіх її взаєминах на історичному прикладі українського народу, а саме: виникнення і перебіг большевицької агресії проти України (статті П. Курінного, Б. Мартоса, О. Юрченка, Г. Ващенко), наслідки тієї ж агресії в галузях плянкового господарства (С. Процюк), житлово-побутових умов (С. Нагай), механізації сільського господарства (П. Лютаревич), фінансів (Е. Гловінський), меліорації земель України і Криму (А. Лебідь), організації народоббивства (Д. Соловей, П. Лютаревич), використання умовних рефлексів для закріплення деспотії (О. Гірш), духового нівечення народу через відповідну організацію народньої освіти УССР (О. Кульчицький, М. Семчишин), препарування історіографії (Б. Крупницький, Л. Чижевський, І. Мірчук), через літературу і театр (П. Котович) і нарешті вигнання народу з його історичних земель (Я. Вакуленко).

Окрему увагу буде приділено в «Збірниках» організаторові всього того — большевицькій диктатурі (Комуністичній Партії Советського Союзу) та її діяльності в Україні — КПУ — (стаття Б. Левицького).

Так окреслені для дослідження явища історії і сучасної дійсності в УССР та ССРСР дадуть змогу дослідникам відтворити їх правдивий образ.

«Українські Збірники», I і II вийшли в українській мові з резюме англійською, німецькою і французькою мовами. Починаючи з книги III вони будуть виходити повністю паралельними текстами в англійській і українській мовах.

Видавнича Колегія звертається до всіх дослідників, а також до читачів, що хотіли б містити в дальших книжках «Українського Збірника» свої матеріали, статті і т. п., надсилати їх до Редакції завчасу, по можливості в переддрукованому вигляді (у двох примірниках), додержуючись, оскільки можливо, розміру 10—20 сторінок машинопису. Цим буде прискорено належне оформлення статей для друку і забезпечено частішу появу «Українських Збірників» Інституту.

Видавнича Колегія

UKRAINIAN REVIEW

of the

Institute for the Study of the History and Culture of the USSR

UKRAINISCHE RUNDSCHAU

des

Instituts zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR

REVUE UKRAINIENNE

de

l'Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS

2

München

1955

Праці, що їх видає Інститут є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Інститут для вивчення історії та культури ССРСР був створений в Мюнхені 8. липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та подати демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові кваліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалежно від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контакту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає науковий журнал, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т. п. Інститут також організовує конференції вчених-дослідників ССРСР, та дає скромну матеріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the History and Culture of the USSR, organized in Munich on July 8, 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may become a collaborator of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearing-house for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

Євген Гловінський

ФІНАНСИ УКРАЇНСЬКОЇ ССР В СИСТЕМІ ФІНАНСІВ ССРСР

Централізм фінансового господарства ССРСР

«Организация государственного управления на принципах демократического централизма означает, что государственное управление в СССР является централизованным, где все политическое, хозяйственное и организационное руководство направляется из одного центра»¹.

З цього речення, що взяте з трактату советського автора про фінанси ССРСР, треба, розуміється, викинути прикметник «демократичний», бо про демократію не може бути мови за того політичного ладу, де дозволена лише одна політична партія.

Централізм, дійсно, означає цілу політичну й господарську структуру ССРСР. В царині політичній — авторитарний режим однієї партії, чи, вірніше, її верхівки, в царині господарській — центрально-плянована господарська система, яка, щоправда, ще не доведена до свого тотального завершення (існування вільної волі консумента, існування колгоспного ринку), але яка майже цілковито виключає автономію продуцента.

В галузі фінансів той централізм переведено послідовно й майже до кінця. Стаття 14-а розділу II (про державний устрій т. зв. Сталінської конституції 1936 року), закреслюючи компетенцію Союзу в особі його вищих органів влади й органів державного управління, відносить до компетенції цих органів в ділянці фінансового господарства:

л) Затвердження єдиного державного бюджету ССРСР, а також податків і прибутків, що йдуть на утворення бюджетів союзного, республіканських і місцевих;

о) Керівництво грошовою й кредитовою системою;

п) Організацію державного страхування.

Про бюджетові права Союзу й союзних республік у нас далі буде ширша мова. Тут лише зазначимо, щоб до цих питань вже більше не вертатися, таке:

¹ А. М. Александров. Финансы СССР, Госфингиздат, Ленинград, 1952.

1. На терені цілого Союзу панує єдина грошова система з советським рублем, як валютою. Уряди союзних республік до справ, пов'язаних з грошевництвом (Geldwesen), не мають жодного відношення.

2. Централізація кредитової системи виявляється в тому, що в ССРСР існують лише загальносоюзні банки з центрами в Москві. В УСРСР і в інших республіках є лише філії (контори) цих банків. Це такі банки: а) Государственный банк ССРСР (Державний банк) — інститут короткотермінового кредиту, розрахунковий і касовий центр Союзу і єдиний емісійний банк, і б) банки для довготермінового кредиту — «Промбанк» (банк фінансування капітального будівництва, промисловости, транспорту і зв'язку); «Сельхозбанк» — банк фінансування соціалістичного сільського господарства; «Торгбанк» — банк фінансування капітального будівництва, торгівлі й кооперації і «Цекомбанк» — банк фінансування комунального й житлового будівництва.

3. Централізована організація ощадництва. Державні трудові ощадні каси знаходяться у віданні Міністерства Фінансів ССРСР, що здійснює керівництво і контролює їх працю. На чолі системи ощадних кас стоїть Головне Управління державних трудових ощадних кас і державного кредиту, що призначається, на внесення Міністра Фінансів ССРСР, Радою Міністрів ССРСР.

4. Так само у віданні Міністерства Фінансів ССРСР знаходиться система органів державного страхування (асекурації). На чолі цієї системи стоїть Головне Управління державного страхування, яке здійснює керівництво цілою працею асекураційних органів, розробляє проекти законів, видає інструкції й організовує окремі види страхування. Головне Управління має свої республіканські і місцеві органи, що знаходяться при міністерствах фінансів союзних й автономних республік, обласних, районних і міських фінансових відділах. Міністри фінансів дотичних республік, так само як і керівники фінансових відділів місцевих советів, мають право лише здійснювати контролю діяльності органів Держстраха щодо додержання ними законів, приписів й інструкцій про масткове й особисте страхування.

Основні засади бюджетового права ССРСР

До 1923 р. УСРСР була формально самостійною державою, що входила в союз з подібними ж самостійними советськими державами: РСФСР, БССР, ЗСФСР. Це був союз держав (Staatenbund), що об'єдналися для виконання певних мілітарних (оборона проти «капіталістичного оточення»), економічних (запровадження комунізму) і соціальних (світова революція) завдань. Проте, ми знаємо з історії УСРСР з часів воєнного комунізму, що самостійність цих союзних держав була у високій мірі ілюзорною. В царині фінансовій, беручи на увагу, що ціле фінансове господарство всіх республік базувалося на емісії паперових грошей, цей союз в істоті своїй був державою унітарною; самостійні республіки, що входили до союзу, не мали своїх власних бюджетів. «Постання українського державного бюджету, — казав колишній Наркомфін УСРСР М. П о л о з, — належить до р. 1923/24. До цього часу ми мали не бюджет, а видаткові кошториси, що ... забезпечувалися підмогою переважно із емісійних засобів»². В 1923 р. приходить до пере-

² М. Полоз. Финансы Украины за десять лет. «Украинский Экономист», Харьков, 25. XII. 1927.

творення союзу держав в союзну державу (Bundesstaat). Постає Союз Со-
ветських Соціалістичних Республік. Друга сесія Центрального Виконавчого
Комітету ССРСР першого скликання приймає першу конституцію ССРСР, в
якій встановлюються конституція Союзу й союзних республік. Таким чи-
ном, поруч з союзними республіками й над ними постав союз республік, як
суверенна держава; поруч з верховними органами республік і над ними
постали верховні органи Союзу ССРСР. 26. X. 1924 союзний ЦВК ухвалив пер-
ший закон про бюджетові права союзних республік. 25. V. 1927 цей закон
було замінено Положенням про бюджетові права Союзу і союзних респуб-
лік, яке в основному діє і до цього часу.

Основні засади, що їх покладено в основу бюджетового права ССРСР, такі:

1. Засада фінансової зверхности

Засада фінансової зверхности Союзу виявляється насамперед (і поперше)
в тому, що самі бюджетові права союзних республік, їх обсяг і межі окрес-
люють верховні органи Союзу. ЦВК Союзу (тепер Верховний Совет або його
Президіум) може видавати декрети, закони, розпорядження, які зміню-
ватимуть, зменшуватимуть або збільшуватимуть бюджетові права союзних
республік. Для цього не треба ні зміни конституції, ні згоди відповідних
органів союзних республік. Подруге союзним органам належить виключна
компетенція щодо встановлення об'єктів оподаткування (т. зв. Objekt-
kompetenz). Стосується це не тільки самих податків, але й оплат і всіх ін-
ших поборів з населення. Ані союзні, ані автономні республіки не мають
права встановлювати й побирати податки й інші побори або використовувати
будьякі доходи, непередбачені союзним законодавством. Союзним рес-
публікам залишено лише скромне право видавати додаткові до союзних ви-
конавчі розпорядження, і, в межах, встановлених союзними законами й ви-
конавчими розпорядженнями, встановляти детальні (по областях) норми
податків.

2. Засада єдності бюджету ССРСР

Державний бюджет ССРСР, що до 1938 р. носив назву «єдиного», складав-
ся з загально-союзного бюджету (тепер називається просто «союзний») і 16
бюджетів союзних республік. Кожний бюджет входить до бюджету ССРСР
як збалансована цілість, і в свою чергу сума всіх бюджетів мусить балансу-
ватися в бюджеті ССРСР. В цій конструкції виявляється послідовний центра-
лізм советської фінансової політики. Конструкція єдиного державного бю-
джету — це повчіння у фінансовій політиці федеративних держав, бо зви-
чайно кожна федеративна держава має окремо бюджет спільний й окремо бю-
джети сфедерованих частин. Таким чином державний бюджет ССРСР є у
своїй суті звичайним бюджетом унітарної держави¹.

З року 1938 до державного бюджету ССРСР включено, поперше, всі міс-
цеві бюджети (до бюджетів дотичних советських республік), і бюджет со-
ціального страхування (до загально-союзної частини). Отже з цього часу

¹ Gerhard Dobbert. Der Zentralismus in der Finanzverfassung der UdSSR. Gustav Fischer, Jena, 1930, S. 56 ff.

бюджет ССРСР став дійсно єдиним бюджетом, хоч, незрозумілим чином, якраз від цього часу він втратив свій прикметник «єдиний»⁴.

Розподіл компетенцій між Союзом і союзними республіками

Розподіл компетенцій між Союзом і союзними республіками має вирішальне значення для устійнення обсягу тих завдань, що їх мають виконати одні і другі органи влади, а в зв'язку з тим і для устійнення обсягу тих засобів, які їм потрібні для виконання цих завдань. Розподіл компетенцій встановлено конституцією ССРСР. І конституція 1923 року, і конституція 1936 року закріплює за органами влади Союзу ССР дуже широке поле діяльності. Керівне становище Союзу, властиво, забезпечене у всіх ділянках життя — політичній, економічній, військовій, правній, культурній. Лише не в всіх ділянках цей централізм управління переведений до кінця. Одні галузі належать виключно до компетенції Союзу (військо, зовнішні зносини, шляхи сполучення)⁵, в інших Союзові належить керівна роль (народне господарство, фінанси, контролю), в третіх, при встановленні верховними органами Союзу загальних директив виконання агенд полишається органам союзних республік (право, освіта, здоров'я, соціальне забезпечення). Так дійшло до розподілу наркоматів (тепер міністерств) і інституцій на: а) загальносоюзні, існують лише при верховних органах Союзу, б) об'єднані, тепер союзно-республіканські, що існують і при верховних органах Союзу і при верховних органах союзних республік і що мають таким чином подвійну підлеглість: наприклад міністерство фінансів УССР підлягає міністерству фінансів ССРСР і Раді Міністрів УССР; і в) республіканські, які входять до складу верховних органів лише союзних республік і не мають відповідника в верховних органах Союзу.

На 1924 рік загальна структура наркоматів і інституцій представлялась так:

Загальносоюзні наркомати й установи

1. Наркомат Закордонних справ,
2. " Зовнішньої торгівлі,
3. " Військових і Морських справ,
4. " Шляхів сполучення,
5. " Пошти і телеграфу,
6. Об'єднане Державно-Політичне Управління (ОДПУ),
7. Найвищий Суд,
8. Військово-Санітарне Управління,
9. Управління спеціальних військ.

⁴ Місцеві бюджети в статистичних зведеннях іноді і до 1938 року додавалися до єдиного державного бюджету ССРСР і тоді такий бюджет носив назву «сводного». Цю зміну в структурі державного бюджету ССРСР і бюджетів союзних республік треба мати на увазі при всяких числових порівняннях бюджетів з-перед 1938 р. з пізнішими бюджетами.

⁵ За конституцією 1923 року.

Союзно-республіканські наркомати й установи

1. Наркомат фінансів,
2. " внутрішньої торгівлі,
3. " праці,
4. " робітничо-селянської інспекції,
5. Вища Рада Народнього Господарства (ВРНГ),
6. Центральне Статистичне Управління (ЦСУ).

Республіканські наркомати й установи

1. Наркомат Юстиції,
2. " Внутрішніх справ,
3. " Освіти,
4. " Здоров'я,
5. " Соціального забезпечення,
6. " Земельних справ,
7. Державна Плянна Комісія (Держплан).

З того часу ця структура постійно мінялася. До другої світової війни ці зміни йшли в напрямках:

- а) більшої централізації управління, що виявилось в збільшенні числа загальносоюзних наркоматів і зменшенні числа республіканських;
- б) в роздрібленні управління, в створенні все більшого числа наркоматів, при чому цей процес йшов по лінії роздріблення господарського керівництва; нові наркомати поставали, головним чином, для керування окремими галузями господарства.

На травень 1939 року схема розподілу наркоматів мала вже інший вигляд:

Загальносоюзні	Союзно-республіканські
1. Оборони	1. Внутрішніх справ
2. Закордонних справ	2. Харчової промисловости
3. Зовнішньої торгівлі	3. Рибної промисловости
4. Шляхів сполучення	4. М'ясної і молочної промисловости
5. Морської фльоти	5. Текстильної промисловости
6. Річкової фльоти	6. Лісової промисловости
7. Авіаційної промисловости	7. Земельних справ
8. Суднобудівельної промисловости	8. Зернових і тваринницьких радгоспів
9. Боевих припасів	9. Фінансів
10. Озброєння	10. Торгівлі
11. Паливної промисловости	11. Юстиції
12. Електроенергії й електропромисловости	12. Охорони здоров'я
13. Чорної металургії	13. Державна Плянна Комісія.
14. Кольорової металургії	
15. Хемічної промисловости	
16. Промисловости будівельних матеріалів	
17. Великого машинобудування	
18. Середнього машинобудування	
19. Загального машинобудування	
20. Військово-морської фльоти	
21. Заготівлі	
22. Комісія Совєтської Контролі	

23. Державний Банк*
24. Комітет у справах мистецтва*
25. Комітет для високої школи*
26. Комітет у справах кінематографії*

* Існували на правах наркоматів, і голови цих інституцій входили до Ради Народніх Комісарів.

Республіканські наркомати

1. Освіти
2. Соціального забезпечення
3. Місцевої промисловости
4. Комунального господарства.

Таким чином за цей час число загальносоюзних наркоматів й установ збільшилося з 9 до 26, союзнореспубліканських з 6 до 13, а республіканських зменшилося з 6 до 4.

Збільшення загальносоюзних наркоматів відбулося, головним чином, внаслідок того, що до відання Союзу віднесено важку промисловість (управління якої поділено між 2 наркоматами) і оборонну промисловість (2 наркомати). Натомість легка промисловість, поділена між 5 наркоматів, залишилася у віданні республік під зверхнім керівництвом союзних наркоматів. Цілком сентралізовані сільськогосподарські заготівлі (наркомат заготівель) і державна контроля. Внутрішні справи, юстиція і охорона здоров'я, держиплян і земельні справи перейшли з виключного відання республік під зверхнє керівництво союзних наркоматів. Союзним республікам залишена лише освіта (при чому висока освіта, через створення спеціального Комітету, відійшла до Союзу), соціальне забезпечення, місцева промисловість (найдрібніші промислові заклади, що обслуговують лише місцевий терен) і комунальне господарство (проте при Раді Народніх Комісарів ССРСР існує Всесоюзна Рада Комунального Господарства, діяльність якої розповсюджується на цілий Союз).

СНК ССРСР має при собі, крім згаданої вище Всесоюдної Ради Комунального Господарства, цілий ряд інституцій, що виконують загальносоюзні завдання, як, напр., Комітет у справах фізичної культури й спорту, Переселенський Комітет, Головне Управління Гідрометеорологічної служби, Головне Управління Лісоохорони й лісопосадок⁶, і т. д.

Існування таких організацій, що тереном діяльності мають цілий Союз, у високій мірі обмежують ініціативу й свободу діяння урядів союзних республік⁷.

Під час війни зроблено було крок в напрямку певної децентралізації управління. В 1944 р. такі важливі міністерства, як оборони і закордонних справ перетворено з загальносоюзних в союзно-республіканські. Відповідні міністерства створено лише в двох республіках — Білоруській і Українській, тих, що увійшли до Організації Об'єднаних Націй, — і це виразно свідчить, що при цій зміні грали ролю політичні мотиви. Більше значення, як ознака певної децентралізації господарського управління, має перетворення

⁶ Це дані передвоєнні. Не маємо відомостей, чи подібні інституції ще існують, чи виступають під іншим іменем, чи передали свої функції іншим інституціям.

⁷ Про це див.: В. Садовський. Національна політика Советів, Український Науковий Інститут, Варшава, 1937.

вже в останній час трьох загальносоюзних міністерств в союзно-республіканські. Це міністерства вугільної промисловости, чорної металургії і кольорової металургії. В УССР з цих міністерств створено лише 2: чорної металургії і вугільної промисловости (міністерства кольорової металургії не створено).

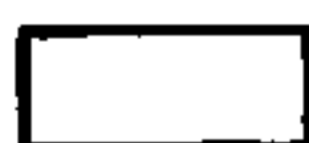
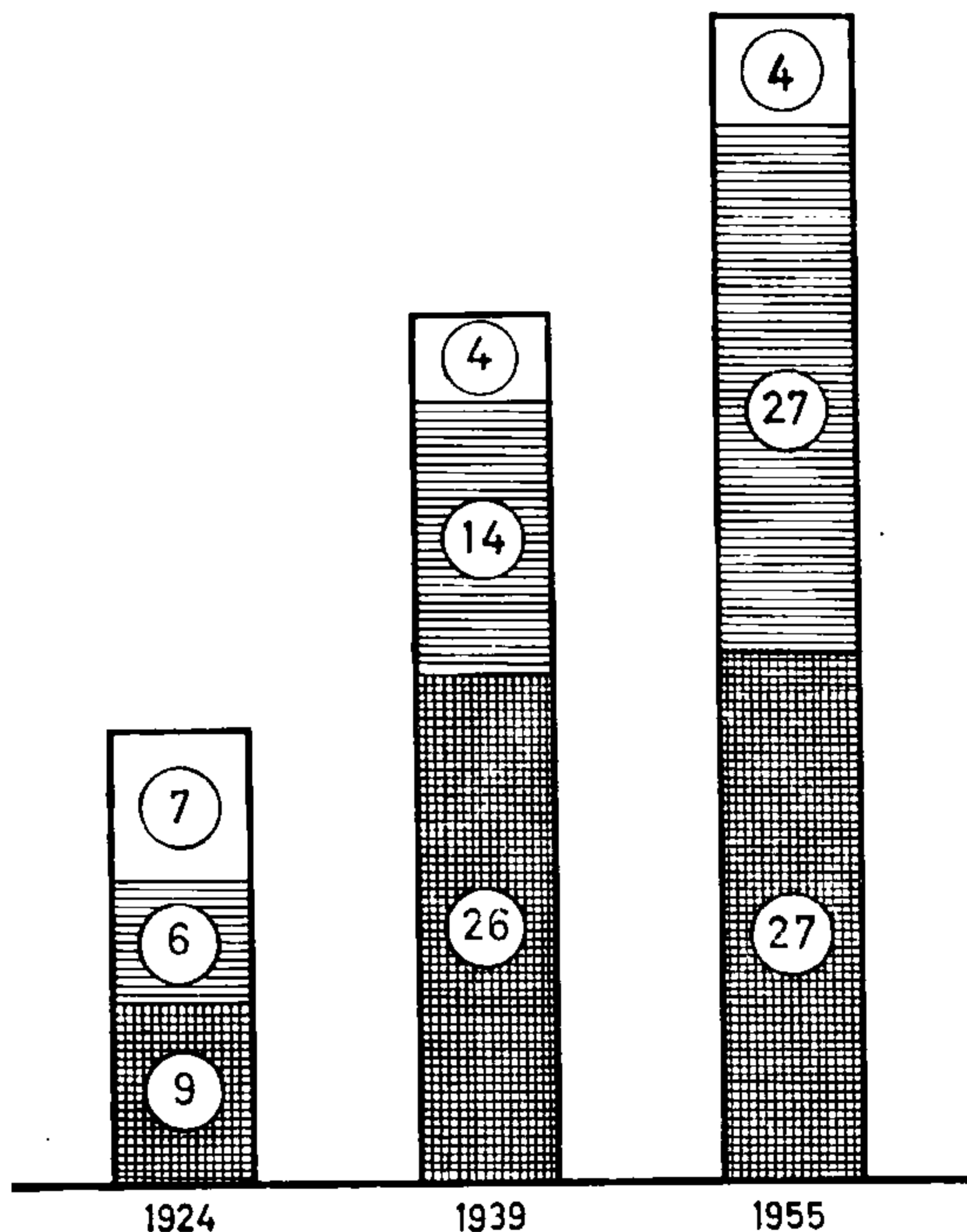
В 1953 р., після смерти Сталіна, його спадкоємці значно були скоротили кількість міністерств. Великого значення це скорочення не мало, бо після прийшов знову процес дрібнення, так що сьогодні в цілому міністерств є більше, ніж було в 1939 р., при чому створено знову цілий ряд загальносоюзних господарських міністерств.

Отже на 1955 р. схема розподілу міністерств виглядає так:

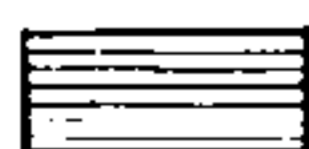
Загальносоюзні	Союзно-республіканські
1. Зовнішньої торгівлі	1. Внутрішніх справ
2. Шляхів сполучення	2. Юстиції
3. Морської фльоти	3. Фінансів
4. Річкової фльоти	4. Сільського господарства
5. Електростанцій	5. Торгівлі
6. Будівництва електростанцій	6. Охорони здоров'я
7. Електропромисловости	7. Лісової промисловости
8. Хемічної промисловости	8. Рибної промисловости
9. Авіаційної промисловости	9. М'ясної і молочної промисловости
10. Суднобудівельної промисловости	10. Радгоспів
11. Оборонної промисловости	11. Харчової промисловости
12. Тяжкого машинобудування	12. Промисловости будівельних матеріалів
13. Середнього машинобудування	13. Державного контролю
14. Заготівель	14. Закордонних справ
15. Автомобільного, тракторного і сільськогосподарського машинобудування	15. Оборони
16. Паперової і деревообрібної промисловости	16. Вугільної промисловости
17. Машинобудування і приладобудування	17. Чорної металургії
18. Будівництва підприємств нафтової промисловости	18. Кольорової металургії
19. Транспортного будівництва	19. Міського і сільського будівництва
20. Геології і охорони надрів	20. Зв'язку
21. Радіотехнічної промисловости	21. Нафтової промисловости
22. Варстатобудівної і інструментальної промисловости	22. Високої освіти
23. Будівельного і шляхового машинобудування	23. Культури
24. Будівництва підприємств металургійної і хемічної промисловости	24. Промислових товарів широкого вжитку
25. Транспортного машинобудування	25. Автомобільного транспорту й шосейних шляхів
26. Правління Держбанку	26. Держплану
27. Комітет в справах будівництва	27. Комітет державної безпеки

С Х Е М А

розподілу міністерств на
загальносоюзні, союзно-республіканські
і республіканські

Республіканські міністерства

Союзно-республіканські міністерства

Загальносоюзні міністерства

1. Освіти
2. Соціального забезпечення
3. Комунального господарства
4. Місцевої і паливної промисловости.

Таким чином в 1939 р. було загальносоюзних 26 наркоматів й установ з правами наркоматів, з них господарських наркоматів 17, в 1955 р. — 27 міністерств, з них господарських — 27; союзно-республіканських: в 1939 р. — 13, з них господарських — 8; в 1955 р. — 27 міністерств, з них господарських — 18, республіканських в УССР — 4, з них господарських — 2.

У зв'язку з таким розподілом компетенцій між Союзом ССР і союзними республіками за рахунок союзнного бюджету переводиться: а) в галузі фінансування народнього господарства — фінансування важкої промисловости, транспорту, зв'язку, зовнішньої торгівлі, закріплених за Союзом важніших підприємств інших галузів промисловости, радгоспів союзнного значення, МТС і міроприємства загальносоюзного значення в галузі сільського господарства; б) в галузі соціально-культурних видатків — утримання важніших наукових установ (напр. Академія Наук ССР), високих шкіл і технікумів загальносоюзного значення, і медичних установ загальносоюзного значення; виплачуються пенсії інвалідам останньої війни і родинам загинутих на війні, допомоги багатодітним і самотнім матерям і пенсії офіцерському складу війська; в) повністю видатки на оборону, на охорону державної безпеки і зовнішні зносини; г) утримання верховних органів Союзу, а також всіх органів ЦСУ, Прокуратури і Контролі (включаючи республіканські і місцеві органи).

По республіканським бюджетам переводиться фінансування підприємств й організацій народнього господарства, соціально-культурних установ республіканського значення, утримання органів державної влади союзних республік, місцевих фінансових органів, судів і нотаріальних контор.

По місцевих бюджетах фінансується місцева промисловість, комунальне господарство, житлове господарство й будівництво, в галузі сільського господарства — різні заходи агрикультурного характеру (сільськогосподарські виставки, з'їзди, наради, контролю насіння, агрономічні і ветеринарні станції); в галузі соціально-культурних заходів — ціла шкільна мережа (початкові, семилітні і десятилітні школи), дошкільна і позашкільна освіта, клуби, кати-читальні і утримання лікарень, амбуляторій, профілактичних установ; за рахунок місцевих бюджетів виплачуються пенсії інвалідам «імперіялістичної» і громадянської воєн, інвалідам від народження. Таким чином переважна більшість на народне господарство і всі видатки на оборону переходять через союзний бюджет. Натомість видатки на соціально-культурні потреби, що виносять до $\frac{2}{3}$ державних бюджетів союзних республік, розподіляються майже порівну між союзним, республіканськими і місцевими бюджетами. Для ілюстрації наводимо таблицю про напрямок видатків в окремих кільцях бюджетової системи в 1951 р. (по затвердженому бюджеті) в мільярдах карбованців:

* Кількість республіканських, так само й союзно-республіканських міністерств у різних республіках різна.

Видатки	Союзний бюджет	Державні бюджети союзних республік		Разом	Держ. бюд. СССР
		республ. бюдж.	місцеві бюдж. й бюдж. АССР		
Разом видатків	354,0	30,2	67,3	97,5	451,5
в тому числі:					
фінансування народного господарства, соціально-культурні видатки,	157,2	12,5	8,8	21,3	178,5
управління і суд,	55,0	13,9	51,9	65,8	120,8
оборона	5,3	3,2	5,8	9,0	14,3
	96,4				96,4

Але повну рацію має відомий дослідник советської економіки Наум Ясний, коли він висловлюється з приводу розподілу видатків так:

„Die Ausgaben für die Volkswirtschaft werden fest in Händen der Zentralregierung gehalten. Bei Bildung und Gesundheitspflege gibt man den Republiken und Lokalbehörden etwas mehr Selbständigkeit. In Wirklichkeit kann diese auch hier verschwinden, denn alle Details werden von Moskau aus diktiert“⁹.

Розподіл прибуткових джерел

Але як не була б обмежена самостійність республіканських і місцевих органів в керуванні приділеними для них агендами управління, завдання, що на них покладені, досить таки широкі й вимагають поважних засобів, хоч державні бюджети всіх республік виносять приблизно лише $\frac{2}{5}$ цілого державного бюджету СССР, але на покриття видатків ці бюджети мусять мати приділені прибуткові джерела. Треба ствердити, що розподіл прибуткових джерел весь час мінявся, але в цих змінах можна розмежувати два періоди: до податкової реформи 1930 року, і після податкової реформи.

В часі до податкової реформи 1930 р. розподіл податкових прибутків між Союзом і союзними республіками був переведений в загальному за такою схемою: посередні податки й мита належали Союзові, безпосередні податки (єдиний сільськогосподарський, промисловий і загальноприбутковий) — союзним республікам. Щодо неподаткованих прибутків, то всі прибутки, які мали своїм джерелом діяльність загальносоюзних наркоматів й установ, віднесено до загальносоюзного бюджету, і навпаки, прибутки, які походять з діяльності республіканських наркоматів, йдуть до бюджетів союзних республік. Надходження з гербового збору (за законом 1927) служили вирівняльним фондом, який підпадав щорічному розподілу (через ЦВК Союзу) між бюджетами союзних республік. Щодо прибутків місцевих бюджетів, то, крім неподаткових прибутків з підприємств і організацій місцевого значення, було встановлено кілька місцевих податків, з яких залишився на сьогодні лише податок з будівель. Крім того місцевим органам дано було право встановлювати певні надвишки до оплат і промислового податку, а також від деяких прибутків в місцеві бюджети надходили, встановле-

⁹ Die Sowjetische Staatshaushalt von Naum Jasny, (Finanz Archiv, Neue Folge, Band 15, Heft 1, Tübingen, 1954.

ні положенням про місцеві фінанси ССРСР 1926 року, відсоткові відрахування.

Треба згадати, що безпосередні податки передавалися до бюджетів республік не повністю, лише у певному відсотковому відрахуванні. Навіть за законом 1927 року, який збільшив до певної міри прибуткові джерела бюджетів союзних республік, до них передавалося лише 99% надходжень згаданих трьох головних простих податків, а 1% залишався для Союзу, як символ його податкової зверхності.

Податкова реформа 1930 року, скасувавши цілий ряд податків і зуніфікувавши їх в єдиний податок з обігу, що став найголовнішим прибутковим джерелом бюджетів ССРСР, скерувала всі суми цього податку в загально-союзний бюджет. В наслідок цього, а також тому, що до загальносоюзного бюджету перенесено було ще деякі інші прибутки, сума прибутків бюджетів союзних республік значно зменшилася. Про це свідчить нижче подана таблиця (Прибутки державного бюджету ССРСР взято за 100¹⁰):

	1929/30	окремий квар. 1930	1931	1932	1933	1935	1937
Бюджет всіх союзних республік	39,1	14,5	13,5	12,0	13,2	18,3	23,1
Бюджет УССР	4,66	2,64	2,68	2,57	2,8	3,47	4,11

Кидається в вічі велика дефіцитність бюджетів союзних республік (в 1931 р. 15% бюджету УССР треба було покрити за рахунок дотацій з загальносоюзного бюджету). Тому законом з 22. грудня 1931 р. встановлюються відсоткові відрахування в бюджети союзних республік від податку з обігу. Тут ми не маємо змоги зупинитися на різних фазах конституювання прибуткових джерел бюджетів союзних республік після податкової реформи. Накреслимо лише сучасний стан.

Головним джерелом прибутків бюджетів союзних республік є відсоткові відрахування від цілого ряду загальносоюзних податків і доходів. Це т. зв. регулюючі прибутки.

До них належать:

1. Податок з товарового обігу
2. Прибутковий податок з населення
3. Сільськогосподарський податок з колгоспників й одноосібників
4. Прибутковий податок з колгоспів
5. Податок з нежонатих, самітних і малородинних
6. Надходження з державних позик, розміщених серед населення
7. Лісний дохід
8. Дохід з МТС.

Відрахування від податку з обігу для різних республік встановлюється звичайно різне і майже щороку підпадає змінам. Натомість інші відрахування встановлюються, за рідкими винятками, однакові для всіх респуб-

¹⁰ Податкова реформа була переведена 1. вересня 1930 року. Отже її наслідки далися відчуті вже в окремому кварталі (жовтень—грудень) 1930 р.

лік. Для ілюстрації наведемо відсотки відрахування від цих податків і доходів для УССР за останні 5 років.

	1951	1952	1953	1954	1955
Податки з обігу ¹¹	13,2	8,5	13,2	22,5	19,3
Прибутковий податок з населення	50	25	25	25	25
Сільськогосподарський податок	50	25	40	25	40
Прибутковий податок з колгоспів	50	50	40	25	40
Податок з нежонатих, самітних і малородинних	50	50	40	25	40
Державні позики, розміщені серед населення	50	50	40	40	40
Лісний дохід	50	50	40	25	40
Дохід з МТС	50	25	25	25	25

Інші прибуткові джерела закріплено стало за бюджетами республік. До таких закріплених прибутків належать:

- 1) податок з радгоспів республіканської підлеглості,
- 2) відрахування від зисків підприємств і господарських організацій республіканської підлеглості,
- 3) прибутковий податок з кооперативних і громадських організацій.
- 4) податок на коней односібників (25% йде у властивий бюджет республіки, а 75% передається до місцевого бюджету).

Нарешті до державних бюджетів союзних республік зараховуються (від 1938 р.) всі прибутки місцевих бюджетів, вони складаються з таких позицій:

- 1) податок з будинків,
- 2) рентний податок або земельна рента,
- 3) разовий збір з торгівлі на колгоспних ринках,
- 4) збір з власників транспортних закладів,
- 5) оплати різного роду,¹²
- 6) податок з кінотеатрів,
- 7) самооподаткування сільського населення,
- 8) податок з нетоварових операцій,
- 9) відрахування від зисків усупільнених підприємств місцевого значення,
- 10) інші податкові прибутки.

Коли ми візьмемо прелімінар державного бюджету УССР на 1954 р., то побачимо, що відрахування від загальносоюзних податків і доходів становлять в ньому 50 а то й більше відсотків. Прелімінар прибуткового бюджету УССР на 1954 виглядає так:

¹¹ Для порівняння наведемо відсоток відрахувань від податку з обігу за останні три роки по деяких інших республіках.

	1953	1954	1955	
Російська СФСР	9,1	14,4	6,0	
Карело-Фінська ССР	65,3	52,1	47,9	найбільший відсоток
Латвійська ССР	6,2	10,7	4,7	найменший відсоток

¹² Оплати за автоінспекцію, за перевірку ваги і деякі інші йдуть до союзного бюджету.

	міль. карб.
1) відрахування від податку	9 425,2
2) відрахування від зисків	4 865,1
3) прибутковий податок з кооперативних і громадських організацій	727,1
4) відрахування від податків з населення	2 235,7
5) місцеві прибутки	4 290,7
6) інші прибутки	1 605,1
Разом	23 048,9

Треба тут відзначити, що в советських публікаціях, які подають затверджений закон про державний бюджет, подаються лише загальні цифри прибутків і видатків. Поданий вище прелімінар довелося сконструювати на підставі даних, що їх подав в своїй доповіді міністер фінансів УССР М. Щетинін¹³, при чому позицію 4 (відрахування податків з населення) довелося обрахувати арифметичним способом, взявши 9,7% (відсоток поданий М. Щетиніним) від загальної суми прибутків (23 048,0 міль. карб.). Отже, відрахування від загальносоюзних прибутків складаються з суми позицій: 1,4 і частини 6. В цю останню (інші прибутки) входять такі надходження: від податку з радгоспів, 25% податку з коней одноосібників і відрахування від тих загальносоюзних прибуткових джерел, що не увійшли до позиції 1 і 4. Прибуток з республіканських радгоспів України приносить дуже мало; ми не маємо останніх даних, але в 1937 р. на бюджет УССР (без місцевого) з 4 мільярди карб., він виносив усього 8,8 міль. карб. Надходження від податку на коней одноосібників теж, очевидно, мінімальні, вже просто тому, що одноосібних господарств залишилася дуже мала кількість. Таким чином, більша частина т. зв. «інших прибутків» теж належить до відрахувань від загальносоюзних податків і доходів. Тому ми не помиляємося, коли говоримо, що ці відрахування виносять більше 50% всіх прибутків державного бюджету УССР. Отже і Верховний Совет УССР і Міністерство Фінансів обмежені в своєму праві порядкувати фінансами України. Поперше $\frac{4}{5}$ всіх державних прибутків, що побираються з населення України, і стільки ж державних видатків, переходить по союзному бюджету, отже до них органи УССР не мають відношення. Подруге — жодних самостійних прибуткових джерел вони не мають права визначати, а щодо видатків, то вони зв'язані й центральним народньо-господарським пляном і директивами центральних союзних органів. І, потрете, більшу половину прибутків державного бюджету УССР складають зафіксовані згори союзним законом в тверді відсоткові відрахування від загальносоюзних податків і доходів. Мало того, тим законом про державний бюджет СССР ухвалюється й загальна сума, яка має бути передана з державних бюджетів союзних республік до місцевих бюджетів. Тому державний бюджет УССР, має такий вигляд:

¹³ Для бюджету на 1955 р. подібних обрахунків, через відсутність відповідних даних в доповіді М. Щетиніна, перевести не можна.

Бюджет на 1954 р.

	Прибутки в тис. карб.	Видатки
Державний бюджет УССР	22 988 180	22 988 180 ¹⁴
з того республіканський	18 697 498	9 776 291
місцеві бюджети	4 290 682	13 211 889

Бюджет на 1955 р.

	Прибутки в тис. карб.	Видатки
Державний бюджет	26 335 882	26 335 882
з того республіканський бюджет	21 364 122	13 155 245
місцеві бюджети	4 971 760	13 180 637

Таким чином коло 50% (48%) з республіканського бюджету передається до місцевого. В попередні роки сума, що передавалася до місцевих бюджетів, виносила ще більше — 60% всіх прибутків державного бюджету УССР. І так само як Верховний Совет ССР щорічно затверджує відсоткові ставки відрахувань в бюджети окремих республік, так і Верховна Рада встановлює відсотки відрахувань від тих самих джерел в бюджети поодиноких областей. Відсотки ці звичайно встановлюються різні для різних областей. Так, в бюджеті на р. 1955 лише для двох джерел встановлені однакові відсотки для всіх областей республіки:

від доходів МТС	25%	і
від прибуткового податку з колгоспів	40%	
Щодо інших відрахувань, то на 1955 р. встановлені такі відсотки для областей (подаємо найнижчий і найвищий відсотки):		
від податку з обігу	0,8%	м. Київ;
	53,5%	Тернопільська область;
від прибуткового податку з населення	6%	Сталінська область;
	80%	Волинська і Київська області;
від податку на нежонатих, самітних і малородинних	12%	Ворошиловградська і
	96%	Сталінська області;
		Київська область;
від сільсько-господарського податку	25%	Сумська область,
	80%	Ворошиловградська, Станіславська, Тернопільська області;
від державної позики, розміщеної серед населення	16%	м. Київ;
	40%	м. Севастопіль, Волинська, Дрогобицька, Закарпатська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Херсонська і Черкаська області;

¹⁴ Прибутки в 22 988 міль. карб. трохи різняться від поданої вище цифри 23 048,9 міль. карб. Ця остання цифра — проект Міністерства Фінансів УССР. В остаточному вигляді затверджений бюджет УССР має по стороні прибутків — 23 079,4 міль. карб. Отже невеликі зміни в уже затвердженому бюджеті республіканські органи можуть робити.

від лісного доходу	20%	Закарпатська і Станіславівська області;
	100%	Ворошиловградська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Сумська, Тернопільська області.

У встановленні відсотків відрахувань для окремих областей Міністерство фінансів УССР має трохи більше свободи рухів, хоч і тут, власне, справа зводиться до арифметичного розподілу вже визначених згори прибутків.

Бюджет УССР і фінанси УССР в системі фінансів ССРСР.

Ми вже говорили, що державний бюджет УССР, це — лише приблизно $\frac{1}{3}$ частина прибутків і видатків УССР. На жаль, советські джерела тепер не подають, скільки загальносоюзних прибутків побирається на території УССР і яка частина загальносоюзних видатків йде на потреби УССР. Ми знаємо лише загальну суму союзного бюджету ССРСР і можемо вирахувати, яку долю союзний бюджет займає в цілому державному бюджеті ССРСР. Візьмемо дані за останні 4 роки (по прибутковій частині):

	1951	1952	1953	1954	1955
	в міль. карб.				
державний бюджет ССРСР	458.716	509.911	544.264	572.542	590.193
союзний бюджет	361.212	411.154	441.619	452.955	462.857
союзний бюджет вносить % державного	78,6	80,6	81,2	79,2	78,4

Те саме, приблизно, ми спостерігаємо і за довоєнних часів. Так, напр. в р. 1934 союзний бюджет складав 83,6% державного бюджету, в 1937 — 77,0%.

Натомість за останніх часів НЕП-у ситуація була дещо інша. Союзний бюджет в р. 1926/27 вносив лише 72,9%, в 1928/29 — 71,2%. Можна твердити, що з того часу централізація державних прибутків і видатків збільшилася на 10—12%.

Цікаво подати ще одно співвідношення, а саме відсоток, що його займає бюджет УССР в сумі бюджетів всіх союзних республік.

	1951	1952	1953	1954	1955
	в міль. карб.				
Бюджети всіх союзних республік	97.504	98.756	102.645	119.586	127.335
Бюджет УССР	17.247	17.538	17.953	32.988	26.336 ¹⁵
Бюджет УССР у % до суми бюджетів всіх союзних республік	17,7	17,7	17,4	19,3	20,7

¹⁵ В законі про державний бюджет ССРСР; в законі про державний бюджет УССР, затвердженим Верховною Радою УССР, — дещо інші цифри: прибутки — 26 514 міль. карб., видатки 26 336 міль. карб.

Ми бачимо, що бюджет УССР не виносив тих 20%, що він мусів би мати у стосунку до суми бюджетів всіх союзних республік хоч би з того огляду, що населення УССР виносить трохи більш 20% населення цілого Союзу, а по господарському потенціалу питома вага УССР безумовно значно більша 20%. Отже тут ми теж можемо сконстатувати упослідження УССР, на цей раз, на користь не Союзу, але інших союзних республік. Лише в 1954 році ми помічаємо певну зміну на користь УССР: зріст бюджету УССР виявився більшим ніж зріст в інших республіках і його питомий тягар в 1955 р. децю перевищує 20%. Пов'язано це, очевидно, з тим, що частина підприємств вугільної промисловости і чорної металургії перейшла у відання створених при УССР союзно-республіканських міністерств цих галузів промисловости.

Нарешті залишається ще одно питання, питання про те, чи в Україні, по лінії державного бюджету ССР, побирається прибутків більше, ніж видається теж по лінії державного бюджету ССР на її потреби. Це питання про т. зв. географічний розподіл державних прибутків і видатків і про фінансовий визиск України в системі фінансового господарства ССР. Розуміється, за сьогоdnішнього стану документальних даних — на це питання відповісти не можемо. Але до 1927 р. такі дані публікувалися, і це дало підставу деяким дослідникам встановити т. зв. територіальний бюджет УССР. Перша спроба в цьому напрямі була пророблена такою компетентною установою як Державна Плянова Комісія (Укрдержплян)¹⁶.

Висновки були такі:

Для р. 1913 бюджет України в її теперішніх (тодішніх УССР) межах виносив:

Прибутки	649.037 тис. карб.
Видатки	585.458 „ „

Бюджети за роки 1922/23 і 1923/24 були дефіцитні і тому видатки як у цілому Союзі так і по УССР перевищують прибутки. Але все ж відсоток участі України в прибутках залишається вищий, ніж відсоток участі її у видатках. Так, в р. 1922/23 участь України в прибутках виносила 22,2%, у видатках 17,3%, в р. 1923/24 відповідні цифри були: 21,7% і 18,9%. Рік 1924/25 вже був зведений без дефіциту, і тут знову, як і в р. 1913, зустрічаємо надвишку прибутків над видатками:

Прибутки	500.721 тис. карб.
Видатки	419.770 „ „

Дані для наступних років опрацював В. Доброгаєв¹⁷.

	1925/26	1926/27
	в тис. карб.	
Прибутки	689.467	852.300
Видатки	554.250	686.200
Залишок прибутків	135.217	166.100
	у %	
Відношення прибутків до видатків	124,5	124,2

¹⁶ Матеріали для определения роли Украины в общегосударственном бюджете ССР в 1913, 22—23, 23—24, і 24—25 гг. Укргосплан, 1925.

¹⁷ В. Доброгаєв Проблема фінансового балансу України. «Хозліство України», 1927, № 2.

Це означає, що до $\frac{3}{4}$ своїх прибутків, зібраних серед українського населення і з українського народного господарства, Україна віддавала, через загальносоюзний бюджет, поза свої межі.

Дані В. Доброгаєва використав інший советський дослідник економіки України М. Волобуєв¹⁸, для узасаднення тези про колоніальний визиск України і про те, що «членство України в ССРСР коштує надто дорого». Це твердження викликало цілу бурю в колах панівної партії і «Волобуєвщина» стала синонімом економічного уґрунтування українського «буржуазного» націоналізму. За наступні роки даних не маємо. В советській Україні подібні дослідження давно вже вважаються за контрреволюцію. Можна тільки припускати, що від часу В. Доброгаєва централізм в фінансовому господарстві ще збільшився.

А кожний фінансовий централізм провадить до осідання все більших прибутків в центрі імперії. В свій час В. Доброгаєв узасаднював цю надвишку прибутків над видатками українського територіяльного бюджету тим, що в такий спосіб Україна дала істотну підтримку економічно менш міцним, вірніше дефіцитним республікам; він лише застерігав проти того темпу, яким йде ця підтримка на рахунок українського населення, бо ці темпи можуть привести до обезкровлення здорового господарського організму за рахунок надмірного і часто мало ефективного будівництва в інших господарських районах.

За ті роки, що минули, ми бачили, що те, мало ефективно з народногосподарського погляду, але потрібне большевицькій владі з поглядів політичних і стратегічних, будівництво провадилося в колосальних розмірах. Могло воно відбуватися лише дійсно за рахунок міцного господарського організму, яким є Україна з її численним населенням і великим природними багатствами.

Примітка. Проблема вирахування територіяльного бюджету якоїсь території (інакше його називають умовнодолевий бюджет) дуже складна. Ширше про методологію цієї проблеми я говорю в своїй більшій праці, що вийшла п. з. «Фінанси УСРСР» в р. 1939 у виданнях Українського Наукового Інституту у Варшаві. Треба сказати, що й до большевиків були спроби визначити ролю України в державному бюджеті Росії: П. Мальцева, М. Порша, Н. Соколова. Всі вони базувалися, чи принаймні користалися методом капітального дослідження проф. Н. Яснопольського: О географическомъ распредѣленіи государственныхъ расходовъ Россіи, Киевъ, 1897, стор. 584 і О географическомъ распредѣленіи государственныхъ доходовъ в Россіи, Киевъ, 1890.

¹⁸ М. Волобуєв. До проблеми української економіки. «Більшовик України», 1928, № 2.

Б. Крупницький

МАЗЕПА І СОВЕТСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Революція 1917 р. принесла з собою повільно популярних видань з історії України. В умовах нової української державности відчувалася величезна потреба в історичній літературі просвітянського, масового характеру. Тим пояснюється поява (починаючи з 1917 р.) численних біографій і характеристик відомих українських гетьманів і взагалі державних діячів нашого минулого. Серед них особливу увагу було приділено гетьманові Мазепі, як державному мужеві, що втілював в собі ідею самостійности, ідею відірвання України від Росії¹.

Все це дуже скоро змінилося після ліквідації більшовиками української демократичної державности. В 20-х роках українські історики дуже інтенсивно займалися опрацюванням архівного матеріалу. Багато уваги приділялося історії Гетьманщини в XVII—XVIII ст. в протилежність до царських часів, коли можна було здебільшого досліджувати історію України під Польщею, спеціально історію правобережної України. Політична тематика з часів Гетьманщини була за Советів небезпечною і вимагала значної обережності від дослідника. Особливо це торкалося окремих діячів доби. Тому історична синтеза була без відповідного розмаху. Можна було тільки торкатися деяких спеціальних питань, але не можна було дати загального і правдивого малюнку доби і її людей². Так М. Петровський писав про окремих видатних діячів часів Б. Хмельницького, М. Василенко дав перегляд питання про Полуботка, а О. Оглоблин спеціально зайнявся Петриком, конкурентом Мазепи і ворогом Москви. Спеціально про Мазепу не писалося³.

¹ Див. Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології, Бібліографічний Збірник, Харків 1930, 40—51; А. Козаченко, Наука і історія України та Росії за рр. 1919—1927 в УССР, Бібліографічний Збірник, Харків 1930, 13—14. Також В. Кгурпускуї, Die ukrainische Geschichtswissenschaft in der Sowjetunion 1921—1941, Jahrbücher f. Geschichte Osteuropas, 1941, № 2/4, S. 125.

² За виключенням М. Грушевського з його колосальною «Історією України-Руси». Про це див. також В. Кгурпускуї, *ibid.*, S. 133.

³ Л. О., Дослідник Самовидця (Пам'яті М. Н. Петровського), «Україна», Париж 1952, ч. 7, стор. 536. Серія праць про Петрика. Остання: О. Оглоблин, Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика), Українська Вільна Академія Наук, Авґсбург 1949, 1—14. Також В. Кгурпускуї, *ibid.*, S. 137.

20-ті роки — це були часи культурного ренесансу в советській Україні; правда в специфічних обмежених формах, але все ж тоді українська історична наука зробила видатний крок вперед.

В 1929 р. настає перелом. ССРСР вже не ставиться до України так, як в добу неп-у. Гвалтовна колективізація й індустріалізація, що тепер провадиться советським урядом, є в першу чергу походом проти українського селянства і української інтелігенції. Розквіт української культури, глибоко органічної і самостійницької в своїм ґрунті, вважається в Москві небезпечним, а тому й починається вже в першій половині 30-х років колосальна нагінка на Українську Академію Наук, на українську академічну молодь, і до кореня винищується все, що дише українським національним духом.

Досліди над добою Мазепи мусіли отже підупасти в часи, коли можливо-владці висувають наперед тезу про великий російський народ, що був нібито «провідником революції», коли починають виправдувати і славословити російських діячів об'єдинителів, все одно Олександра Невського, Мініна і Пожарського, Петра I, Суворова, Кутузова і т. д., прославляти по суті тих, хто був репрезентантом кріпацької Росії⁴.

Бо тепер вишукуються в українській історії моменти, які говорили за об'єднувальну тенденцію з Росією, в той час як в 20-их роках цілий ідеологічний напрям української советської історіографії йшов по роз'єднувальній лінії. Замість «сепаратизму» 20-х років приходила інтеграція 30—40-х років, замість виділення України, як окремого цілого, з російської пореволюційної маси, заходи для втілення її в новітню советську большевицьку імперію.

Після знищення історично-філологічного відділу Української Академії Наук, історія, як така, зникла з числа дисциплін, над якими провадилися наукові дослідження. Щойно в 30-х роках створено було Інститут історії України при Академії Наук УРСР, спочатку як Історично-археографічний інститут, якого директором став в 1937 р. С. Білоусов. Головним завданням Інституту було скласти відповідні підручники історії України для шкільного і високошкільного вжитку, з огляду на те, що після ліквідації М. Яворського, єдиного комуніста-історика советської України, також заборонені були і його курси історії України, які перед тим були допущені до всіх советських українських шкіл, як обов'язкові. Не було буквально жадного підручника, який могла б советська влада дати в руки молоді.

Таким чином в числі видань Інституту історії появилися «Нариси з історії України» в роках 1939—1941 в Києві, з окремими монографіями про Київську Русь, про Україну під литовським пануванням, про добу Хмельниччини, про Україну першої половини ХХ ст. Окремим збірником вийшла книга «Полтавська битва» (Київ 1940), в якій нові тенденції виступають з повною силою⁵.

⁴ Пор. С. Наріжний, М. П. Василенко і його наукова діяльність, Львів 1936, (відбитка з «Нашої культури»), 33-34, 39. Див. також В. Кирпюк, *ibid.*, S. 149.

⁵ Див., напр., такі видання: Київська Русь і фєвдальні князівства XII—XIII ст. Київ 1939, вип. I, (під редакцією С. Білоусова); К. Гуслистий, Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею з XIV ст. по 1569 р., Київ 1940, вип. II.; М. Петровський, Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії 1648—1654, Київ 1940, вип. IV.; Ф. Ястребов, Україна в першій половині XIX ст., Київ 1939, вип. VIII.; Полтавська битва, Київ 1940 — Збірник з статтями різних авторів.

Коли в 20-х роках ставлення до Мазепи було більш-менш нейтральним, то в 30-х роках Москва рішучо повернулася назад, на старі традиційні позиції російської історіографії. Блискуча пропаганда Петра I проти Мазепи, що залишила помітний слід в царських указах, офіційних документах і листуванні, і яка була основою для поглядів істориків від Карамзіна через Соловйова до наших часів, стала підвалиною для советських істориків, щоб знову відновити заклинання проти «зрадника і сепаратиста» Мазепи⁶.

З основних постатей української історії тільки один Богдан Хмельницький знайшов ласку в очах московських істориків — марксистів і націоналістів. І тому, що йому можна було приписати «воссоєдиненіє» України з Москвою, чого ніяк не можна було віднести до Мазепи. Бучне святкування 300-ліття «воссоєдиненія», себто Переяславсько-Московського акту 1654 р., мало глибокий сенс, бо цілком відповідало російській тенденції інтеграції і втілення набутих країн (в тім числі і України) в советську імперію. Це було правдиве святкування перемоги великодержавної Росії над провінційною Україною, хоч в дійсності Б. Хмельницький зовсім не був таким вірнопідданим, як це хотіла бачити російсько-советська історіографія. Тому і в працях, присвячених Б. Хмельницькому, і в матеріялах, зібраних для дослідження Хмельниччини, бралось на увагу роки 1648—1654, коли у Б. Хмельницького тенденція наближення до Москви була ще досить виразною. В протилежність до того промовчувалися роки 1654—1657, в яких з повною силою виявила себе незалежницька лінія великого Гетьмана, що не дуже оглядався на Москву і співпрацював з Швецією проти Польщі, в той час, коли Москва почала орієнтуватися на Польщу і виповіла війну Швеції.

Мазепа рішуче не підходив до нової лінії московсько-советської політики. Цим пояснюється гостре ставлення до нього. Вже в збірнику «Полтавська битва» Мазепа оголошується зрадником, бо він, мовляв, зрадив спільні інтереси українського і російського народів. Він був, на думку істориків-українців, що примушені були писати історію за вказівками з Москви, аномальним явищем на фоні спільної боротьби Росії і України проти шведського «вторженія». Український народ залишився вірним російському народові і спільно з ним переміг шведську небезпеку, в той час, коли ненависний Москві Мазепа був тільки епізодом і таким залишився.

В загальному українська історична наука пережила, починаючи вже з 30-х років нашого століття, часи великого занепаду. Молоді, повні сил, талановиті історики, учні Грушевського, Багалій або Слабченко, зникли з горизонту: їх було або розстріляно або заслано. Нищення їх відбувалося як своєрідний хрестовий похід проти української інтелігенції.

З часом появилися нові імена, нам досі невідомі, слухняні учні режиму, вишколені в специфічних марксистських ідеях, а головно в дусі братського порозуміння зі «старшим братом», великим російським народом. Це було головне: підкреслювати кровний, племінний зв'язок України з Московщиною, підкреслювати те, що зближало, а не віддалювало обидва народи. Історичний дослід стояв під посиленням суворим контролем з центру. Тон нада-

⁶ Див. Д. Дорошенко, Мазепа в історичній літературі і в житті, Праці Українського Наукового Інституту, Варшава 1938 (Збірник т. I) т. 46, стор. 5. 8. Підкріпити це наставлення могла і українська історіографія XIX ст., що в загальному була неприхильною до «аристократа» Мазепи. Порів. Д. Дорошенко, *ibid.*, стор. 8.

вав російський Інститут історії при Академії Наук СРСР разом з Комісією для координації наукової діяльності Академії Наук Союзних Республік⁷.

Часи війни (1941—1945) принесли деякі полегшення централізаційного і русифікаційного режиму, який запанував був і в духовій творчості советської України. Але вже в 1945 р. було віжки натягнуто, і українська історична наука знову мусіла повторювати те, що їй підказувала Москва. Іншого виходу не було.

Щодо Мазепи, то відношення до нього не тільки не змінилося, але й набрало певних канонізованих форм. Одне фундаментальне видання, що вийшло (і виходить) з рамен Академії Наук СРСР, заслуговує на нашу увагу і подив. Це — «Письма й бумаги императора Петра Великого», які відновлені були в Москві (т. VII, VIII і IX — роки 1946—1952) в 1946 р. Чимало в них матеріялу і для досліду доби Мазепи. Правда, українсько-советські історики займались не стільки Мазепою, скільки льокальними питаннями Великої північної війни. Так, В. Королук опрацьовує питання про перші переговори, для заключення польсько-московського союзу, при чім стає ясним, якого значення надавав цар Петро I поглядам Мазепи в польських справах⁸.

В. Шутой зайнявся спеціально структурою українського народу перед Полтавою⁹, а також писав про «Народную войну на Украине против шведских захватчиков в 1708—1709 гг.»¹⁰. Петро Гербицький дав популярний нарис «Петро I в Західній Україні 1706—1707» (Львів 1948, 95 стор., вид. «Вільна Україна»), невірний від досить значних помилок¹¹. Звертаємо увагу ще на доповідь В. Дядиченка¹² під назвою «Спільна боротьба російської і української армій проти шведів в перших роках Північної війни (1700—1702)», де особливо підкреслюється спільний інтерес і Росії і України для завойовання берегів не тільки Чорного, але й Балтійського морів і де не бракує сильних висловів на адресу «буржуазно-націоналістичної» історіографії.

Особливо типовою для нового представлення Мазепиної доби є стаття В. Шутого «Измена Мазепы», поміщена в російських «Исторических записках» (1950, № 31, стор. 154—190). Це вже насправді «вірноподдана» офіційна заява одного з справжніх молодих дослідників доби. Небезпечна тема дає привід для малювання тільки в одному масштабі і чорно. Можна легко зрозуміти, що інакше писати в сучасних обставинах і не можна.

Вся стаття просякнута стародавнім цареславним духом. «Ім'я Мазепи, — твердить автор, — увійшло до історії, як символ зради. Мазепа зрадив Україну, український нарід і братерську Росію» (стор. 154). «Впродовж свого двад-

⁷ Деякі імена ми згадуємо далі. Важлива роля припадає Історичному Інституту при Акад. Наук УРСР, якого директором є кандидат історичних наук А. Касименко. Див. Г. Шевчук, Научно-исследовательская работа Института истории Украины Акад. Наук УССР за 1950 г., «Вопросы истории», кн. 2, стор. 156—158.

⁸ Вопросы истории 1948, ч. 4, стор. 43—67.

⁹ Известия Академии Наук СССР, Секция истории и философии 1949, стор. 313—322.

¹⁰ Вопросы истории, 1949, ч. 7, стор. 9—27.

¹¹ Не можна погодитися з тим, що Петро I вів війну проти Швеції в союзі з Польщею: він її вів в союзі з саксонським курфюрстом, який був рівночасно і польським королем. Також не звернено належної уваги на ролю Мазепи в російсько-польських відносинах того часу, а тому незрозумілим залишається і небажання царя видати Білоцерківську фортецю полякам. Порів. Revue des Etudes Slaves, Paris 1951, стор. 229.

¹² Наукова сесія Київського Державного Університету 17—23 грудня 1948 р. — Вопросы истории, 1949, ч. 4, стор. 154—158.

цятилітнього гетьманування, Мазепа провадив глибоко протинародню політику, політику інтриг і провокації на Україні, у Запоріжжі, намагаючися не раз спровокувати зудари між російським урядом з одного боку, українським народом і запорізькими казаками — з другого, політику відриву лівобережної України від Росії та приєднання її до шляхетської Польщі» (стор. 159).

Далі характеризується Мазепа як запеклий «заздрісник», що не міг стерпіти популярності Палія (стор. 168). «Всі свої зусилля Мазепа скерував на те, щоб посварити Україну з Росією, настроїти український народ проти російського народу, підбурити українців проти російського уряду» (стор. 161). Всі його (Мазепи) твердження про намір царя знищити вільність України — це лише «старі вигадки» (стор. 187). Рівночасно автор підносить питання мазепинців і поширює його на добу перед і після Мазепи. Гадяцький договір — це справа Виговського, агента польських панів на Україні (стор. 168). Мазепинці взагалі — це «вороги народу, агенти й шпигуни чужоземних загарбників» (стор. 154).

Як бачимо, це — не дослідна праця, а проклямація певних тез, а в першу чергу тези про непорушність зв'язку України з Москвою. Хто проти неї, той зрадник.

Стаття нічого нового не приносить, хіба за нове можна вважати рясну лайку, якою обкладається незгідних з теперішнім напрямом советсько-української історіографії (проповідь московсько-української спільноти не тільки в сучасному, але й в минулому) істориків, починаючи з М. Грушевського (а до нього вже Н. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова — одним словом всіх найвидатніших) та переходячи до істориків-емігрантів — Д. Дорошенка, Б. Крупицького і О. Оглоблина, так званих речників «українського буржуазного націоналізму» (стор. 185) та «фальсифікаторів» історії (стор. 165). Цінними є зате додані реляції-депеші цісарського резидента в Константинополі, з яких видно, як енергійно працював Мазепа в Туреччині в 1708—1709 рр.

Олександр Гірш

УМОВНІ РЕФЛЕКСИ І ДЕСПОТІЯ

Є одно надзвичайної ваги питання, яке до цього часу не звернуло на себе уваги лікарів і соціологів Заходу. Мова йде про пристосування теорії відомого російського фізіолога професора І. Павлова в урядовій практиці ССРСР і про використання «умовних рефлексів» для політичного дресування людей.

* * *

Умовні рефлекси за теорією Павлова

Рефлекс — це реакція організму на подразнення, що приходять з-зовні. Це — його відповідь. «Мета» рефлексу (оскільки цей технічний термін можна застосувати до цього роду явищ природи) — це його самозахист, або його пристосування до дій зовнішнього фактору.

Перед працею і дослідями І. Павлова вчені локалізували діючий центр рефлексів в нижньому відділі нервової системи. І. Павлов вважає, що він знаходиться в вищих центрах нервової системи, і розглядає рефлекси як реакцію організму на зовнішню дію.

І. Павлов розрізняє два роди рефлексів: тривалі (безумовні або вроджені) — спільні для всіх тварин, і рефлекси умовні, набуті, або ліпше сказати, рефлекси від втручання зовнішнього фактору. Ці рефлекси не тривалі, не стійкі.

Це зовнішнє втручання або подразнення може бути різного походження і всілякого роду. Подражнювач може діяти на зір, слух, дотик і т. д.

Під час своїх знаменних дослідів перед студентами, І. Павлов демонстрував їм троє щенят (одного виводу), з котрих кожне набуло рефлекс окремого походження і виду. Одному з них давали їсти, засвічуючи при тім перед ним електричну лампку. Другий діставав свою порцію їжі, коли дзвонив дзвінок. Третього годували тоді, коли перед його очима ставили якийсь предмет яскраво червоного кольору. Таким чином кожне щеня привчилося зв'язувати або асоціювати процес діставання їжі з зовнішнім подражнювачем, окремим для кожного з них.

І творення, поява й витікання слини та шлункового соку пов'язувалось та асоціювалось у першого з них — з появою світла, у другого — з появою звуку, а в третього — з появою перед ним означеного кольору¹.

Ця процедура повторювалась кожного дня, або кілька разів в день на протязі деякого часу.

Потім І. Павлов переставав давати їжу, залишаючи в той же час дії зовнішнього подразнювача: лампу, дзвінок, яскраво зафарбований предмет. І він встановив, що кожночасна поява перед першим щенятком світла лампочки викликає у нього, без прийняття харчів, творення й витікання слини. Це ж явище відбувалось у другого щеняти під час звуку дзвінка, а в третього текла слюна під час появи перед його очима яскраво зафарбованого в знайомий йому колір предмету.

Це виділення слини, тоб-то збудження слинової залози, під впливом фактора, що є стороннім у відношенні до прийняття харчів, є типовим прикладом фізіологічного феномену, що його професор І. Павлов назвав «умовним рефлексом».

«Отже, умовні рефлекси можуть бути названі умовними тому, що вони творяться на протязі життя, потім умовні вони ще й тому, що постійно коливаються від різних умовин. Але це не визначає, що їх слід скинути з рахівниці, навпаки, їх треба дбайливо вивчати, розглядаючи всі умовини»².

* * *

Використання теорії Павлова для дресування людей

Советські чинники особливо шанують пам'ять професора І. Павлова. Офіційна преса СРСР називає його «советським ученим». Але ця назва не докладна, бо І. Павлов розпочав свою наукову діяльність ще значно раніше, ніж прийшло до комуністичної деспотії і зробив свої головні відкриття за старого режиму. Він також зовсім не був комуністом і дуже дбайливо тримався на боці, ніяк не маніфестуючи себе прихильником советського режиму.

Так, наприклад, «Большая медицинская энциклопедия» про І. Павлова пише: «Не зважаючи на консервативність політичних переконань І. Павлова і нераз висловлене ним недовір'я в соціалістичне будівництво, советський уряд завжди оточував його максимальною увагою і турботою...»³.

Це все зовсім не перешкоджає советським урядовим чинникам і теоретикам та вченим розглядати теорію І. Павлова, як один з важливіших вкладів в «діалектичний матеріалізм».

Але нас тут цікавить не ця висока теоретична оцінка, що її проявили офіційні кола Кремля у відношенні до професора І. Павлова. Нас цікавить практичне застосування теорії І. Павлова для потреб советської диктатури. Вживаючи більш різке визначення, йде мова про дресування людей.

¹ И. П. Павлов. «Лекции по физиологии», Изд. Академии Наук СССР, 1952 г., стор. 435.

² Там же, стор. 436.

³ БМЭ, Москва, ОГИЗ РСФСР, 1932, стор. 525.

Використовування умовних рефлексів адміністративною машиною диктатури є, звичайно, справою набагато більш складною і делікатною, ніж звичайна праця дослідів з тваринами.

Справді, людина відрізняється від тварини тією особливістю, що крім звичайної сигнальної системи, що відповідає рефлексам на дії зовнішнього подразнювача, має ще «другу сигнальну систему», що може бути наявною також у деяких вищих тварин, але в них вона є в початковому стані, тоді як у людини вона дуже розвинена і грає надзвичайно важливу роль. І. Павлов локалізує цю «другу сигнальну систему» в корі мозку і в розташованих у ній центрах мозку. І. Павлов зачисляє її до вищої нервової діяльності.

Роль другої сигнальної системи надзвичайно важлива, бо вона може діяти в зворотньому напрямку до того, в якому діє перша сигнальна система, що, як ми знаємо, дає додатній умовний рефлекс на дії зовнішнього подразнювача — додатню відповідь йому. Друга сигнальна система, навпаки, може дати від'ємний умовний рефлекс, або «відмову». Це — спосіб самозахисту, самооборони людського організму.

В своїй суті — це система блокади, гальмування, як це було встановлено ще до І. Павлова двома відомими російськими фізіологами: професорами Сеченовим і Введенським, які відкрили, що нервова система людини характеризується двома протилежними процесами, які, хоч і діють в протилежних напрямках — зв'язані між собою. Це — повзбудження й гальмування.

Але І. Павлов поглибив вивчення цієї важливої проблеми. Він вказав, що наш мозок є об'єктом численних і різноманітних подразнювачів з-зовні. Ми «корегуємо» вплив цих стріл, котрі постійно нас атакують, і наші центри гальмування охороняють нас від небажаних дій.

Згідно з вченням І. Павлова, в гальмуванні ми маємо захисні імпульси, які охороняють нашу нервову систему від виснаження і зруйнування. Центр гальмування забезпечує відпочинок і спокій людській особистості. Людина, енергія якої не виснажена, залишається міцною і не може бути легко зламана чи подолана зовнішнім тисненням.

Далі, слід числитися з фактом, що клітини півкуль мозку дуже чутливі на дії зовнішнього оточення і перенапруга, що викликається цією дією, може довести до органічного зруйнування їх.

Нарешті не слід забувати, що інтелект та інстинкт — однаково властиві тваринам і людині, але у тварин інстинкт міцніший ніж розум, тоді як у людини навпаки — інтелект сильніший від інстинкту. Але і у людини і у тварини інтелект та інстинкт тісно зв'язані між собою і їх дії так переплітаються, що часто не можна відокремити того, що походить від інстинкту, від того, що йде від розуму.

Але безсумніву умовний рефлекс посилює діяльність інстинкту на шкоду дій інтелекту. Це особливо помітно, коли йдеться про рефлекс самозахисту, що підкоряє людський індивід інстинктові самозбереження. Не даремно ще Салтиков-Щедрін влучно сказав, що «той, хто цілком віддав себе в володіння інстинктові самозбереження, повинен убити в собі всяку бунтівливість духа».

Всі ці завваги необхідні для того, щоб ми могли об'єктивно й безсторонньо розглянути важливе і навіть страшне питання про дресування людей міцною владою тоталітарної держави, мета якої виходить далеко поза межі того, що пов'язано з існуванням, свободою і гідністю людини.

Коли І. Павлов провадив свої знамениті досліді щодо з'ясування умовних рефлексів у тварин, помешкання, де переводились досліді, було дуже

дбайливо ізольоване від впливів зовнішніх факторів, що могли б порушити нормальну реакцію тварин на дії подразнювачів.

«В нормальних лабораторних умовах, коли цілий зовнішній світ тримає в своїх руках, під час всіх цих дослідів можна дістати велику точність. Точність дістається подивугідна, що не поступається не лише фізіологічній докладності, але навіть докладності фізичній. Тепер при Інституті експериментальної медицини будуватиметься окремий будинок, спеціально пристосований до праць для дослідів щодо умовних рефлексів, що зовсім не буде подібний на сучасні лабораторії. В кімнаті не буде жодних побічних звуків, шумів, потрясень, не буде чути ні вигуків візників, ні сигналів труб. Тоді зовнішній світ буде цілком в руках дослідника і допускатиметься всіх до дослідного пса тільки за його (дослідника) дозволом і за його бажанням. За таких умовин можна буде вивчати докладно всі коливання, всі умовини рефлексів». Така камера-вежа вже побудована і для тварин, і для людей (примітка автора).

Також диктаторська державна влада, що хоче створити у підлеглого населення потрібні їй умовні рефлекси, мусить насамперед ізольовати це населення від просякання всякого зовнішнього впливу, що може перешкодити успіхові експерименту. А. Гітлер був ізольовав німців морально, заціплюючи їм ідею, що вони є особливим народом — народом панів, *Herrenvolk*, що не повинен зближуватись з іншими народами, з т. зв. «унтерменшами».

Комуністична диктатура ССРСР здійснює цю ізоляцію населення, що підлягає кремлівській владі, ще більш рішуче і то не тільки в духовій ділянці, але також в ділянці матеріяльній, за допомогою т. зв. «залізної заслони». І це цілком натурально, бо дослід, якому піддає ця диктатура підлегле їй населення, для того, щоб створити потрібні їй масові умовні рефлекси, може бути успішно переведеним тільки в ізольованому середовищі, поза всякими зовнішніми впливами, що можуть викликати появу заперечних рефлексів гальмування й спротиву, протиставних додатнім рефлексам, що потрібні диктатурі. Таке зовнішнє втручання може стимулювати дії таємничого «центру свободи і критики», що є дуже небезпечним для диктатури.

Таким чином абсолютно необхідно перервати сполучення між «центром свободи і критики» та зовнішнім світом, перерізати й відрубати ті невидимі антени, котрі можуть постачати цьому центрові враження і сприйняття, які походять з світу, що знаходиться по другий бік муру жахливої советської лабораторії. Тільки в такому випадкові і за таких умовин можна сподіватись успішности досліду (через дії подразнювача), щодо встановлення умовних рефлексів, бажаних для тоталітарної диктатури.

Які ж це рефлекси? Головні з них це: 1) рефлекс страху і 2) рефлекс підлеглости.

Перший з цих двох рефлексів не досягається виключно з допомогою терору. Терор відіграє, зрозуміла річ, свою роль для того, щоб викликати потрібні психо-фізіологічні реакції. Ті, що жили під гітлерівською окупацією, або в Советському Союзі, добре розуміють моральний ефект т. зв. «нічних візит», що викликають наглі випадки занедужання, відоме психіатрам під назвою «*noctofobia*» (нічні страхи). Ці випадки захворювання трапляються при самім тільки звуку автомобіля, який може належати таємній поліції, що їде для тусу й арешту. До цього ще слід додати й по-

* И. П. Павлов. Лекции по физиологии, Изд. Акад. Наук СССР, М. 1952, стор. 438.

стійну залежність та незабезпеченість громадянина; він є цілком узалежнений від підприємця — держави, єдиного розподільвача праці й матеріальних дібр, що розпоряджається, як йому захочеться, всім, конче потрібним для існування людини. Всемогутність тоталітарної держави й диктаторського уряду, що репрезентує цю державу перед мешканцями країни, створює у останніх комплекс пониження й страху, що приводить до психічного травматизму, наслідком якого бувають часто хворобливі фізіологічні явища.

Страх і постійні переполохи викликають в нервовій системі «внутрішні конфлікти» і спричинюють розповсюдження різних захворювань. Коли людина знаходиться постійно в стані нервового напруження, нормальне виділювання шлункових соків порушується і органи травлення працюють зле. Як наслідок з'являється невроза шлунку, а слідом за ним хронічне порушення дій харчопрохідного тракту, в якому відбувається процес травлення; з цього може постати виразка шлунку чи дванадцятипалої кишки. «Емоційні конфлікти» викликають також поширення серцевих хвороб та хвороб артерій.

Все це являє собою конгломерат фізичних реакцій на психічний травматизм.

Центр волі і критики, рефлекс гальмування і спротиву, що є пов'язані з субстанцією людського мозку в його корі, пробують, розуміється, реагувати в свою чергу проти постанови рефлексу страху. Їх спроби можуть викликати драматичні конфлікти як унутрі індивідуальної «психіки» так і між «психіками» двох різних індивідумів.

Трагічний приклад такого роду конфліктів — це знаменитий випадок Павлика Морозова, советського піонера, що зробив донос на власного батька, як на «зłodія» державного майна (його батько приховав невеличку частину врожаю, щоб трохи поліпшити недостатнє харчування родини). Коли батько малого донощика був репресованим, у діда з'явився непереможний рефлекс спротиву і він помстився за сина, задушивши власними руками видресованого владою внука...

Тут ми підходимо до проблеми виховання, яке при диктаторському режимі тоталітарної держави творить суттєву частину дресування людей.

Комплекс і рефлекс страху підготовляє вже людину до набуття нею постійного психічного рефлексу підлеглости. Але система виховання при тім грає теж дуже важливу ролю.

Уже в дитячих яслах і в садку дитину привчають усміхатися й радіти, коли їй показують портрети «вождів». Це продовжується, розуміється в менш примітивних формах, в початковій, середній і вищій школі, в армії, де дітей, юнаків, юначок і молодь дресують в любові до режиму і в абсолютній покорі його представникам.

Один советський вчений, тепер емігрант, розповів мені, що міністерство народньої освіти розсилало тасмний обіжнік, в якому вказувалось на користі застосування теорії Павлова про умовні рефлексии для виховання молоді. Не забуваймо з другого боку, що карний кодекс ССРСР є єдиним в цілому світі, в якому вища міра кари (смерть) застосовується до неповнолітніх.

Дресування для дальшого розвитку і поглиблення рефлексів страху й покори продовжується й після закінчення школи. Тоталітарна держава є також і всюдисущою. Вона вміє тримати все населення країни під постійною дією «подражнювачів», що встановлюють ці рефлекси. Все — земля, фабрики, бюро, магазини, лікарні, доми відпочинку і т. д. належить державі і всі мешканці цілком і абсолютно залежать від неї, тобто від «генеральної лінії» партії, що є при владі, і від адміністративної машини, через яку партія здійснює свою владу.

Індивідуальне та особисте життя людини не існує в тоталітарній державі в тому сенсі, як це розуміється поза її кордонами. В тоталітарній державі всі мешканці — фізичні чи розумові працівники, цивільні чи військовики — є на службі держави, є її урядовцями, від яких ця держава, через партію і уряд вимагає не тільки виконання офіційно дорученої праці, але й багато додаткових «обов'язків», які виконують всі ті години «особистої свободи», що ще залишаються в їх розпорядженні... Присутність на зборах, явка на «передвиборчі» доповіді та на різні маніфестації — обов'язкові, так, що людина увесь час знаходиться під владою державної машини, що перетворює її в автомат, який реагує на все однаково і саме так, як і можна було передбачати.

Психічний рефлекс підлеглості знаходить свій зовнішній вияв в курйозних дрібних рефлексах, що поступово перетворюються в звичку: коли на зборах згадується ім'я «вождя» — всі присутні встають (підскакують), ніби їх до цього змушує якась невидима пружина. Всі пресові органи повторюють завжди одні й ті самі формули і всі мешканці звикають навіть в інтимних розмовах висловлюватись про громадські справи одними й тими ж самими словами, так ніби в їх мозкових оболонках центр свободи і критики замінений механічним автоматом.

І. Павлов демонстрував студентам собаку Ритік, котру годували і рівночасно спричинювали їй біль міцною електричною струєю. Якщо пустити в рух тільки подражнювач, що спричинює біль, то пес буде боронитись, але якщо він голодний і його рівночасно при тім годувати, то оборонна реакція тварини поступово послаблюється. Повторення досліду годування з одночасним подражненням, що викликає біль, призводить врешті до того, що оборонний рефлекс зникає. І. Павлов писав: «Якщо продовжувати досліди, то можна прийти до того, що оборонна реакція безслідно зникне, а поруч з тим ця сама електрична струя викликатиме виділення слини, тобто станеться заміна подражнення».

Виникло сполучення оборонного центру з центром харчовим. І. Павлов продовжує: «Пес тепер під час страшного, викликаючого біль, подражнення, задоволено махає хвостом, та виділяє слину». І далі: «Ви можете на пса діяти температурою в 100°, можете припалювати його шкіру і від всього цього можна одержати харчову реакцію. Ви можете взяти живу шкіру пса в міцні кліщі й тиснути, а пес буде давати слиновиділення».

Це відноситься й до фанатиків та міцних волесвих одиниць, що переносять муки, не ворухнувши й м'язом»⁵.

⁵ Павлов. Лекції по фізіології. Акад. Наук СРСР, М. 1952, стор. 457.

Умовні рефлекси і «добровільні» признання

Все попереміжне дозволяє нам знайти пояснення таємниці «добровільних» признань, що є суттєвим елементом процесів, що відбувалися й повторюються тепер в Москві, Празі, Букарешті, Софії і т. д.

Добровільні признання підсудних на цих процесах ще й дотепер викликають здивування «цивілізованого» західного світу. Але історики мали б право дивуватись цьому дивуванню; вони могли б пригадати й іншим, що в епоху великої інквізиції жінки, що їх обвинувачували в чаклунстві, теж «признавались» і визнавали себе «відьмами».

Але між процесами середньовіччя і тим, що відбувається в тоталітарній державі в наші дні, є суттєва різниця. В юридичнім арсеналі наших предків, що були менш «науково» освічені, ніж ми, були для одержання «добровільних» признань тільки грубі й кострубаті засоби фізичних тортур.

Знову ж в наш прогресивний вік ми посідаємо всі здобутки знань і не маємо потреби вдаватись до примітивних грубостей. Сама теорія І. Павлова дає достатню зброю, щоб людина, яка потрапила до рук слідчого, призналась у всьому, чого йому, слідчому, хочеться.

Але, — читач заперечить, — якже ж все ж таки пояснити цей подивугідний факт, що власне люди, що належать до верхівки режиму, дають добровільні признання і обвинувачують себе у всіляких злочинах, яких вони зовсім не поповнили?

Пригадаємо насамперед ще раз ту загальну атмосферу, в якій живе населення тоталітарної держави, що його центри свободи і критики психо-фізіологічної системи паралізовані або, принаймні, напівпаралізовані, так, що вони можуть думати тільки мозком влади, або не думати взагалі. Це створює в них особливий комплекс: віру в непогрішимість партії і її виконавчого органу — уряду. Непогрішимість диктатури в тоталітарній державі абсолютна і все, що вона проголошує, мусить прийматися без ніяких застережень. Таким чином кожний, хто впадає в незгоду з цією непомильною владою, тим самим попадає в стан смертного гріха, в бунт проти авторитету і разом з тим проти істини, котру той авторитет репрезентує в кожний даний момент і в кожному даному питанні. Людина, що незгідна з диктаторською владою, це впалий янгол. Він бачить себе духово, морально й політично ізольованим, бо в тоталітарній державі доктрина і політика з'єднані несподільно саме в тім, що зветься «генеральною лінією» партії; непомильними ж виразниками її є ті, що якраз знаходяться при владі.

Ця індивідуальна ізоляція тим повніша, що вона трапляється в середовищі вже ізольованому від зовнішнього світу, що є само собою вже психічно одноманітне і посідає тільки рефлекси страху й покори.

Людина, що знаходиться в стані такої ізоляції, позбавлена можливості до будь кого апелювати. Вона не може апелювати до громадської думки, бо ніякої громадської думки там нема й не може бути в країні, де всі громадяни знаходяться під владою колективного страху й покори. Вона не може також апелювати до громадської думки вільного світу, бо гігантська лабораторія політичних та моральних експериментів не має з цим вільним світом ніяких зв'язків.

Нарешті не забуваймо, що технічний (поліційний і судовий) апарат сучасної тоталітарної держави посідає засоби надто «наукові», а рівночасно дуже прості, щоб вплинути на волю індивідуума та придушити в нього рефлекс спротиву й гальмування.

Це можна робити також з допомогою фармакологічних засобів. Але ми візьмемо простішу річ — сон. Сон — це відпочинок і одна з найважливіших функцій тварини та навіть рослинного світу. Регулярне чергування сну і чуття забезпечує нормальне функціонування організму, його нервової системи і психіку живого ества.

Нормальний сон в світі тварин має багато варіацій. Він може бути монофазним або поліфазним, тобто відбуватись один раз або більше разів на добу. Тварини знають зимовий сон і літній сон (в тропічних країнах). В середньому добра третина життя відходить на сон.

Позбавлення сну або гвалтовні переривання його викликають глибокі заворушення в живім організмі, спричинюють серйозні травми і навіть руїни та смерть. Вже півстоліття тому жінка-лікар Манасеїна вивчала експериментально цю проблему: щенята, що були штучно позбавлені сну, гинули на четвертий або п'ятий день, а дорослі пси — на 16-й чи 17-й день.

Довготривалим сном можна лікувати й виліковувати деякі хвороби. Але можна також зруйнувати психічну рівновагу людини, коли її позбавити сну. Позбавлення сну швидко доводить до зниження артеріального тиснення та до справжньої травми нервової системи, до послаблення або навіть до цілковитого зникнення рефлексів самозахисту організму і т. п.

Поліційна практика знає добре «признання», що їх можна дістати, допитуючи людину кілька днів і ночей підряд. Поліційна й судова практика тоталітарної держави знає удосконалення цієї системи: в'язня, який має «признатися», інколи дають до камери, температура якої може мінятися від одного до сорока п'яти ступенів і вище. Людина таким чином, занурюється то в зимовий, то в літній сон, який гвалтовно переривають для допитів.

В оповіданні А. Чехова, що був не тільки великим письменником, але також лікарем і добрим психологом, фігурує дівчинка-нянька, котру господарі змушували колисати дитину. Дитина не спала, плакала і перешкоджала заснути няньці. Нестерпне бажання спати довело няньку до напівпритомного стану. Це т. зв. вийнятковий стан на ґрунті позбавлення сну. Не розуміючи, що вона робить, вона всадила в голову дитини голку і сама заснула глибоким сном з однією тільки думкою — Спати! Спати!...

В тюремному жаргоні політичних в'язнів є спеціальний термін для тих, що «добровільно» признались. Про них не говорять, що вони «признались», але, що вони «розкололись»! Цей образний вислів дуже добре відтворює психологічні зміни індивідуума, що відколюється від своєї дотеперішньої особистости для того, щоб перетворитись в нову особу, позбавлену всіх рефлексів гальмування й спротиву, мозок якої «начинений» потрібним для диктаторської влади матеріалом.

Щоб читачі не прийшли у відчай з приводу гідности людини, додамо, що згідно з наукою Павлова, умовні рефлекси, встановлені зовнішнім подражнювачем, не є стійкими (це відрізняє їх від безумовних рефлексів і вроджених). Людина перенесена у вільний нетоталітарний світ, швидко набуває знову свою попередню нормальну духову особовість з нормально

функціонуючим центром свободи й критики. Мозкова субстанція починає знову нормально реагувати на все, несприйнятне для людського індивіда рефлексами гальмування, спротиву й відновлення.

Наша стаття була б не зовсім закінченою, якби ми не відзначили, що питання, якому вона присвячена, почало притягати до себе увагу чужинних спеціалістів.

Серед них ми повинні особливо відмітити голландського вченого А. М. Меерлоо (Meerlo), професора психології в Колумбійському університеті в Нью-Йорку і колишнього директора Психологічного відділу голландської армії. Вже з 1950 р. він виступає з приводу цього питання в пресі, осуджуючи «особливо небезпечний замах на свободу духа», що він його називає терміном «ментицид» (menticide) — «вбивство розуму».

В травні 1954 року він опублікував в «Американському журналі психіатрії» (The American Journal of Psychiatry) цікаву працю, в якій він між іншим використав матеріал, що стосується «психічного примусу», якому підлягали з боку комуністів полонені вояки і старшини союзних військ під час війни в Кореї. В цій праці професор Меерлоо ставить відверто питання про використання большевиками і їх учнями (китайськими й корейськими комуністами) науки І. Павлова для експериментів над людськими душами. «Павлов довів, — пише професор Меерлоо, — що можна впливати на мозок псів. Спеціальна система виховання дозволяє змінити їх інстинктивні рефлекси і впливати на механізм їх поведінки.

Нові типи рефлексів можуть бути викликані в мозку пса за допомогою поступового повторення стимулів, що викликають відповідну реакцію нервового апарату. Праці І. Павлова добре відомі в психіатрії і вони багато допомогли, щоб повніше пізнати поведінку тварин і людей. Але, що відомо набагато менше, советська психіатрія базується виключно на тій тлумаченні, яке дають їй советські вчені і що ці вчені постійно обмірковують питання, як в найкращий спосіб можна використати ці принципи на службі у тоталітарній системі керування.

«Советські теоретики, — продовжує професор Меерлоо, — припускають, що людину можна виховувати й дресувати, як тварину. Представники тоталітаризму хочуть виховувати людей так, щоб утворити з них спільноту людоподібних комах, в яких заздалегідь підготовлено й встановлено кожний прояв їх діяльності». Це й приводить до «прополіскування мозку» і до «вбивства розуму». «Це, — пояснює далі професор Меерлоо, — не повинно змушувати нас осуджувати науку професора І. Павлова з чисто наукового погляду, бо кожне і всяке наукове відкриття може бути використане для антигуманних цілей».

Як приклад застосування доктрини І. Павлова в практичних потребах советської тоталітарної системи професор Меерлоо вказує на працю одного з найбільших советських психологів С. М. Доброгаєва, автора розвідки про «рефлекси мови», де вивчається питання про практичне пристосування слова для пропаганди.

Професор Меерлоо рекомендує своїм читачам також ознайомитись з розвідкою «Павлов і пропаганда», що написана американським спеціалістом совєтознавцем А. М. Літль (Little), котрий «дає барвистий виклад проблеми».

«Основне питання, що стоїть перед діячами тоталітаризму, просте: чи може людина встоятись перед державою, що хоче обумовити його поведінку? Що може зробити індивід проти цього дресування? Яким чином знищити останні прояви психічного спротиву?

Спостереження над полоненими союзних військ в Кореї дають багатий матеріал для розуміння системи і методів політичного «виховання», за допомогою яких комуністичні «педагоги» і «психологи» діставали від них «сповіді», корисні для комуністичної пропаганди. Власне корейські комуністи придумали й пустили в хід термін «прополіскування мозку», що був пізніше введений в англійську літературу Е. Гентером (E. Hänter), що переклав цей вислів словом «brainwashing». Цей термін увійшов тепер і у французьку літературу — «lavage de cerveau», цебто «миття мозку». Принагідно відмітимо, що у Франції праця про застосування теорії І. Павлова для потреб політичної пропаганди була написана одним з учнів І. Павлова, професором Чахотіном, що під час громадянської війни був співробітником відділу пропаганди в уряді ген. Денікіна, потім деякий час був «білим емігрантом», а пізніше взяв совєтський паспорт і став совєтським підданим. Його праця на тему, що нас цікавить, вийшла на французькій мові під характеристичним заголовком «Згвалтування натовпу» (De Viol de Foules), що цілком відповідає дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

- Павлов И. П. — академик. Лекции по физиологии 1912—1913, Издание Акад. мед. Наук СССР. Москва, 1953.
- Павлов И. П. — академик. Избранные произведения, Изд. Акад. Наук СССР, Москва, 1949.
- Його-ж. Избранные труды по физиологии высшей нервной деятельности, Госучпедиздат, Москва, 1950 г. Стр. 263. Иллюстрировано.
- Його-ж. Полное собрание трудов. Том 3-й, Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных — условные рефлексы (статьи, доклады, лекции, речи), Изд. Академии Наук СССР, Москва-Ленинград, 1949 г.
- Сеченов И. М. — Физиология нервных центров, Изд. Акад. мед. Наук. Москва, 1952 г.
- ские основы в психические процессы), Изд. Академии Наук СССР, Москва 1952 г.
- Його-ж. Рефлексы головного мозга. (Попытка ввести физиологиче-
- Ващенко Г. — проф. Виховання волі і характеру, Лондон 1952 р. част. I.
- Теплов Б. М. — Психология. Учебник для средней школы, Издание шестое, исправленное, Госуд. Учеб. педагог. издат., Москва, 1952 г.
- Meerloo — «Павлов на службе у коммунистической пропаганды» (статья в The American Journal of Psychiatry, май 1954 г.).

А. Лебідь

ПРОБЛЕМА МЕЛІОРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ Й КРИМУ

Україна займає найважливіше місце в системі народнього господарства ССРСР, так само, як і раніше в системі передреволюційної Росії Україна, з її лісостепом і степом, з плодородним чорноземом, була завжди головним продуцентом сільськогосподарських продуктів і не тільки задовольняла свої внутрішні потреби, але й займала видатне місце в експорті.

Так, із загального врожаю 1913 року, за межі України було вивезено:

Пшениці	— 43,5%
Ячменю	— 44,5%
Жита	— 12,7% і
Вівса	— 6,3%

Досить характеристичні такі порівняння. В 1916 році Україна продукувала всього 32% хліба у порівнянні з продукцією в колишній Росії, а в деяких культурах ще більше (див. табл. ч. 1).

Таблиця ч. 1¹

	Хліба у % до загальної кількості продукції в к. Росії
Ячменю й кукурудзи	понад 56,0
пшениці	коло 42,0
гречки	коло 44,0, в той час, як
площа земель України творила лише	2,1%, а
населення	18,8%

В сучасних межах (без Криму) Україна займає територію 576 600 кв. км², що відповідає 1/40 частині ССРСР.

Участь України в сільському господарстві ССРСР в 1950 році натовість виносила:

40% пшениці	— щодо всієї посівної площі ССРСР,
70% продукції цукру	— щодо всієї продукції ССРСР,
33% кукурудзи	— щодо всієї посівної площі ССРСР,

¹ Л. Д. Синицкий. Учебник экономической географии ССРСР, М., 1925,

² БСЭ, т. ССРСР, М. 1947, стор. 1809—1824.

40% соняшника — щодо всієї посівної площі ССРСР,
 20% свиней — щодо всієї кількості в ССРСР³

Коло 40 млн. га, або $\frac{2}{3}$ земельної площі України, обробляється і на ній вирощується зернові та технічні культури, сади та городи.

Щодо технічних культур, напр., то з загальної площі м'яти в ССРСР — 11 700 га, в Україні перечною м'ятою засіяно 11 000 га⁴. Дуже расповсюджені в Україні такі культури, як кишинець, тмин, фенхель, цукровий буряк, соняшник. Тютюн займає 12% площі посіву тютюну в ССРСР, а площа під бавовняником, що почав плекатись в Україні з 1930 року, за 10 років (1940) досягла 236 000 га⁵.

Велике значення для сільського господарства ССРСР має й приєднаний тепер до України Крим, з територією в 25 980 кв. км.⁶, де плекаються зернові та кормові культури, бавовна, тютюн, сади, виноградники та етеролійні культури.

Маючи такі сприятливі умовини для хліборобства, в Україні з 60 років минулого століття почали швидко розорювати всі придатні до хліборобства землі, особливо в її степовій частині. Цей процес видно з наступної таблиці⁷:

Т а б л и ц я ч. 2

Роки	Зріст пашні у % ⁸		
	Степ	Лісостеп	Вся Україна
1860—1870	100	100	100
1887	193	121	148
1920	219	125	160

Таким чином, якщо за ці роки площа пашні в Україні зросла на 60%, то в степовій її частині цей зріст дорівнює 119%.

Одначе не завжди буває все гаразд з врожаєм в Україні. Конференція в справі боротьби з посухою, що відбулася в жовтні 1931 р., відмітила, що степова частина України за час з 1871 до 1931 року дванадцять разів була спустошена посухами. Посуха 1899 р. довела до зменшення посівної площі на $\frac{1}{3}$, поголів'я коней на 50%, великої рогатої худоби на 28%⁹.

Деякі дослідники схильні думати, що клімат України значно змінився і це власне є причиною неврожаїв. Але більш глибокі досліди багатьох учених показують, що степи України, в наслідок цілого ряду причин, поступово висихають, тобто ґрунт тратить свою вологість.

Тепер вже доведено, що в наслідок безсистемного варварського зорання степів, зменшення площі лісів, знищення природної дуже густої рослинності та дернини, степовий ґрунт України тратить сприятливу для утримання

³ Н. Н. Баранский. Экономическая география ССРСР, Москва, 1951, стор. 294, 299.

⁴ «Сельськохознайствена енциклопедія», т. 4, М., 1940, стор. 562.

⁵ ВСЭ, т. ССРСР, М., 1947, стор. 1809—1824.

⁶ ВСЭ, т. V, М., 1937, стор. 1014.

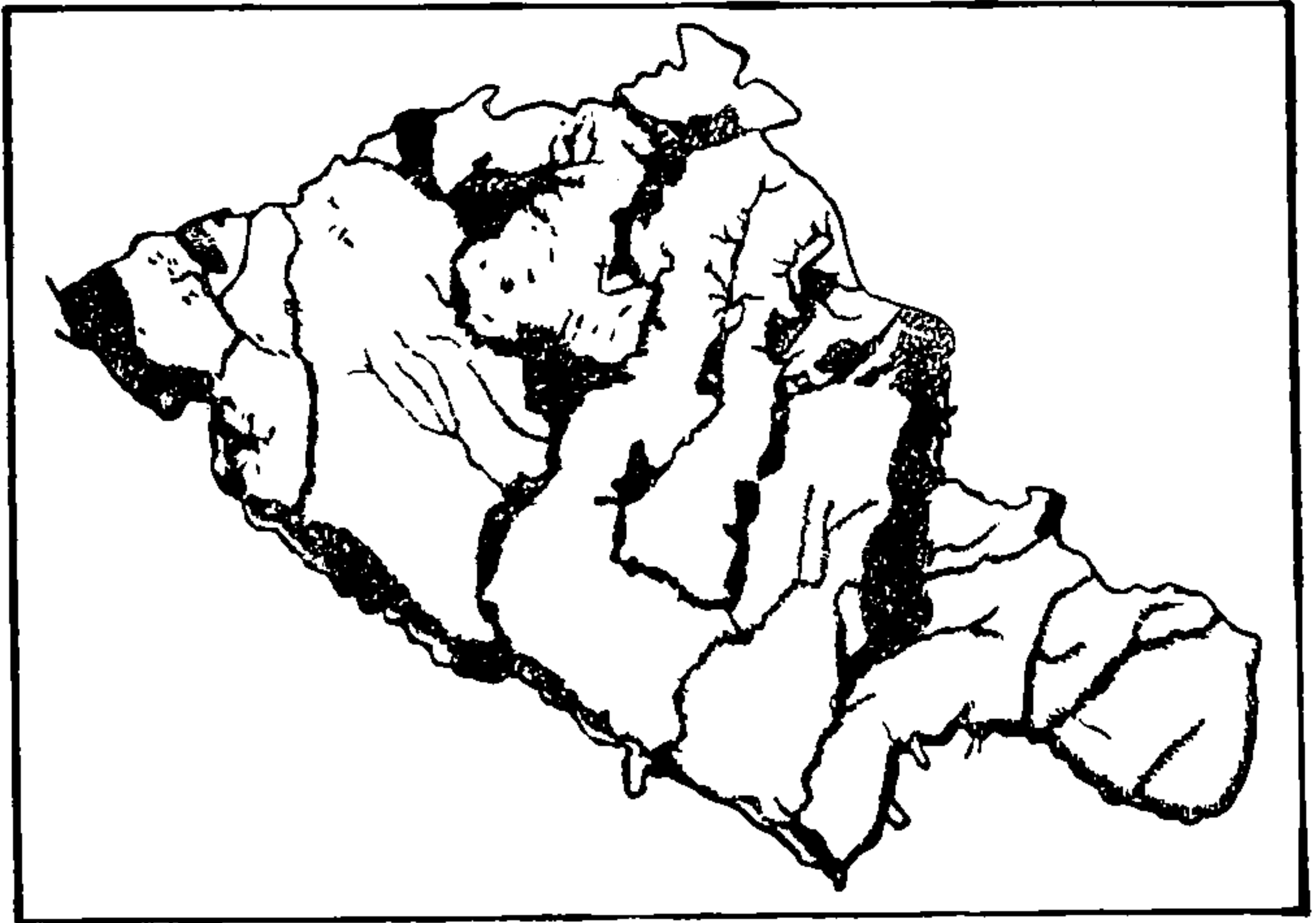
⁷ Л. Д. Синицкий. Учебник экономической географии ССРСР, Москва, 1925, стор. 309.

⁸ В. П. Доброхвалов. Очерк истории степного лесоразведения, Москва, 1950, стор. 140.

грунтової вологости зернисту структуру (грудковатість), і як наслідок цього — легко здувається вітрами та змивається водою.

Українські степи, як твердить Докучаєв і цілий ряд інших учених, ніколи не були цілком заліснені, але, як плавневі (прибережні), так і степові (у заглибинах, в ярах, коло ставків) ліси вкривали місцевість на десятки кілометрів в бік від рік, ярів та озер. Ці ліси захищали ґрунт від розмивання і вітрів та сприяли збереженню ґрунтової вологости і підносили рівень ґрунтової води. Згідно з висновком В. В. Докучаєва, площа цих лісів зменшилась в 3—5 разів і більше. Це виразно можна бачити з наведених тут двох схем, що були укладені В. Докучаєвим і показують розповсюдження лісів в старі часи й тепер (див. схему ч. 1 і 2).

Схема ч. 1

Стародавні ліси Полтавщини

В. П. Семенов повідомляє: «Так, ще в XVII сторіччі здовж горішньої течії Сули і Терна та річки Гнилиці були ліси: Козловський, Коренівський, Гринівський, Гнилицький та ін., де дуби у великій кількості досягали сажня і більше в діаметрі, — дуби, що їм нараховувалось понад 600 літ... вони чергувались з великими просторими галявинами степових полів, розміщених у височинах міжрічкових плоскогір і кряжів...»⁹.

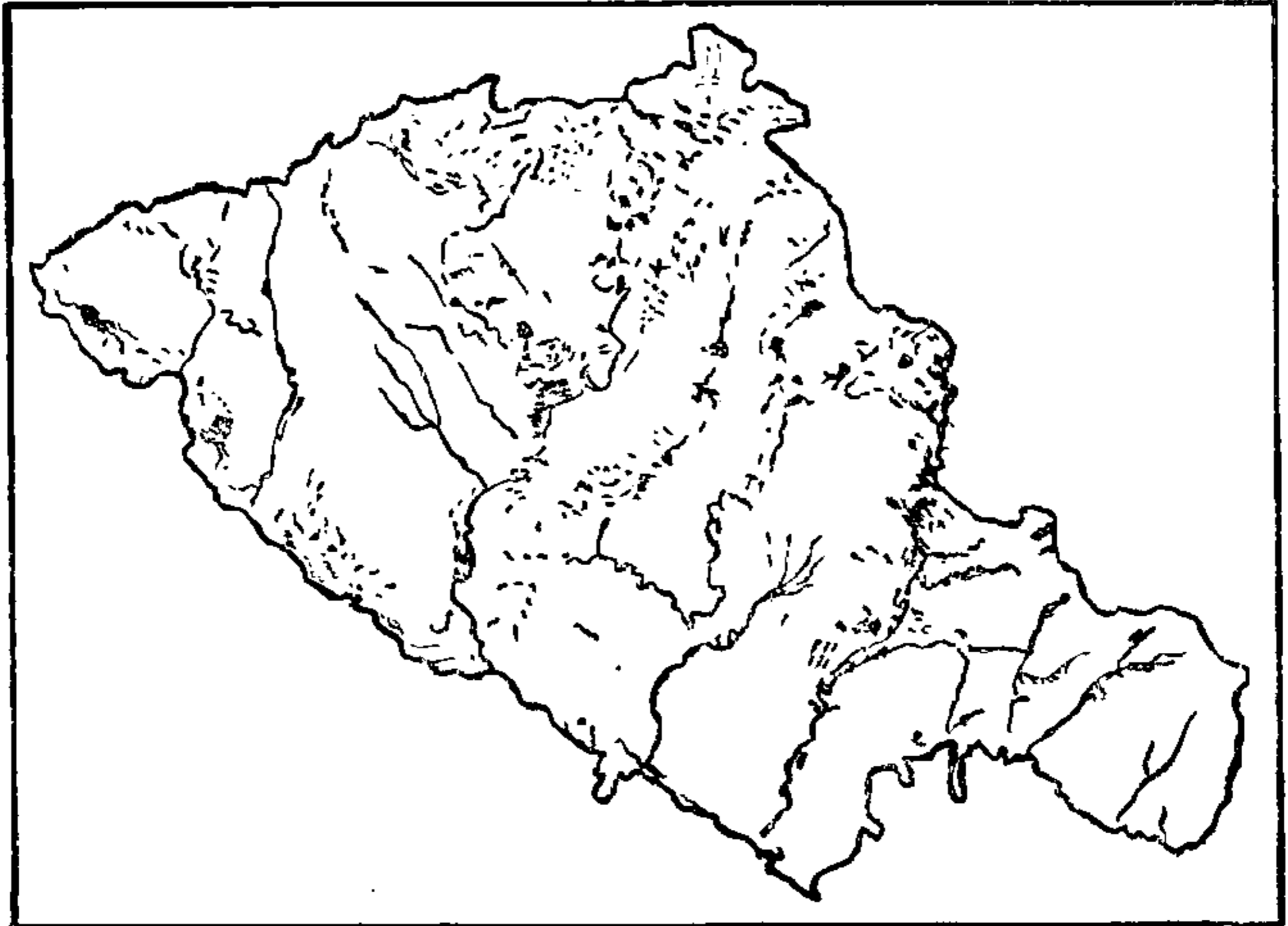
⁹ В. П. Семенов. Россия, т. VII, СПб 1903, стор. 42.

¹⁰ Збірник «Классики русской агрономии в борьбе с засухой», Москва, 1951, стор. 94.

Колись у Полтавському повіті ліси займали коло 34% загальної площі, а тепер лише 7%, в Роменському — 28%, а сьогодні — 9%, в Лубенському — 30%, а нині тільки 4%¹⁰.

Цікаві відомості про темпи знищення лісів подає В. П. Семенов¹¹.

Схема ч. 2

Сучасні ліси Полтавщини

Таблиця ч. 3

Заліснення у % до загальної площі губернії		
	1851	1887
Харківська губернія	10,9	9,5
Полтавська губернія	13,0	5,9

В післяреволюційний період нищення лісів відбувалось ще інтенсивніше. За час з 1913 до 1934 р. площа лісів зменшилась на 14%, і коли ліси України в 1923 р. творили 7,5% її площі, то після 1934 року вони вже дорівнювали приблизно 5,5%¹².

¹¹ В. П. Семенов. Россия, т. VII, СПб, 1903, стор. 44.

¹² Вісті європ. відділу Наук. Т-ва ім. Шевченка, ч. 6, 1954, стор. 38.

Крім лісів досить сприятливі умовини для степового ґрунту творило природне покриття степу — цілинною незайманною і дуже густою рослинністю, що затримувала велику кількість снігу і води та обволожувала ґрунт.

В. В. Докучаєв наводить такий опис степів старожилами Полтавщини:

«трави такі, що аж по груди хватають, а то ще й більше, а роса по траві, як вода»¹³.

Оцих власне двох найважливіших елементів і позбавився український степ. Знищення лісів та суцільне переорання степу, а в зв'язку з цим і зруйнування зернистої структури чорнозему довели до порушення водного режиму степу та його гідрологічного висушення.

А. А. Ізмаїльський твердив, що:

«Якщо ми будемо й далі так само безтурботно дивитися на прогресуючі зміни поверхні наших степів, а в зв'язку з цим і на прогресуюче висихання степового ґрунту, то ледве чи можна сумніватись, що в порівнюючі недалекому майбутньому наші степи перетворяться в безплідну пустелю»¹⁴.

Ще в ХІХ столітті видатний зоолог М. Богданов намалював трагічний образ обідніння чорноземної смуги. Він казав:

«Ми глибоко віримо в це майбутнє, ми переконані, що навіть в цьому столітті (ХІХ вік, — А. Л.) почнеться широке заліснення степів та регуляція вод, бо в найближчому майбутньому чорноземна рівнина стане пустелею»¹⁵.

Але надії Богданова не виправдались. Ні в ХІХ, ані ХХ віці до революції в умовинах царської влади, ані за володіння большевиків і диктатури комуністичної партії, в Україні властиво нічого не було зроблено для збереження принаймні колишньої врожайності ґрунту.

Крім степів, що терплять часто від посухи, Україна має болога й заболочені площі, а також піски, не придатні для хліборобства без переведення меліоративних праць. Заболоченість території України в її лісостеповій частині від 10 до 15, а в степовій частині не більше 1,5%¹⁶. Всього є біля 2,5 млн. га болот¹⁷ і заболочених земель, що знаходяться головним чином на Поліссі та в долинах рік.

Піски займають на півдні України досить велику площу. Вони знаходяться понад лівим берегом Дніпра від Кахівки до Чорного моря (т. зв. Нижне-Дніпровські піски), над рікою Північний Дінець та біля Одеси. Головний масив — це Нижне-Дніпровські піски, що займають площу 160 000 га¹⁸, вони знаходяться в Цюрупинському, Голопристанському, Скадовському та Кахівському районах.

¹³ В. В. Докучаєв. соч. т. VI, Москва, 1951, стор. 50.

¹⁴ А. А. Измаильский. «Как высохла наша степь», стаття в збірнику «Классики русской агрономии в борьбе с засухой», Москва, 1951, стор. 159. Див. також статті інж. С. Нагая: «Значення малих гідроспоруд в сільському господарстві» («Український селянин» ч. 1, Авгсбург, 1946) і «На Україні води все маліє» (Там же, ч. 2).

¹⁵ М. Богданов. «Птицы и звери черноземной полосы», Казань, 1871 р. Цитую за Ю. Г. Саушкіним «Великое преобразование природы Советского Союза», Москва, 1952, стор. 21.

¹⁶ БСЭ, т. V, Москва 1950, стор. 485—487.

¹⁷ Колхозная производственная энциклопедия, т. I, Київ, 1950, стор. 57.

¹⁸ К. Г. Телешек. «Сельскохозяйственное освоение Нижне-Днепровских песков», — стаття в збірнику «Освоение пустынь, полупустынь и высокогорий», Москва, 1939 р., стор. 227.

Розрізняють 7 компактних арен цих пісків, що разом з прилеглими су-пісками займають такі площі:¹⁹

1. Кахівська arena	—	9,5	тис. га
2. Козацько-лагерна	—	53,9	" "
3. Алешківська	—	64,2	" "
4. Чалбаська	—	30,3	" "
5. Збур'ївська			
6. Іванівська	—	49,8	" "
7. Киїбурнська			
Разом:		207,7	" "

Велика площа відкритих пісків на півдні України з високою температурою, що на поверхні досягає в серпні 65° С, значно погіршує мікроклімат цих районів. Кожний рік весною, під час вітрів, засипається та засікається до 10 тис. га посівів. Становище погіршується ще й тим, що ці площі використовуються під випас овець, що спричинює ще більше розбивання пісків та їх даліше поширення.

Так само, як степ поступово просувається вглиб України, півпустелі поширюються з південного сходу і цим не тільки погіршують можливості хліборобства, але й загрожують своїм далішим розповсюдженням. Комісія за свосння пустель, півпустель та високогір'їв вже була зарахувала в 1938 році 100 000 га земель Криму та 900 000 га Ростовської області до групи півпустель²⁰.

Таким чином висихання степу південної України та північного Криму, що весь час поширюється, болота і заболочені землі Полісся, що досягають північних кордонів Київської області та рухомі Нижне-Дніпровські піски, значною мірою зменшують як можливу посівну площу так і врожайність, і з часом загрожують цілком перетворити плодovitіші землі України й Криму в пустелю.

Все це вказує на те, що здоровий розум повинен був би наказати вжити заходів, щоб висихання степу припинилось, щоб було відновлено принаймні таку родючість степу, як це було раніше, щоб було спинено шкідливі дії рухомих пісків України, щоб привести землі Полісся та заболочені землі взагалі до стану, придатного для хліборобства.

Такі ефективні заходи вчені опрацювали вже давно. Вони полягають в:

- 1) осушуючій меліорації,
- 2) агролісомеліорації і,
- 3) зрошувальній меліорації.

Що ж зроблено в цьому напрямку колишнім царським урядом і сьогоднішньою советською владою України?

¹⁹ Н. С. М а т ю к. В. В. М и р о н о в: «Закрепление и облесение песков», Москва, 1951, стор. 27, 28.

²⁰ Збірник «Освоение пустынь, полупустынь и высокогорий», Москва 1939 р., стор. 9.

1. Осушуюча меліорація

Як ми вже сказали, на території України нараховується 2,5 млн. га болот та заболочених земель, що творить 4,0% загальної території України. Найбільша частина цих земель лежить в українському Поліссі, дещо в лісостепу України, а в південностеповій смузі України забагнені землі є в поймах рік: Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Північного Дінця та інших.

Болота Полісся та лісостепової смуги є низинного та перехідного типу. Меліоративні заходи перетворюють їх у вартісні сільськогосподарські ґрунти. Болота й заболочені землі в поймах рік південної степової смуги — це приплавневі болота, що періодично заливаються весняними та літніми повеннями. В них є велика кількість органічних речовин і ці землі можна вважати найціннішими сільськогосподарськими ґрунтами.

Але різні умовини творення й оснащення болот та заболочених земель в поймах рік, як наслідок різних кліматичних, ґрунтово-гідрологічних умовин, створюють своєрідні, властиві тільки цим районам, різкі пониження ґрунтових вод, тому, що у більшості випадків випаровування з водної поверхні перевищує опади (див. табл. Ч. 4)²¹.

Таблиця Ч. 4

Показник опадів та випаровування	Полісся	Лісостеп	Степ
Середні опади за рік	600—500	550—500	500—350
Середнє випаровування за рік з поверхні води	500—700	700—900	900—1100
Випаровування з болот, що освоєні під с/г культури	415—410	410—400	

Як твердить С. М. Перехрест, через таке перевищення випарів над опадами, на всіх болотах Полісся й лісостепової смуги України пониження рівня ґрунтових вод в серпні досягає 50—80 см. і майже зовсім припиняється капілярний доплив вологости до випаровуючої поверхні. Такий стан значною мірою ускладнює будівлю осушуючих споруд в умовинах України і вимагає вже побудови не осушуючої, але осушуючо-орошуючої системи, тобто системи подвійної дії, що дозволяла б не тільки осушувати, але й забезпечувала б регулювання водного, повітряного і оснащуючого режимів осушених ґрунтів.

В кол. Росії осушування болот розпочалось ще в 1853 році. Праці над осушуванням болот Полісся було розпочато міністерством державного майна в 1874 році, а до 1890 р. викопано коло 2900 км. каналів та осушено приблизно 3 міль. га землі; на це було витрачено 3,5 міль. карб.²²

Ці роботи провадила експедиція генерала Жилінського. Ми не маємо даних про осушені площі України, але всі повідомлення говорять про те, що осушувальні роботи раніше не провадились і не провадяться ще й тепер в розмірах, що відповідали б великим площам заболочених земель України.

²¹ Таблиця складена за даними інж. С. М. Перехреста: «Вопросы мелиорации речных пойм в условиях Украины». Гидротехника и Мелиорация, № 5, 1954 р., стор. 13.

²² Брокгауз и Ефрон, Энциклопедический словарь, т. XXII, СПб, 1897, 370—372; т. IV. СПб, 1891, стор. 308—310.

В дореволюційний період осушувальні заходи провадились головним чином приватними особами, на їхніх власних землях, і, розуміється, не могли дати повного ефекту, бо не охоплювали великих площ. Тепер ці праці провадяться головним чином силами і засобами колгоспів, а держава здійснює тільки керівництво.

Коли про РСФСР знаємо, що вона має понад 6000 осушувальних систем, з площею осушення 2,4 млн. га та посідає 30% всіх осушених земель СРСР²³, і що тепер провадяться там осушення Мещерської та Барабинської низин²⁴, в той же час водне господарство України навіть не було відображене на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Це свідчить про те, що про стан водного господарства в Україні доводиться мовчати.

З окремих коротких повідомлень про поступ праць над осушуванням заболочених земель України можна зробити висновок, що ці праці провадились, провадяться тепер, або проектуються головним чином в річних поймах таких рік:

- 1) Остер,
- 2) Супой,
- 3) Ірпень,
- 4) Південний Буг,
- 5) Рата,
- 6) Солекія,
- 7) Дунай,
- 8) Здвиж,
- 9) Остра,
- 10) Стоход,
- 11) Ромен,
- 12) Тясмин.

Слід відмітити, що щойно в 1947—1948 роках Укргідромеліопроект випрацював осушувальну систему, що цілком відповідає умовинам осушення заболочених земель України²⁵.

За цим проєктом закінчено будівництво осушувальної системи в поймі ріки Ірпень. В сучасну пору будуються за таким самим проєктом осушувальні системи в поймах ріки Здвиж, в горішній частині пойми ріки Остер — Чернігівської області, в поймі ріки Південний Буг — в Хмельницькій області.

Цим обмежується обсяг осушувальних робіт в Україні. Це тим більше незрозуміле, якщо прийняти до уваги, що поймені землі дають непогані врожаї. Так, на осушених заболочених землях рік: Ірпень, Супой, на Київщині, Остер — Чернігівщина, Ромен — Сумська область, Тясмин — Кіровоградщина, колгоспники дістають такі врожаї²⁶:

Сіна (сіяних трав)	— 100	цнт. з га,
Картоплі	— 300—400	”
Цукрових буряків	— 400—500	”
Кормових ”	— 900	”
Капусти	— 900	”

²³ Инж. Г. Л. И г н а т ю к: «Водное хозяйство Российской Федерации на Всесоюзной сельскохозяйственной выставке», Гидротехника и Мелиорация, № 8, 1954, ст. 13.

²⁴ Там же, стор. 15, 16.

²⁵ С. М. П е р е х р е с т. «Вопросы мелиорации речных пойм в условиях Украины», Гидротехника и Мелиорация, № 5, 1954 р., стор. 5.

²⁶ «Колхозная Производственная Энциклопедия», т. I, Київ, 1950 р., стор. 57.

2. Агролісомеліорація

Ми не маємо достатньої кількості матеріалів, що характеризували б заліснення України й Криму, тому що раніше більшість повідомлень охоплювала Росію як цілість, а тепер ССРСР, але, наскільки це можливо, ми спробуємо виділити Україну й Крим, щоб скласти собі більш-менш правдиву картину саме щодо цих країн.

Вчені агрономи бачили гостру та все зростаючу потребу переведення меліораційних праць у степах України й Криму. Вони попереджали керівні кола колишньої Росії, давали поради селянам і, оскільки це було в їх силах, намагались зробити все, щоб відвернути катастрофу, що насувалась на найплодовитіші землі. Доказом цього — короткий перелік дослідчих праць²⁷.

1373—1898	Переведено вивчення басейнів з метою використати їх для зрошення.
1873—1898	Західня експедиція провела праці над осушенням болот в басейні ріки Прип'ять.
1880—1891	Працювала експедиція зрошення земель в Україні.
1894—1903	Експедиція А. А. Тілло переводила вивчення водного режиму Дніпра і його допливів.

Проблемою боротьби з посухою займалися такі видатні вчені, як В. В. Докучаєв, П. А. Костичев, В. Р. Вільямс, К. А. Тімірязів, А. А. Ізмаїльський, А. І. Восйков та цілий ряд інших. Але їхні висновки й поради про необхідність переведення меліораційних праць не знаходили відгуку в керівних колах. Царський уряд не цікавився станом земельних ґрунтів, бо вони ще давали добрі врожаї. Якщо й переводились деякі меліораційні праці, то, звичайно, на державних землях або на землях поміщицьких. Нестача землі у селян змушувала їх розорювати яри, що спричинило збільшення їх.

Перші полезахисні лісові смуги посадив був поміщик Ломиковський в 1809 році. В 1817—1858 роках провадились насадження лісів в колишній Херсонській, Таврійській та Катеринославській губерніях загальною площею у кілька тисяч гектарів. В 1843 році було створене Велико-Анадольське досвідне господарство, що в 1899 році перетворено на Маріупільське досвідне лісництво, а в 1918 році в Маріупільську агролісомеліоративну станцію.

Тільки після великої посухи, неврожаю й голоду 1891 р., царський уряд заснував «Особливу експедицію лісного департаменту для випробування та урахування різних способів застосування лісного і водного господарства в степах Росії». Експедицією керував В. В. Докучаєв²⁸.

Як ставився царський уряд до справи заліснення України, можна бачити з такого прикладу:

В серпні 1893 року в Києві відбувся з'їзд власників лісів, на якому був присутній міністер хліборобства і державних маєтків А. С. Ермолов. Обмірковувалось питання шкідливості ярів.

Такий авторитетний з'їзд, ще й до того власників величезних капіталів, з участю представника царського уряду, висловили лише побажання:

²⁷ А. И. Чеботарев. «Гидрология суши и расчеты речного стока», Ленинград, 1953.

²⁸ БСЭ, т. 25, Москва, 1954, стор. 10.

«щоб в народніх школах повчали дітей про шкідливість ярів та пересувних пісків, та пояснювали їм, як слід у найпростіший спосіб закріплювати та заліснювати яри».²⁹

Крім цього в 1846 році було створено Бердянське степове лісництво, а в 1872 р. — Міуське. З цього видно, що зацікавлення лісонасадженням почало зростати в ХІХ столітті, а особливо в другій його половині. В 1886 році в Києві вже почала виходити щотижнева газета «Лесопромишленник»³⁰. Але все ж таки, не зважаючи на всі намагання вчених та передових людей суспільства вжити заходів для збереження лісів та дальшого лісонасадження, знищення лісів під кінець ХІХ століття відбувалося у 75 разів швидше, ніж їх насадження. Відчит лісного управління за 1872 і 1881 роки дає таку картину винищення лісів³¹:

Таблиця Ч. 5

Р а й о н и	Знищено лісів за 1872-1881 роки в га	Залишилось лісів в га	Знищено в ‰‰ до наявності в 1872 році
Катеринославська губернія	23876	8020	75,0
Харківська губернія	235766	60298	82,0

Тільки завдяки настирливим зусиллям вчених пощастило дещо змінити ставлення до лісного господарства. В 1892 році В. В. Докучаєв опублікував працю «Наши степи прежде и теперь», а в 1893 р. вийшла праця К. А. Тімірязєва «Борьба растений с засухой» та в 1894 р. праця А. А. Ізмаїльського «Как высохла наша степь».

Цим трьом видатним вченим пощастило до певної міри зробити пролом та просунути справу дослідів щодо можливостей лісонасаджень в степовій Україні.

Нема потреби говорити про те, що час громадянської війни призвів до сливе тотального знищення лісів та лісонасаджень в Україні. Цифрових даних про це знищення не опубліковано, але ми є свідками цього варварства. Таке явище та неврожай 1921 року не міг не викликати протидій своєтського уряду. «Совет труда і оборони» (СТО) прийняв ухвалу 29. 4. 1921 р., що, поруч інших міроприємств, передбачала заходи для

«...укріплення ярів і пісків через насадження дерев, особливо в районах Саратовської, Самарської, Царицинської, Астраханської, Тульської і Донської областей...»³²

²⁹ Н. Ф. Сумцов. «Овраги, их закрепление и облесение», Харьков 1902, стор. 10—11

³⁰ Д. П. Бурнацкий. «Влияние лесных полос на климат приземного слоя воздуха, почву и урожай сельскохозяйственных растений», Сборник «Вопросы травопольной системы земледелия». Москва, 1952, стор. 25.

³¹ В. П. Доброхвалов. «Очерк истории степного лесоразведения», Москва, 1950, стор. 139.

³² В. П. Доброхвалов. «Очерк истории степного лесоразведения», Москва, 1950, стор. 189.

Україна вела тоді важку боротьбу за свою незалежність і чинила збройний спротив більшевизмові, тому про неї в постанові СТО не згадується. Щойно 10 років пізніше, в 1931 році, на конференції для боротьби з посухою³³, що відбулась у Москві, українські степи були головною темою нарад. Особливе місце у питанні лісонасадження займає проблема сільськогосподарського освоєння Нижне-Дніпровських пісків. Закріплення такого великого масиву рухомих пісків може бути переведене тільки з безпосередньою участю держави, бо воно вимагає великих фінансових засобів та великої кількості робочої сили. І те й те в достатній кількості мав і царський уряд дореволюційної Росії і советська влада. Але царський уряд не зробив майже нічого, а советський — дуже мало. Залісненням Нижне-Дніпровських пісків до революції (в кінці XIX ст.) займався полковник Опалешін³⁴. Приблизно в цьому же часі провадилось переселення колоністів з Франції та Швейцарії для плекання виноградарства. Але ні перше ні друге міроприємство не дало якихось значніших вислідів. Треба відмітити, що на той час вже був повний досвід в закріпленню пісків³⁵. Так, ще на початку XIX ст. (1804 р.) на рухомих пісках Північного Дінця Данилевський посіяв був сосну і вона прийнялась та виросла. В 1817 р. воєнні поселенці на Харківщині на пісках так само розводили сосну. Починаючи з 1830 до 1834 рр. провадилось заліснення пісків в районі Одеси. Тільки на 1887 рік на Алешківських пісках площа шкелогів (пісків, що поросли лозою) досягала 11 000 га.

Советський період характеризується активнішими діями, або принаймні «активнішими» балачками, щодо закріплення пісків в СРСР взагалі і зокрема в Україні. До цього спричинилась насамперед ініціатива населення та місцевих дослідних станиць чи учбових закладів, що настирливо домагались поліпшення існуючого стану. В наслідок цих домагань в 1927 і в 1932 роках Наркомзем України організував дві експедиції. Їх результатом був «Плян засвоєння Нижне-Дніпровських пісків», що був затверджений в 1936 році Держпланом УРСР. Плян цей передбачав, після попередньої меліорації та насадження захисних лісових смуг, використовувати піски під такі культури³⁶:

Виноградарство	—	понад 30 000 га
Овочеводство	—	до 12 000 га
Технічні культури	—	" 6 000 га
Польові "	—	" 7 000 га
Кормове травосіяння	—	" 50 000 га
Лісонасадження	—	" 20 000 га

Були й інші пляни та проекти. Український Інститут с/г меліорації пропонував зрошувати до 95 000 га пісків, але цей проект не був прийнятий. Був плян академіка Висоцького, що полягав в пристосуванні рослин до життя в умовах пісків. Проект академіка Ротмістрова передбачав використання різних піщаних площ в залежності від їх рельєфу. Цюрупин-

³³ Там же, стор. 140.

³⁴ Збірник «Освоєние пустынь, полупустынь и высокогорий», Москва, 1939, стор. 227.

³⁵ Н. С. М а т ю к, В. В. М и р о н о в: «Закрепление и облесение песков», Москва, 1951, стор. 27, 28.

³⁶ Збірник «Освоєние пустынь, полупустынь и высокогорий», Москва, 1939, стор. 227, 228.

ська досвідна станція в 1927—1934 роках пробувала освоювати піски методом пристосування до них, (методом академіка Висоцького), але до позитивних результатів не дійшла. Треба зазначити, що всі дослідні праці провадились відокремлено, тому що об'єднуючого центру в СРСР не було. Щойно в 1937 році в СРСР був створений методичний центр під назвою «Комісії для освоєння пустель, півпустель і високогір'я», але виробничого центру не було створено. Ця комісія дійшла до правильного вирішення цього складного питання. Поперше, комісія прийшла до висновку, що проблема освоєння Нижне-Дніпровських пісків може бути розв'язана тільки, як велике народньо-господарське завдання, з відповідною організацією праць та матеріальних засобів. Проблема пісків, згідно з висновками комісії є частиною загальної проблеми Долішнього Дніпра. Проект, запропонований комісією, передбачає комплексну методу освоєння Нижне-Дніпровських пісків, при чому величезну роль повинні відіграти водна та глибока хемічна меліорації. План передбачає 15-літній період освоєння.

Можемо констатувати, що советське керівництво, покладаючи великі надії на Україну, як головного доставника с/г продуктів, після конференції для боротьби з посухою, що відбулась в 1931 році, приділило більшу увагу ніж дотепер питанню заліснення українського степу та закріпленню пісків. Праці в цій ділянці значно посунулися вперед і є навіть деякі успіхи.

В 1936 році, 2 липня, ЦВК і РНК СРСР видали спеціальну ухвалу про виділення водоохоронних зон і заборонних смуг. В водоохоронну зону України увійшли всі лісові масиви Дніпра. Заборонна 20-кілометрова смуга по обох боках рік встановлена:

Дніпро до гирла Березини;
Березина до міста Березино;
Десна до її гирла;
Донець до гирла ріки Оскол;
Оскол до його гирла.

На допливах Дніпра — Тетерів, Псьол, Ворскла, Інгулець та Сейм встановлена 4-кілометрова заборонна смуга³⁷. До початку другої світової війни в Україні вже було створено 300 000 га захисних посадок, а в тім 125 000 га полезахисних лісових смуг³⁸.

Посуха й великий неврожай 1946 року в значній мірі змінив усі пляни **советського** керівництва і висунув на перше місце проведення праць, що мали б гарантувати від посухи в майбутньому, або принаймні значно послабити її дію. Ю. Г. Саушкін так определяє розміри посухи 1946 року:

«...Посуха 1946 року щодо своєї сили була більшою від посухи 1921 року і нагадувала посуху 1891 року...» «...Посуха охопила Молдавію, Україну, Поволжя...» «Посуха 1946 року загострила необхідність застосування рішучих засобів щодо перетворення природи на величезній території степу й лісостепу»³⁹.

20. жовтня 1948 року Рада міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалили постанову «Про плян полезахисних лісонасаджень, введення травопільних

³⁷ Сельскохозяйственная Энциклопедия, т. III, Москва 1938, стор. 31.

³⁸ Н. ф. Гриценко. «Марнупольская агролесомелиоративная опытная станция и ее достижения в борьбе с засухой», Ленинград-Москва, 1951, стор. 27.

³⁹ Ю. Г. Саушкін. «Великое преобразование природы Советского Союза», Москва, 1952, стор. 32—33.

сівозмін, будівництво ставів та водозборів для забезпечення високих і постійних урожаїв в степових та лісостепових районах європейської частини ССРСР»⁴⁰.

Цим пляном передбачалось в 1949—1965 роках насадження лісу в ССРСР на площі 5 709 000 га, в тім лісонасаджень в Україні й Криму (див. таблицю Ч. 6):

Плян лісонасадження на 1949—1965 роки

Т а б л и ц я Ч. 6⁴¹

	Тери- торія	Всього в тис. га	Роки			
			1949	1950	1951—1955	1956—1965
Силами й засобами колгоспників						
	Україна	756,5	20,0	28,0	334,5	374,0
	Крим	36,0	2,0	2,5	13,0	18,5
Силами й засобами Міністерства лісного господарства						
	Україна	411,8	69,5	75,0	267,3	—
	Крим	16,5	2,6	3,7	10,2	—
Силами й засобами радгоспів						
	Україна	105,1	2,8	4,0	30,5	67,9
	Крим	18,3	0,2	0,5	4,0	13,6
Всього						
	Україна	1273,4	92,2	107,0	632,3	441,9
	Крим	70,8	4,8	6,7	27,2	32,1
Р а з о м						
	Україна в нових кордонах	1344,2	97,0	113,7	659,5	474,0

Це складає 26% загальної площі лісонасаджень в ССРСР (див. схему Ч. 3).

Цією ж постановою передбачено насадження 500-кілометрової державної захисної смуги понад берегом Північного Дінця. Не забули й про піски в Україні: цією ж постановою передбачено закріпити й заліснити в 1949 р. 10 000 га, в 1950 — 10 000 га і в 1951—1955 роках 71 200 га; разом — 91 200 га. Для забезпечення посадочним матеріалом створено було коло 50 державних лісових розсадників.

Не може бути ніякого сумніву, що здійснення такого пляну лісонасаджень в Україні повинно б в значній мірі послабити шкідливі дії суховіїв, створити можливість більшого затримування снігів і таким чином відновити умовини для збереження плодючості українських степів.

Ми не маємо даних про виконання пляну лісонасаджень. Але той факт, що про здійснення цього пляну в советській пресі нічого не говорить, кра-

⁴⁰ «Правда», № 298, 22. 10. 1948 р.

⁴¹ «Правда» № 298, 22. 10. 1948 р.

сномовно свідчить, що це чергова пропаганда. Звичайно, певний відсоток посаджених дерев загине. Советські джерела вказують, що в середньому з лісонасаджень в Україні приймається:

в Полтавській області	— 84%
Кіровоградській області	— 85%
Київській області	— 92%

Якщо навіть припустити, що з лісонасаджень в Україні в загальному приймається лише 50%, то й це для умовин України матиме величезне значення.

3. Зрошувальна меліорація

Зрошування земель в Україні й Криму має значну давність, але воно не було розповсюджене і мало форми оазного зрошування, організованого приватними особами на своїх ділянках землі, головним чином в поймах рік.

Переведення зрошувальних міроприємств ускладнялось тим, що в умовах України здебільшого воно пов'язувалось з необхідністю подавання води для поливання з водозборів на більш високі місця, а це вимагало відповідного устаткування. Не зважаючи на те, що в програмі большевицької партії, прийнятій на VIII з'їзді РКП(б) в 1919 році було сказано, що «РКП(б) буде всебічно здійснювати широку систему меліорації»⁴², це не відносилось до України й Криму. Розв'язання цього питання було залишено кожному селянинові на його ділянці. І якщо в СРСР взагалі зрошувальних площ в 1928 р., було 4,28 міль. га, а в 1939 р., їх було вже 6,0 міль. га, тоб-то значно збільшилось, то в Україні з 1932 до 1939 р. їх зменшилось на 50 000 га (див. таблицю Ч. 7)⁴³.

Зрошувальні площі в СРСР (в міль. га)

Т а б л и ц я Ч. 7

Р е с п у б л і к и	1928	1932	1939	1941	1943
Середньо-Азійські	2,49	2,70	3,30	3,65	4,04
Закавказькі	0,78	1,13	1,04	1,10	1,15
Казахська	0,71	1,02	0,95	1,06	1,14
РСФСР	0,25	0,66	0,50	0,51	0,53
Україна	0,05	0,11	0,06	відом. нема	відом. нема
Невраховані площі	—	—	0,15	—	—
Разом в СРСР	4,28	5,62	6,0	6,32	6,86

Таке зменшення зрошувальних площ є результатом переведення колективізації в Україні та ліквідації індивідуальних господарств, що займалися зрошувальним хліборобством в поймах українських рік.

⁴² Проф. В. А. Ковда. «Великие стройки коммунизма и их роль в преобразовании природы», Збірник «Великие стройки коммунизма», Москва, 1952, стор. 68.

⁴³ С. К. Кондрашев. «Орошаемое земледелие», Москва, 1948, стор. 16.

Після конференції для боротьби з посухою, що відбулась в 1931 році, відношення советської влади до питання зрошування земель України дещо змінилось.

Поруч з розв'язанням транспортних проблем, передбачались і меліораційні міроприємства, а це в зв'язку із спорудами на Дніпрі. По закінченні будівництва Запорізької гідроцентрالی, якої водозбір частково виконував і зрошувальні функції, був розроблений варіант проекту комплексного розв'язання проблеми Великого Дніпра. Проект передбачав також «Зрошування посушливих районів південної частини України й північного Криму площею коло 1,5 міль. га та осушення болот в басейні горішнього й середнього Дніпра, коло 1 міль. га»⁴⁴.

На розроблення цієї комплексної проблеми Дніпра вплинули: друга світова війна із стратегічного погляду і посуха та голод 1946 р. з економічного.

Південно-Український і Північно-Кримський канали

21. вересня 1950 р., «Правда» опублікувала постанову Ради міністрів СРСР про будівництво Кахівської гідроелектростанції на Дніпрі, де сказано:

«1. Здійснити й створити нову гідроенергетичну базу на Дніпрі для постачання електроенергією сільського господарства і промисловости. З цією метою збудувати:

а) Гідроелектростанцію на Дніпрі в районі міста Кахівки встановленою потужністю 250 000 кіловат з продукцією електроенергії біля 1 млрд. 200 міль. кіловатт-годин в середньому за водністю року, греблю, судоходний шлюз, великий водозбір обсягом 14 млрд. кубометрів та смокові станції;

2. Канал довжиною шістьдесят кілометрів за трасою Асканія Нова — Кахівка, що об'єднуватиме Південно-Український канал з Кахівським водозбором, для самотечного зрошення прилеглих до нього земель і подавання води в зрошувальну систему з Кахівського водозбору...;

... д) великі відводні зрошувальні канали... від Кахівського водозбору до Краснознаменки...

... 4. Розпочати в 1951 році підготовчі праці щодо будівництва Кахівської гідроелектростанції... і ввести в експлуатацію Кахівську гідроелектростанцію на повну потужність в 1956 році... та всю зрошувальну систему в 1957 році»⁴⁵.

Слідом за ухвалою про будівництво Кахівської гідроцентрالی розпочалась кампанія мобілізації робочої сили. Начальник Дніпробуду С. Андріанов повідомляє, що «Будівельний колектив зростає і в нього входять представники 22 націй СРСР»⁴⁶. Советська пропаганда пояснює цей набір робочої сили на будівництво так, ніби це все походить від народних мас:

«Колгоспники Запорізької, Херсонської, Миколаївської та інших областей України й Кримської області висловлюють бажання взяти безпосередньо участь у будівництві»⁴⁷.

⁴⁴ А. Лебедь, Б. Яковлев. «Транспортное значение гидротехнических сооружений ССР», Мюнхен, 1954, стор. 65.

⁴⁵ Часопис «Правда», 21 вересня 1950 р., Постанова Ради міністрів Союзу ССР.

⁴⁶ Андріанов. «Правда», 17. 7. 1950.

⁴⁷ Андріанов. «Великая сталинская стройка на Украине», Правда», 30. 9. 1953.

Советська преса намагається переконати своїх читачів, що колгоспники з власної ініціативи хотять «перетворити грандіозне будівництво на Дніпрі в справжнє народне будівництво»⁴⁸, і як вислід цієї «добровільної» участі:

«Степовими дорогами, що йдуть поміж селами, тягнеться низка підвід з піском і каменем. Колгоспні бригади прокладають під'їзні шляхи до будівельних площ»⁴⁹.

Так виглядає в мові советської пропаганди участь народних мас в будівельних роботах і «механізація» праці на будівництві Кахівської гідроцентралі. Початок робіт на будові цієї гідроцентралі слід віднести на жовтень 1950 року, що підтверджується повідомленням часопису «Правда» з 30. вересня цього же року, де говориться, що в Кахівку виїхала велика група робітників з Дніпровського будівництва для розвідчих та підготовчих праць. Кахівська гребля творить величезний водозбір площею 2300 квадратних кілометрів⁵⁰ і затопить всі придніпровські плавні аж до Запоріжжя. Тих, що хотіли б детально ознайомитись з Кахівською гідроцентралею, обсягом і поступом праць, відсилаємо до праці А. Лебідь, Б. Яковлев «Транспортное значение гидротехнических сооружений СССР», Мюнхен, 1954.

Спинимось на будівництві Південно-Українського й Північно-Кримського каналів. Ухвалою Ради міністрів СРСР в вересні 1950 р., будівництво Південно-Українського й Північно-Кримського каналів та Кахівської гідроцентралі розглядалось як комплексне розв'язання проблеми зрошення півдня України й північного Криму. В цій ухвалі говориться м. і.:

«З цією метою збудувати:

... б) Південно-Український канал, що забиратиме воду з Дніпра в кількості 600—650 кубічних метрів в секунду на трасі від Запоріжжя на Дніпрі до річки Молочна, далі в напрямку Асканія Нова до Сівашу та продовженням його — Північно-Кримський канал на трасі від Сівашу на Джанкос степовими районами Криму до Керчі — загальною довжиною обох каналів 550 км;

в) греблю з водозбором на трасі каналу на річці Молочній на північ від Мелітополя, обсягом 6 млрд. куб. м. та гідроелектростанцію при греблі з встановленою потужністю 10 000 кіловат, а також дрібні водозбори на трасі каналу загальним обсягом не менше 1 млрд. куб. м.;

д) великі відводні зрошувальні канали загальною довжиною 300 км., від водозбору до Краснознаменки і від Джанкоя до Роздольного зі смоковими станціями на каналах»⁵¹.

г) канал довжиною 60 км., на трасі Асканія Нова — Кахівка, що з'єднуватиме Південно-Український канал з Кахівським водозбором для самотечного зрошення прилеглих до нього земель та подачі води в зрошувальну систему з Кахівського водозбору;

Всі ці гідротехнічні споруди на півдні України та півночі Криму повинні забезпечити зрошення й обводнення 3,2 міль. га землі. На думку проєктантів

⁴⁸ Збірник «Великие стройки коммунизма» під редакцією Ковди, Москва, 1951, стор. 160

⁴⁹ Там же, стор. 160.

⁵⁰ Ф. В. Луктанов, головний інженер проєкту; збірник «Великие стройки коммунизма», Москва, 1952, стор. 195.

⁵¹ «Великие стройки коммунизма», збірник під редакцією В. А. Ковди, Москва, 1951, стор. 66.

це значно піднесе врожайність сільськогосподарських культур. Зрошенню цих районів надається особливе значення ще й тому, що вони перетворюються в продуцентів бавовни та інших технічних культур. Советські припущення щодо вислідів зрошення півдня України й північного Криму зводяться до того, що площі садів на півночі Криму збільшаться в 15—20 разів, площі городів — в 2—3 рази. Головна ж увага приділятиметься питанню поширення посівних площ бавовни. Коли в 1935 році в Криму під культуру бавовни було відведено 30 000 га, то після закінчення праць із зрошеної площі 1,5 міль. га на півдні України (з Кримом) під бавовну відійде 750 000 га⁶², цебто 50%. Згідно з тим пляном має також значно збільшитись врожай зернових культур та досягти 40 центнерів озимої пшениці та 60 центнерів ярової з гектара⁶³. Зрошення Кримської області України, що є однією з основних баз етероолійних культур країни і єдиним районом плекання ворсовальної шишки для текстильної промисловости, дасть можливість поширити такі культури: ворсовальна шишка, кримська рожа, мушкатний шалвій, лаванда, евгенольна базеліна та журавельник⁶⁴.

Часопис «Гудок» в числі 167 з 16. 7. 1954 р. пише, що тепер на трасі Північно-Кримського каналу провадяться геодезичні праці, геологічні та інші досліді. Повідомляється вже про новий варіант траси каналу. Як заявив головний інженер проекту І. А. Герарді, Північно-Кримський канал візьме свій початок в Кахівському водозборі, пройде спочатку 64 км. раніше запроєктованою трасою Краснознаменського зрошувального каналу, а потім, повернувши на південний схід, пройде Перекопською шиєю в напрямку міста Джанкой. Від Джанкой канал піде здовж залізничного шляху до Керчі і закінчиться великим водозбором. На трасі каналу буде збудовано 8 водозборів, а одним з них — Керченським, і закінчиться канал. Від Джанкой буде збудоване відгалуження каналу, що раніше не передбачалось жодним з варіантів проекту. Цей канал піде від Джанкой на північний схід, увійде в Сиваш, переріже Арбатську стрілку і увійде в Азовське море. Глибина каналу від Кахівського водозбору до Джанкой і від Джанкой до Азовського моря дозволить проходити морським суднам. Через те, що траса каналу від Джанкой до Керчі проходить місцевістю, що лежить на 90 метрів над рівнем моря, вода подаватиметься до каналу декількома потужними смоками і уявлятиме собою драбину. Таким чином, за варіантом, що був опублікований в часописі «Гудок» з 16. 7. 1954 р., Чорне море буде з'єднане з Азовським понадмагістралею через Дніпро, Кахівський водозбір і Північно-Кримський канал, а місто Джанкой перетвориться на великий внутрішній морський порт (Див. схему Ч. 3).

Можливо, що ці стратегічні міркування, що кладуться в основу побудови Південно-Українського й Північно-Кримського каналів, стимулюватимуть швидше їх закінчення і таким чином степи України дістануть необхідну кількість води для збереження їх родючости.

⁶² А. М. Гаврилов та Н. В. Попов. «Днепр идет в степь», Ленинград, 1951, стор. 61.

⁶³ Там же.

⁶⁴ Колхозное производство, ч. 2, 1953, стор. 3—5.

Зрошувальні системи на річці Інгулець

Ріка Інгулець, правий доплив Дніпра, має довжину 539 км. На ній будуться два гідровузли — Горішньо-Інгулецький і Нижне-Інгулецький. Спорудження цих гідровузлів входить в комплекс праць для зрошення півдня України, і праці на цих об'єктах розпочались в 1952 році⁵⁵.

Горішне-Інгулецька зрошувальна система складається з греблі, що перегороджує Інгулець нижче гирла його допливу Висуні, та потужної смокової станції при ній. Станція має 7 доосередніх смоків, потужністю 33 куб. м. в секунду⁵⁶. Вода подається двома рурами в магістральний зрошувальний канал довжиною 56 км.⁵⁷, що йде в напрямку Бузького лиману і недалеко від Миколаєва підходить до Миколаївського водозбору, що саме тепер будується. Спорудження каналу закінчене в грудні 1953 року. Також закінчено спорудження одинадцяти розподільчих каналів загальною довжиною в 200 км⁵⁸. Цими двома зрошувальними системами зрошуватимуться землі Дніпро-Інгулецького та Інгуло-Інгулецького масивів.

Крім цих двох гідровузлів на півдні України запроєктовані такі зрошувальні системи:

1) Іванівська	зрошення земель Каменської низовини
2) Благовіщенська	”
3) Краснознаменська	зрошення земель Херсонської області
4) Сірогозька	”
5) Східнезональна	”

Ці системи, що їх будівництво вже розпочалось, дадуть можливість зрошити 280 000 га землі⁵⁹. Крім цих споруд біля Симферополя на річці Салгир будується великий водозбір. Ріка Салгир перегороджена греблею, що утворила водозбір обсягом в 40 міль. куб. метрів. Гребля вже збудована і весною 1954 р. водозбір заповнено водою.

Південне Дніпро-Бузьке з'єднання

З'єднання Дніпра з Південним Бугом було передбачене ще проектом «Великого Дніпра». З'єднання думалось здійснити судоходним каналом між ріками Синюхою (доплив Півд. Бугу) і Россю (доплив Дніпра) (див. схему Ч. 3). Довжина каналу виноситиме приблизно 215 км. Не зважаючи на те, що цей канал запроєктований як судоходний, водозбори, що на ньому утворяться, використовуватимуться для зрошення посушливого району — Подільського плато. Поблизу Першомайського має бути збудована велика

⁵⁵ Радіо Москва, 3. 12. 1953 р.

⁵⁶ Радіо Москва з 20. 10. 1953 р.

⁵⁷ По гребням П. С., акад. стаття в збірнику «Великие стройки коммунизма». Москва, 1952, стор. 203.

⁵⁸ Радіо Москва, 11, 12, 1953 р.

⁵⁹ Радіо Москва, 8. 12. 1953 р.

смокова станція та ряд інших на трасі каналу. Передбачається зросити та обводнити біля 3,8 міль. га посушливих земель. Повідомлень про початок будівництва цього з'єднання та зрошувальних систем нема, але важливість цього водного шляху для советського керівництва можливо змусить розпочати й закінчити це будівництво в короткому часі.

Глибокий ввод у Донбас

Глибокий ввод у Донбас проектувався ще в 1931 році, як частина з'єднання Дніпра з Північним Дінцем, з використанням допливів Дніпра — Самари і Вовчої⁶¹ (див. схему Ч. 3). Цьому з'єднанню надавалось важливе значення, і в советській енциклопедії 1936 року воно було занесене на мапу⁶¹. Крім чисто транспортного значення, це з'єднання має відіграти свою роль в обводненні Донбасу, що терпить від нестачі води. Само собою зрозуміло, що вода, яка проходитиме каналом, буде використана не лише для постачання міст та промисловости, але й для зрошення прилеглих сільськогосподарських районів. Останні повідомлення свідчать, що траса каналу, у порівнанні з первісним варіантом, дещо змінена. Будівельні праці на цьому каналі розпочались в 1954 році. Перша частина каналу будується від ріки Північний Дінець до міста Сталіно, на якій споруджується гребля і водозбір обсягом у 550 міль. куб. метрів. Канал матиме відгалуження для подавання води в Краматорське, Дружківку, Констянтиновку, Артемівське, Горлівку, Микитівку, Єнакієво і Макіївку⁶². Канал має бути закінчений в 1958 році.

Крім великих зрошувальних систем, що мають на меті створити корисні умовини для т. зв. оазного зрошення, ухвалою Ради міністрів ССРСР і ЦК ВКП(б) передбачено будівництво в 1949—1955 роках в Україні, силами й засобами колгоспів, 15 000 ставків і водозборів, а силами радгоспів 960. Це свідчить, що за останній час, а особливо після посухи 1946 року, советське керівництво різко змінило свою політику щодо водного господарства України. Природньо, що такий великий обсяг міроприємств для боротьби з посухою вимагає відповідного розвитку будівельних організацій, науково-дослідчих інституцій, дослідних станцій, організацій для експлуатації й керівництва зрошувальними системами, вивчення й теоретичного опрацювання питань, пов'язаних з меліорацією земель в посушливих степах України й Криму. Спинимо нашу увагу дещо над цими, зовсім не другорядними, питаннями.

В Україні є такі наукові установи, що займаються питаннями меліорації та проблемами, що близько зв'язані з нею:

- 1) Київський гідро-меліоративний інститут,
- 2) Інститут гідрології й гідрографії Академії наук УССР,
- 3) Український науково-дослідчий інститут гідротехніки й меліорації,
- 4) Українська філія Всесоюзного Географічного товариства,

⁶⁰ БСЭ, Москва, 1931, т. XXIII, стор. 181.

⁶¹ МСЭ, Москва, 1936, т. IV, стор. 39.

⁶² Радіо Москва 13. 6. 1954 р.

- 5) Географічний факультет Київського державного університету,
- 6) Кримський відділ географічного товариства,
- 7) Львівській відділ географічного т-ва,
- 8) Харківський відділ географічного т-ва,
- 9) Черновецький відділ географічного т-ва,
- 10) Науково-дослідчий інститут проектування водного господарства для бавовни,
- 11) Кримський відділ Академії наук,
- 12) Карадагська біологічна станція,
- 13) Інститут ботаніки Академії наук УРСР,
- 14) Український інститут проектування іригаційних споруд,
- 15) Український науково-дослідчий інститут бавовняництва,
- 16) Ґрунтова лабораторія Академії наук УРСР,
- 17) Український інститут виноградарства (Одеса),
- 18) Харківський інститут агролісомеліорації,
- 19) Укрмехгідробуд,
- 20) Укргіпроводгосп,
- 21) Дослідні станції: Миронівська, Івановська, Харківська, Сумська, Уладівська, Першомайська, Білоцерківська, Цюрупинська, Дніпровська, Поліська та інші,
- 22) Відділ сільськогосподарських наук Академії наук УРСР,
- 23) Інститут фізіології рослин і агрохімії Академії наук УРСР,
- 24) Інститут лісництва Академії наук СРСР,
- 25) Полтавський відділ інституту кормів,
- 26) Український інститут соціалістичного хліборобства,
- 27) Селекційно-генетичний інститут ім. Лисенка (Одеса),
- 28) Український інститут зернового господарства,
- 29) Стационарна експедиція інституту лісництва Академії наук УРСР,
- 30) Катедра ґрунтознавства Київського державного університету,
- 31) Уманський сільськогосподарський інститут.

Крім того в Україні чимало інших інституцій та наукових організацій займається проблемами меліорації.

Практично займаються лісонасадженням та плеканням молодих лісів 248 лісництв в Україні. Співробітники цих установ та українські вчені опрацьовують складні теоретичні та практичні питання боротьби з посухою. Лише за останній рік вони опрацьовали такі цікаві теми, з яких були зроблені доповіді:

- 1) Агрокліматична характеристика степу після зрошення території,
- 2) Про стаціонарні й польові фізико-географічні дослідження на півдні УРСР,
- 3) Підстави режиму зрошення Краснознаменського масиву,
- 4) Геоморфологія головної частини Південно-Українського каналу,
- 5) Палеогеографія горішньо-третинних покладів району зрошення Південно-Українського каналу,
- 6) Прогнози підземних вод району головної частини Південно-Українського каналу,
- 7) Побудова гідрографу фізично граничного повноводдя Дніпра біля Кахівки,

- 8) Висліди другого етапу згінно-нагінних явищ в низів'ях Дніпра,
- 9) Розрахунки зливневих максимумів в басейнах рік півдня УССР,
- 10) Геологічна історія долини Південного Бугу в районах Причорномор'я,
- 11) Ґрунти зони зрошення Північно-Кримського каналу,
- 12) Горішні кордони лісів у Криму,
- 13) Наукові підстави боротьби з посухою,
- 14) Підставові проблеми перетворення природи західних областей УССР,
- 15) Водне господарство Львівської області,
- 16) Географія й господарське використання полонин Станіславської області,
- 17) До питання про динаміку рослинності пісків Долішнього Дніпра в зв'язку з проблемою їх закріплення та заліснення,
- 18) Мікроклімат степового заповідника Асканія Нова,
- 19) До питання внутрішнього водобігу,
- 20) Про причини аномальної поведінки сарматських пісків півдня УССР.

Практичне переведення меліораційних праць виконують спеціально створені машино-екскаваторні станції (МЕС) машино-меліораційні станції (ММС), машино-меліораційні відділи МТС, що посідають спеціальні машини і мають керівників — фахівців меліораційних праць. Керівництво водним господарством і зрошувальними системами централізоване і знаходиться в компетенції Міністерства сільського господарства і Міністерства радгоспів УССР. Вони здійснюють своє керівництво через обласні управління водного господарства та управління експлуатацією гідромеліоративних систем. Як видно, вчені й діячі сільського господарства України, своєю цілеспрямованою й корисною працею, добились зміни ставлення советського керівництва до питань меліорації України. В цьому їм значно допомогла посуха 1946 р. Люди зрушені, і якби ці пляни були здійснені, Україна перетворилася б в плодovitішу країну, що не знає посух та неврожаїв.

Але є небезпека, що ці пляни повністю здійснені не будуть. Це не таємниця, що до другої світової війни на правобережній Україні не провадилось ніяких капітальних праць. Дніпро був стратегічним кордоном, за яким лежав пляцдарм можливих воєнних дій. За Дніпром все застигло на рівні передсоветського стану, і провадились тільки найнеобхідніші праці, в яких справді відчувалась нагальна потреба. Нам здається, що й тепер, не зважаючи на те, що кордони большевизму просунулись значно на Захід, Дніпро для советської влади уявляє собою лінію, за якою починається «мертвий простір».

Нема ніякого сумніву, що Північно-Кримський канал уявляє собою стратегічно важливий морський шлях і що він найближчим часом буде закінчений.

Советська влада і КПСС скеровують свою увагу на створення іншого центру виробництва сільськогосподарських продуктів і головним чином зерна, за Уралом. Грандіозний плян освоєння 30 міль. га цілинних земель і перелогів, для здійснення якого советське керівництво не спиниться перед жодними засобами й жертвами, розуміється буде виконаний, навіть за ціну послаблення с/г виробництва в європейській частині ССРСР. Це вже й робиться.

Україна, як головний продуцент сільськогосподарських продуктів, уже відсувається на другий плян. Якщо вірити советським джерелам тепер вже понад $\frac{3}{4}$ всіх посівів пшениці й жита та $\frac{1}{5}$ вівса зосереджено в Росії. Питома вага РСФСР у вирощуванні зерна (не враховуючі земель, що тепер освоюються) творить 64% загального виробництва ССРСР, а питома вага у плеканні круп'яних культур — 66% і бобових — 64%⁶³. На шкоду сільському господарству України торік було перекинено за Урал тисячі комбайнів, тракторів та інших сільськогосподарських машин. Перекинено також тисячі кваліфікованих сільськогосподарських робітників та керівного персоналу. Тисячі українських колгоспників «добровільно переселяються» в степи Казахстану для того, щоб своїм досвідченими руками створити нову могутню зернову базу. Стратегічна необхідність не спинить ні КПСС ні советську владу на півшляху; а Україна має бути поставлена в число другорядних і залежних республік, при чім це має бути досягнуто перш за все працею самих українців.

⁶³ Социалистическое сельское хозяйство. № 9. 1954 р., стор. 32, 33.

Дмитро Соловей

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В РОКАХ 1931—1933

1. Критично-порівняльний перегляд фактів

Голод в Україні був протягом двох сільсько-господарських років: 1931-32 і 1932-33. Року 1931-32 голод був менший і ще не охоплював усі селянські господарства. Голод же року 1932-33 охопив усі селянські господарства України і набрав жахливих форм. Найтяжчі моменти, коли найбільше людей гинуло з голоду, припадали на перші п'ять місяців кожного з цих років — 1932 і 1933. Особливо тяжка була весна року 1933. Сільська людність України, гвалтовно пограбована озброєною рукою держави, лишилася без будь-яких харчів. У ці місяці люди вмирили масами. Часто від нестерпних мук голоду божеволіли. Були й факти людоїдства.

В обидвох випадках голод був наслідком непомірно і навмисне перебільшених норм обов'язкової і невідкличної здачі селянами України зернового збіжжя та інших сільськогосподарських продуктів державі. Встановлені ж були ці, навмисне перебільшені, норми у Москві ЦК ВКП(б) на чолі з Сталіном, а забирали їх у селян збройною силою большевицького апарату.

На III-й Всеукраїнській партійній конференції в Харкові 6. липня 1932 р. виявлено, що Україна, мавши в 1931 р. середній урожай, не могла виконати плану, що його було встановлено в Москві, недовиконала аж 70 мільйонів пудів хліба і має «продовольчі труднощі». А як виявився отой недобір зерна державою — видно було з тих відповідей, що їх дали наркомові М. Скрипникові у селі Красному в Молдавії, і які переказав він на згаданій конференції. «Причина та, що в нас усе забрали під мітлу»... «Тому немає хліба для існування, тому тяжкий продовольчий стан, тому голод в окремих місцях» — так говорили місцеві адміністратори¹.

В «Большевику Богуславщини» за 23—25 березня 1933 р. читаємо, що «навесні 1932 р. колгосп ім. Сталіна в селі Медвині на Київщині і колгоспники переживали труднощі»... Із свідчень селянина з того села виходить, що ті «труднощі» полягали в тому, що навесні 1932 року у селі Медвині з голоду померло близько 1500 душ².

¹ Дубинець Ів. «Розстріл 35-х агрономів», «Укр. Вісті», Новий Ульм, ч. 47 (718) за 1953 р.

² Там же.

Про голод навесні 1932 року згадує у своїх свідченнях селянин Іван Климко: Він каже: «На хуторі Лучки (на Полтавщині) навесні 1932 р. померло від голоду до десяти осіб... Влітку, як наспів урожай, справа трохи покращала й люди перестали вмирати»³. Свідчив про голод навесні 1932 р. і селянин села Шамраївки, Велико-Половецького району, Київської області. Він казав: «Весна 1932 р. була тяжка. Було багато людей з опухлими обличчями й ногами. Часом, ідучи селом, можна було побачити, як під тинном, скорчившись, лежала мертва людина. Але масового вимирання ще не було помітно: люди рятувалися буряками, мерзлою картоплею, домішуючи до них суху траву або дерев'яну тирсу»⁴. Про голод навесні 1932 р. пише й Гр. Китастий, згадуючи про свій виїзд на село у складі міської бригади, яку вислано було на допомогу посівній кампанії⁵. А проф. Є. Онацький зазначає, що у березні року 1932 у львівському українському щоденнику «Діло» з'явилася кореспонденція з Донбасу із згадкою, що на Україну насувається страшний голод⁶.

Знали про голод навесні 1932 р. в Україні і за кордонами СРСР. Так, наприклад, Віліям Штайн у берлінському «Фоссіше Цайтунг» за 27. V. 1932 писав:

«Україна — шпихлір Росії — стоїть перед голодом. Ані сарана, ані неврожай не є тому причиною»... «Історія голоду в Україні дуже цікава. На хлібозаготівлю уряд призначив забагато хліба. Тому забирали не лише збіжжя, а й борошно й усе, що далось силоміць забрати... Наслідок цього той, що як населення, так і худоба голодує»⁷.

Тоді ж і Кендес Фос, американський кореспондент «Інтернейшел Ньюс Сервіс», що навесні 1932 року побував в Україні, писав:

«Голод і пограбування большевиками сільського майна в Україні досягло свого апогею. Тому, хто не бачив, важко навіть уявити собі, щоб щось подібне трапилось в історії людства. Тисячі селян, поклавши на плечі клунки, в яких було складено все їхнє майно, голодні, холодні, обкрадені йдуть з того місця, де вони родилися й жили. Рух цей набрав стихійного характеру. Селяни тікають із багатой колісь України, щоб знайти собі шматок хліба, бо большевицький режим довів до того, що ця багата країна — шпихлір, комора всієї Росії — перетворилася в пустелю... Те, що мало йти на корм худобі, тепер їдять люди, які силкуються чимнебудь заспокоїти свій голод. Голод в Україні досяг такого розміру, що багато вже було випадків голодової смерті. Я сам бачив труни людей, що розпухли з голоду і так загинули...»⁸.

На весні 1932 року в Україні був отже безсумнівний голод і люди вми-
рали від нього. Про це знали (бо не могли не знати!) і місцева адміністрація,
і центральні органи большевицької окупаційної влади в Україні, і ЦК
ВКП(б) в Москві на чолі з Сталіном, і навіть чужинці, які цікавилися ви-

³ Solovey Dm. The Golgotha of Ukraine. Printed by U. S. C., New York, 1953, p. 21.

⁴ Вербицький М. Найбільший злочин Кремля. Запланований штучний голод в Україні 1932—1933 рр. Фактичний матеріал зібрано серед членів ДОБРУС-у у Великобританії — живих свідків голоду. Лондон, 1952, стор. 29.

⁵ Китастий Гр. Коли бандура мовчала. З автобіографічних записів мистця, «Український Прометей» ч. 11 з 18. III. 1954.

⁶ Онацький, проф. Відгуки голоду 1932—1933 р. в Україні за її кордонами, «Укр. Вісті», Новий Ульм, ч. 91 (762) за 1953 р.

⁷ Там же.

⁸ Там же.

вченням ситуації. І знали всі не лише про самий факт голоду в Україні в 1931—32 сільськогосподарському році, а й про причини того голоду, про непомірно перебільшені норми натурального податку. У цьому переконують наведені факти, хоч вони далеко не всі.

Постає питання: чи був врахований у Москві той, трагічний для людності України, досвід 1931—32 року при встановлюванні нових норм обов'язкової здачі селянами України зерна та інших сільськогосподарських продуктів з наступного врожаю 1932—33 року?

Був. Але тільки в такому пляні, щоб оту трагедію України 1931—32 р. безмірно побільшити в 1932—33 р.

Під час другої світової війни Сталін казав Черчілеві, що він (Сталін), протягом чотирьох років вів жахливу боротьбу з десятьма мільйонами селян, «щоб уникнути голоду в Росії» (W. Churchill: "Hinge of Fate", IV, p. 498)⁹. Але Сталін говорив неправду, коли твердив, що боровся з селянами ради уникнення голоду. Навпаки, як побачимо далі, він вживав усіх заходів, щоб створити і посилити в Україні той голод. Робив це з явною терористичною метою. І своєї мети досягнув.

1928 року Україна, за офіційними совєтськими даними, зібрала 800 мільйонів пудів загального збору зерна. А 1924 року загальний збір зерна, через неврожай, був зовсім малий — 651 міль. пудів. Але ні 1928—29 року, ні навіть 1924—25 р. люди з голоду в Україні не вмирали. А року 1932 загальний збір зерна, також за офіційними даними («УРСР в цифрах», Київ 1936), дорівнював 894 мільйонів пудів, себто був більший на 94 міль. пудів за збір зерна 1928 року і на 243 мільйони пудів більший за збір 1924 р.¹⁰ І разом з тим дивне диво — 1932—33 року в Україні від голоду загинуло багато мільйонів людей.

У чому ж причина? В тому, що влітку 1932 р. (себто: зараз же після явного голоду в Україні навесні року 1932!) ЦК ВКП(б) в Москві на чолі з Сталіном знову встановило для України такі непомірно великі норми обов'язкової здачі державі зернових хлібів у натурі, що селяни, як це виявилось пізніше, не могли їх виконати, навіть віддаючи державі увесь зернохліб, добутий з урожаю. А ще ж, окрім перебільшених норм обов'язкової здачі зерна, були такі ж перебільшені норми обов'язкової здачі державі в натурі м'яса, молока, птиці, яєць, картоплі, та інших продуктів і сировини.

Центральна большевицька влада у Кремлі добре знала, до чого призведе в Україні таке перебільшення норм здачі харчових продуктів державі. Врахувала вона також досвід весняної сівби 1932 р., коли голодні колгоспники під час посіву на полі часто їли сухе посівне зерно або ховали його по своїх кишенях, щоб принести якусь жменю зерна додому для голодної родини. Нарешті, врахувала влада й досвід перших літніх місяців того ж таки 1932 р., коли ті ж голодні селяни подекуди не могли діждатися цілковитого вистигання хлібних зерен і зривали для свого прохарчування ще зелені колоски на полі. І вона дала наказ побудувати на полях сторожеві вежі та призначити вартових для охорони колгоспних засівів. А найголовніше — поспішила видати відомий закон від 7. серпня 1932 р. Ось статті цього закону, що набули в Україні лихої слави:

⁹ «Український Прометей», ч. 25 з 18. VI. 1952, «Сталін замучив мільйони».

¹⁰ Сосновий С. Правда про голод на Україні в 1932—33 роках, «Українські Вісті», Новий Ульм, чч. 10 і 11 з 2 і 5. лютого 1950 р.

«а) Прирівняти за своїм значенням майно колгоспів і кооперативів (урожаї на полях, громадські запаси, худобу, кооперативні склепи і магазини тощо) до майна державного і всебічно підсилити охорону цього майна від розкрадачів.

б) Застосувати в формі заходів судових репресій за розкрадання (злодійство) колгоспного й кооперативного майна вищу міру соціального захисту — розстріл з конфіскацією всього майна і з заміною, при зм'якшувальних умовах, позбавлення свободи не менше 10 років з конфіскацією всього майна»¹¹.

Фактичним призначенням цього закону було нещадно (навіть з застосуванням смертної кари, а найменше десяти років каторги!) боротися з голодними людьми, приневоленими красти самою державою. Адже відбираючи у селян, одноосібників і колгоспників, усе зерно та інші харчові сільськогосподарські продукти, держава не постачала їм потім харчів за картками, бодай за тими ж нормами, як видавала їх найнижчим категоріям міських робітників та службовців. Та на практиці виявилось, що за цим законом від 7. 8. 1932 тяжко карали не тільки за дрібну крадіж, а й тих, хто після оголошення його наважувався збирати колоски на зжатому колгоспному полі, з якого цілком вже був зібраний врожай.

А. Вишинський, тодішній головний прокурор ССРСР, згадував, як були засуджені за оті колоски діди 60—66 років, або як засуджено було на підставі цього закону парубка, що наполохав колгоспне поросся. (Див.: «Революционная законность на современном этапе», за 1933 рік, стор. 102—104). Писав А. Вишинський про все це з гумором і твердив, що ці присуди були скасовані¹². Але селяни-втікачі з України свідчать тепер про масу таких самих присудів, що ніколи не були скасовані, і люди тяжко були покарані: одні — смертю, а інші — каторгою.

Але й цього закону від 7. 8. 1932 було не досить. Передбачливий «господар» з Кремля знав, що голодне селянство України, в якого примусом заберуть хліб і всі інші харчові запаси, буде намагатися купити собі харчі в РСФСР, де людність голоду не знала. І от, щоб перешкодити й цьому, в додаток до закону від 7. 8. 1932 ЦВК і РНК ССРСР видають закон від 22. 8. 1932 такого змісту:

«З огляду на те, що останнього часу, не зважаючи на заборону, збільшилися випадки спекуляції крамом масового споживання, ЦВК і РНК ССРСР зобов'язує ГПУ (НКВД), органи прокуратури і місцеві організації влади вживати заходів до викорінення спекуляції, застосовуючи до спекулянтів і перекупників ув'язнення в концтаборах терміном від 5-и до 10-и років без застосування амністії»¹³.

На підставі цього закону встановлено було блокаду України. На важливих залізничних пунктах, на кордонах чи близьких до кордонів УССР районах, агенти ГПУ контролювали пасажирів, що їхали з України, і завер-

¹¹ Цитовано за: Дубинець Ів. «П'ятилітня внутрішня війна в ССРСР (1929—1933) проти колгоспного рабства», «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 41 (712) за 1953 р.

¹² Докладніше про це та про інші засуди за цим законом: Соловей Дм. Голгота України. Ч. I.: Московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між першою та другою світовою війною, Вінніпег, 1953, стор. 181—182.

¹³ Цитовано за: Дубинець Ів. «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 41 (712) за 1953 р.

тали назад усіх селян. Так само контролювали тих, хто їхав в Україну і відбирали харчові продукти, хоча їх везено як ручний багаж, себто в дуже обмежених кількостях. Про це ми маємо вже багато свідчень¹⁴. Для ілюстрації подамо тут лише один уривок із свідчення Сергія Фурси з Маріупільщини. Він каже:

«В службових справах їздив я до міста Юзівки (в Донбасі). На станції цього міста я бачив масу людей, що подорожували за хлібом. Усіх їх обшукувала міліція і забирала все, що знайшла. На моїх очах сталася така подія: в одного селянина міліція знайшла в мішечку якихось 5 фунтів крупів і два буханці хліба і забрала це. Як же він благав їх, щоб не забирали тих його скарбів. Казав, що у нього дома лежить на смертній постелі його дружина і двоє дітей, які чекають на цей хліб, як на порятунок. Не допомгло. Звертався він і до людей, щоб вони вступилися за нього та допомгли йому. Багато з них плакало, слухаючи його розповідь, але ніхто йому не поміг, бо не міг. Півгодини пізніше він кинувся під потяг»...¹⁵.

Таке було призначення цього останнього закону й така була практика застосування його. Про те, що большевицький уряд в Кремлі цілою системою заходів старався організувати на території України голод, свідчить ще й такий незвичайний факт, про який згадує П. Феденко у своїй книзі "Ukraine, her Struggle for Freedom". Він пише:

«Вкінці літа 1932 р. українські фермери в Канаді звернулися до Советського Червоного Хреста з пропозицією надіслати йому зерно для безплатного розподілу серед голодних в Україні. Але Кремль рішуче відмовився прийняти цей дарунок»¹⁶.

Щоби перешкодити селянам спожити те зерно, яке вони могли собі десь придбати чи приховати, агенти большевицької влади в Україні повели рішучу боротьбу з ручними хатніми млинками-жорнами. Ці жорна вживалися колись для примітивного ручного перемелювання зовсім малих кількостей зерна. Цих хатніх жорен до цього голоду селяни ніколи не виробляли й по хатах не мали. І от, виявлені при обшуках, ці ручні хатні млинки-жорна комуністична влада відбирала і нищила. Ось що про це писав «Большовик України» ч. 11 за листопад 1932 р. «Селяни мелють у себе дома на примітивних хатніх млинах... На самій Одещині знайдено 125 хатніх млинів». А московська «Правда» за 28. XII. 1932 писала: «На Полтавщині в Лубенському районі знайдено 27, у Царичанському — 75; у Слоб'янському районі на Харківщині 100 таких куркульських млинів»¹⁷. Слово «куркульський» додано тут, звичайно, тільки для компромітації явища. Користувалися ж з цих ручних хатніх жорен, в разі потреби, усі голодні. А коли тих ручних жорен не було у себе чи в сусіди, то серед ночі товкли зерно у сту-

¹⁴ Див., наприклад:

а) С-ко, Т. — «Їхати до Москви за хлібом заборонено», «Український Прометей», ч. 21 з 21. V. 1953.

б) Діденко М. «Кордон Москви від голодної України», «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 44 (715)), 1953.

в) Вербицький М. «Найбільший злочин...», стор. 39.

г) Дубинець, Ів. «Український Прометей», «П'ятилітня...», ч. 20, 14. V. 1953, розд. «Торговельна блокада України».

¹⁵ Соловей Дм Голгота України, ч. I., стор. 189.

¹⁶ Fedenko Panas Ukraine, her struggle for freedom. Augsburg, 1951, стор. 50.

¹⁷ Дубинець Ів. «П'ятилітня внутрішня війна...», «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 41 (712) за 1953 р.

пах. Та й не тільки зерно, а й обеззернені качани кукурудзи. Вживати як їжу таке примітивне, а то й просто неспоживне «борошно», могли тільки люди, що потрапили, через систематичні заходи комуністичної влади, в невимовно тяжке й безвихідне становище.

ЦК ВКП(б) на чолі з Сталіном, намірившись влітку 1932 р. відібрати в людної України усі харчові запаси, призначив дуже короткий час для здачі їх державі. Це було зроблено з тією метою, щоб люди менше встигли з'їсти. Ця швидка здача сільськогосподарських продуктів однаково зобов'язувала всіх — і одноосібників і колгоспників. Для блискавичного ж переведення цієї кампанії був мобілізований не лише увесь місцевий партійний, адміністративний і поліцейний апарат, а ще й надіслано з РСФСР в Україну тисячі партійних робітників. Їх завданням було наглядати за місцевими партійними робітниками і керувати проведенням операції грабунку, що його здійснювала комуністична партія в Україні.

Намолочене зерно скрізь забирали негайно, з-під молотарки, і відвозили до державних сховищ. Але ці сховища були погано устатковані. Їхня пропускна спроможність при таких блискавичних темпах виявилася зовсім недостатньою. Цих зерносховищ просто не вистачало. Не вистачало й транспорту, щоб перевозити забрані у селян продукти. Не вистачало й мішків. Тому зерно часто зсипали коло сховищ та на залізничних станціях під голим небом. Воно там мокло на дощі, проростало і пріло. Про це не раз можна було прочитати в тодішній советській пресі. Відбувалося це в той час, коли пограбовані селяни пухли і вмирали з голоду.

Протягом кількох місяців після збору врожаю усе хлібне зерно у селян України було забрано. Але... призначений для України плян здачі державі хлібів не був виконаний. Тисячі організованих большевицькою владою бригад ходили по селах і малих містах від двору до двору, від хати до хати й шукали прихованого зерна. Часто розвалювали в хатах печі, колупалися в купах соломи й полоши, шукали закопаного в землі. Забирали все, що знаходили, хоч би й найменшу кількість. Нещадно карали всіх тих, у кого виявляли заховане. А плян здачі державі все ж не в силі були виконати.

Один із свідків (Барабаш) розповідає:

«Восени 1932 року В. Молотов відвідав Козельщину (між Полтавою й Кременчуком)... Він не виходив з вагону... Керівники з районів намагалися довести В. Молотову, що хліба вже нема, що людної голодує. Та цим показали вони відсутність большевицької настирливості і їх негайно зняли. Накручений В. Молотовим партійний апарат районів шалів по селах. Робилися тотальні обшуки, забиралося все, навіть торбинки з насінням городини. . Виїзні сесії обласного суду судили селян, судили «активістів», судили голів колгоспів і сільрад. Судили за злісне невиконання плану хлібозаготівель, за саботаж, за шкідництво, за контрреволюцію, — за законом 7. серпня 1932 року»¹⁸.

Та все було даремне: пляну виконати не могли.

Нарешті, із спеціальним завданням від Сталіна приїхав в Україну П. Постишев. Приїхав з призначенням на посаду другого секретаря ЦК КП(б)У, а фактично на становище диктатора. Він («Більшовик України» ч. 11 за листопад 1932) заявив: «Від початку хлібозаготівлі на Україні довелося змінити 60% персонального складу окружних комітетів партії і 80% складу обласних комітетів... Але хліба-збіжжя немає»...¹⁹

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же.

У той час, коли голодна смерть вже нищила в Україні мільйони людей, большевицький орган «Більшовик Богуславщини» за 23—25 березня 1933 року з обуренням писав, що члени партії Медведєв та Горгуля з села Медвин на Київщині насмілилися, мовляв, доводити вищим інстанціям «нереальність виданого завдання хлібозаготівлі». За це їх, та ще низку інших, було заарештовано і віддано під суд²⁰.

Голод робив своє. Люди масами вмирали, нікому було хоронити їх. Вістки про це діставалися поза кордони СРСР. Уряд примушений був маскувати справжній стан подій. І от, в Україні, в Харкові, в газетах «Вісті» й «Комуніст» за 12. березня 1933 р. несподівано з'являється повідомлення «Від Колегії ОДПУ», підписане головою ОДПУ В. Менжинським. В ньому сказано, що Колегія ОДПУ (на закритому засіданні) протягом одного дня, 11. березня 1933 р., розглянула справу 75 вищих урядовців Наркомзему та Наркомрадгоспів, переважно агрономів, і присудила: 35 розстріляти, 22-ох на 10 років, а 18 — на 8 років ув'язнення. Засуджено їх, мовляв, «за контрреволюційну й шкідницьку роботу в галузі сільського господарства в районах України, Північного Кавказу, Білорусії». Вони, мовляв, «підірвали матеріальне становище селянства і утворили в країні стан голоду, тощо»²¹. ЦК ВКП(б) на чолі з Сталіном, як звичайно, досягнув подвійної мети: знищив небажані для себе опозиційні елементи і разом з тим переклав на них усю провину за голод, що його само організувало.

І, знову підкреслюємо, в той час, як люди масами вмирали з голоду і їх нікому було хоронити, коли вже відомі були факти трупоїдства і навіть людоїдства, озброєні ватаги агентів большевицької влади в Україні, настирливо «підстьобувані» ЦК ВКП(б), продовжували робити по селах безнастанні обшуки і забирали будь-які запаси зернохлібів, хоч вони ніяк не становили товарових запасів і потрібні були родинам тільки для власного прохарчування, для збереження свого життя.

Ось приклад. Грабченко, начальник управління міліції невеликого міста Кам'янського на Дніпропетровщині, та Мальовник, начальник оперативного відділу тієї ж міліції, надсилають «спецсвідення по заготовке»: 1) голові міськради, 2) секретареві міськпарткому, 3) начальникові міського ОГПУ, 4) міському прокуророві. Із цих відомостей ми дізнаємося, що 23. лютого 1933 р. при ревізії господарств вивласнено зерна: а) у місті Кам'янському — 304 кілограми, б) по селах району — 4134 кілограми²². Із докладного звіту виявляється, що ці запаси відібрані у 25 господарів, прізвища яких названо, при чому 16 господарств, коли до них прийшли обшукувачі, самі добровільно знайшли у себе приховане і здали все, що мали — 2448 кілограмів, а в 9-ти господарствах, які одмовлялися, що не мають, міліція знайшла 1911 кілограмів. Всього відібрано 4359 кг.

Якщо взяти тепер до уваги, що кожне господарство мало пересічно по 4—5 осіб, то запас зерна в 4359 кг. на 100 чи 120 душ ледве міг вистачити їм на чотири місяці, щоб дожити до нового врожаю. І то, коли все те зерно

²⁰ Д у б и н с ь І в. «Розстріл...», «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 47 (718) за 1953 р.

²¹ а) Там же.

б) «Український Голос», Вінніпег, ч. 34 за 26. VIII. 1953.

²² Цей документ повністю див.: К а л и н н и к Олекса. Що несе з собою комунізм? Документи про російсько-комуністичний терор в Україні. Мюнхен, СВУ, 1954, стор. 21—22.

вжити на харчі, не лишаючи нічого на весняний посів. А проте це зерно примусом забрали, а тих, хто не признавався, що його мають, потягли до суду. І ще варте уваги: за визначенням самої міліції, оті 25 господарств, у яких забрано при ревізії зерно, поділяються за нашим підрахунком так:

1. Робітників на заводах (а в тому числі один кандидат партії)	4
2. Колгоспників	1
3. Бідняків (не зазначено — колгоспник чи одноосібник)	1
4. Середняків-одноосібників	2
5. Середняків (без зазначення колгоспник чи одноосібник)	8
6. Не визначена категорія	9

Разом господарств	25

Виходить отже, що серед тих 25 господарств не було жодного «куркульського», жодного нетрудового, бо цього визначення міліція ніколи не забувала пропустити.

Лондонський "The Times" за 1. березня 1933 р. писав, що хоч Молотов і Сталін офіційним урядовим актом восени 1932 р. і стверджували, що врожай зерна 1932 року скрізь був задовільний, проте після закінчення 1932 р., другим офіційним урядовим актом, той же Молотов і Сталін повідомили, ніби в Україні й Північному Кавказі урожаї зерна у 1932 р. були погані, а тому уряд вирішив надіслати в ці місця 600 000 тонн зерна з державних запасів²³.

На підставі цього повідомлення можна було б подумати: а) що в Україні року 1932 був неврожай; б) що Кремль надіслав харчову допомогу людині України, яка вмирала з голоду. Але це була б велика помилка. Урожай зерна 1932 р. в Україні, за офіційними советськими даними, був цілком задовільний і, як вже згадувалося, дорівнював 894 мільйонам пудів («Україна в цифрах». Київ, 1936). Що ж стосується отих «600 000 тонн зерна з державних запасів», то призначення їх було зовсім інше. У цілком таємній інструкції, що її 20. січня 1933 р. за ч. 26 Сталін надіслав секретареві ЦК КП(б)У Косіорові, а копії секретарям обкомів, горкомів та райкомів, а також ОГПУ й прокуророві республіки, ясно було сказано: «По лінії системи „Заготзерно” дано розпорядження про відпуск за розрахунок готівкою фуражного зерна для кінського поголів'я колгоспів України».

Отже, це зерно дане було не для людей, що вмирали з голоду. Це було фуражне зерно для худоби. Але, щоб голодна людиність не поїла й цього фуражного зерна (вівса), в інструкції далі сказано:

«Вживайте суворих заходів до одержання, транспортування і схоронення цього зернофуражу в колгоспах. Згаданий фураж може бути використаний виключно в період весняної посівної кампанії поточного року. Зверніть особливу увагу на схоронення цього зернофуражу в колгоспах, не допускаючи використання його на інші потреби. Вишук за розкрадання, розбазарювання і використання його не за призначенням нещадно притягайте до відповідальности за законом від 7. серпня 1933 року»²⁴.

²³ The story of the Famine. Facts about the Great Famine in the Ukraine 1933, Sydney, 1953, стор. 1.

²⁴ «Голод в Україні 1932—33», «Український Прометей», ч. 21 за 21. V. 1953.

Як бачимо, Сталін турбувався про коней, щоб вони могли працювати під час посівної кампанії, а не про людей. А що було з людьми під час тої весняної кампанії 1933 року, про це розповідають свідки, як наприклад, у книжці: Dmytro Solovey: "The Golgotha of Ukraine". Одно із цих свідчень сенатор Thomas A. Burke навів у своєму виступі в сенаті 2. VIII. 1954 (Див.: Congressional Record № 147, p. A 5683).

Свідчили про це і сучасники голоду, чужинці, які побували тоді в Україні. Ось, наприклад, у квітні 1933 р. англієць Гарет Джонс у лондонському «Дейлі Експрес» писав про те, як він з торбою за плечима мандрував пішки по голодній і спустошеній Україні і бачив сотні сіл, вимерлих або покинутих. А в статті Малколма Мегріджа в англійському місячнику «Фортнайтлі Рев'ю» за травень 1933 р. писалося:

«Під час недавніх відвідин України я трохи бачив той бій, що його провадить советський уряд проти селян. Поле бою спустошено, як на справжній війні і нищення провадиться далі. По один бік — мільйони селян, з тілами, спухлими від голоду. По другий бік — вояки, поліцаї, агенти ГПУ, що виконують накази диктатури пролетаріату. Вони накинулися на Україну, неначе хмара сарани, і пограбували все їстівне; вони вистріляли і повисіляли тисячі селян, іноді цілі села; вони створили з найпліднішого краю в світі меланхолійну пустелю»...²⁵.

Згадані тут вістки в чужоземній пресі про страшний голод в Україні в 1931—32 й 1932—33 роках не були поодинокими. Мілена Рудницька, член «Комісії УВАН в США для дослідів над пореволюційною Україною», у своїй доповіді 12. XII. 1953 на тему «Відгуки поза межами ССРСР про голод в Україні» згадала про 78 тогочасних статей в німецькій, австрійській, швейцарській, французькій, англійській та американській пресі, які писали про цей голод²⁶. Нарешті, питання про голод в Україні, як відомо, порушувалося і на 14-ій Сесії Ліги Націй восени 1933 року. Та, на жаль, вільний світ не вірив тому, що бачили його власні спостерігачі в Україні. Він цілком ще перебував тоді під гіпнозом багатомовної пропаганди Кремля. А та галаслива пропаганда цинічно заглушувала крики мільйонів нещасних селян-українців.

2. Які фактично були причини большевицького народовбивства в Україні та яку кількість людей було знищено?

Щоб легше було зрозуміти причину того народовбивства, стисло картину якого ми щойно подали, наведемо тут деякі факти з історії.

Вже з перших днів окупації території Української Народньої Республіки в 1920 році большевики з усією енергією взялися за відновлення старого колоніального визиску матеріяльних багатств і за національне пригнічення її, на цей раз замасковане, і за таку ж замасковану русифікацію.

Демократичний уряд УНР вів збройну боротьбу з большевицькою навалою на Україну, але змушений був 1920—1921 р. вийти за кордони своєї

²⁵ Онацький Є. проф. «Відгуки голоду...», «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 10 (785), 1954.

²⁶ Доповідь проф. Дубинця І. і д-ра Рудницького М., «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 10 (785), 1954.

батьківщини на еміграцію. Проте народня маса цю боротьбу з большевицьким колоніальним режимом в Україні стихійно провадила й далі у формі неорганізованого, переважно пасивного, спротиву. Часто ця пасивна боротьба з большевиками в Україні набирала й активних форм, перетворювалася в місцеві збройні повстання. Та їх швидко й жорстоко кожного разу придушували большевицькі збройні сили та керований з Москви величезний апарат ЧК—ГПУ—НКВД³¹. Спротивом зустріла Україна теж заходи примусової колективізації. У відповідь на це, з метою раз на завжди придушити змагання українського народу до вільного й незалежного життя, було заплановано в Москві під керівництвом Сталіна страхітливу акцію масового фізичного винищення людности України. І це було здійснено в період 1929—1933 років.

При проведенні цієї страхітливої акції большевики не зупинялися перед нічим: жертвою впали передовсім селяни-колгоспники, а теж робітники і навіть партійці; впали чоловіки й жінки, дорослі й діти.

Щоправда, дехто висловлював думку, що голод 1931—32 і 1932—33 років стався в наслідок намагань ЦК ВКП(б) загнати селян до колгоспів. Цю думку підказувала й сама большевицька влада. Вона скрізь підкреслювала, що бореться з «куркульством», як клясою визискувачів, що вона бореться за усупільнене сільське господарство в інтересах трудового селянства.

Та чи так це було? Чи існувала на початку примусової колективізації куркульська кляса, себто нетрудові селянські елементи, які жили тоді з визиску найманої праці?

За офіційними совєтськими даними на початку переведення примусової колективізації в 1928 р. в Україні було всього 7% селянських господарств, що мали понад 10 га (гектарів) землі³². Але й ці 7% найзаможніших селянських господарств фактично були тоді вже трудовими, бо «нетрудові» земельні лишки у всіх, хто їх мав, були відібрані ще на початку революції, як були тоді ж відібрані у заможних селян та усупільнені й сільськогосподарські машини (трактори, двигуни, молотарки тощо). Таким чином дійсних нетрудових («куркульських») господарств на початок колективізації фактично вже не було. Були лише менш заможні й більш заможні, але виключно трудові господарства. Отож, цілком зрозуміло, чому «керівна верхівка аж до секретаря райпарткому» в Кагарлику на Київщині ще восени 1929 р., коли із Москви настирливо надсилалися вимоги вишукувати «куркулів» для застосування до них репресій, заявила: «У нас куркулів немає, у нас тепер тільки селяни», — як писала «Правда» за 9. X. 1929³³. Про подібний випадок розповідає і Ф. Правобережний³⁴. Але й ці 7% більш заможних трудових господарств України, які могли мати не більше 1.750.000 осіб (на 1. I. 1929 р. усієї сільської людности в Україні було 24,9 міль. осіб) були большевиками зруйновані й знищені економічно. Самі люди (разом з родинами) були якщо не розстріляні, то у величезній більшості вивезені протягом 1929—1930 років за межі України до концтаборів каторжної праці разом із старими й дітьми. Про які ж нетрудові («куркульські») елементи могла йти мова, ска-

³¹ Докладні відомості про рух спротиву й повстання, див.: Соловей Дм., Голгота України, Вінніпег, 1953, ч. I., стор. 91—150.

³² Дубинець Ів. «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 38, 1953.

³³ Там же.

³⁴ Правобережний Ф. 8.000.000, стор. 38.

жімо, в 1932—33 році? А в тих роках було знищено 6 чи 7 мільйонів людей. Себто в кілька разів більше людности, ніж її могли мати оті 7% господарств з наділом землі більше за 10 гектарів. Отож, при ближчому й уважнішому вивченні цього питання, виявляється, що причина була не та. І нищено було тоді не тільки всі заможні, але й незаможні та колгоспні господарства. В цьому переконують ще й такі факти:

1) Організацію голоду в Україні розпочато було в першій половині 1932 р., а завершено у жахливій катастрофі першої половини 1933 р., себто тоді, коли колективізація в основному була вже закінчена, а тому не було жодних потреб вживати особливих способів для її ніби закінчення. Адже в офіційній «Історії ВКП(б)», виданій у 1945 р., ясно сказано:

«1931 рік дав новий ріст колгоспного руху. По основних зернових районах було об'єднано більше 80% загального числа селянських господарств.

Суцільна колективізація в основному була вже закінчена»³⁵.

2) Року 1931—32 і 1933 цілковите вивласнення усіх запасів зернохлібів та інших сільськогосподарських продуктів відбулося не лише в односібників, але й у колгоспників. Їх обшукували й грабували однаково.

3) На підставі цілої низки даних можна твердити, що серед загиблих від голоду дві третини становили саме колгоспники³⁶. Та інакше не могло й бути, якщо колгоспники вже у 1931 році становили 80% всієї селянської маси, а від голоду загинуло 6—7 мільйонів людей. Отже виходить, що в наслідок організації тотального голоду на селах України і масової смертності фактична кількість колгоспників мусіла зменшитися, а не збільшитися. Значить, голод був створений не з метою загнати селян в колгоспи. Бо для чого ж тоді треба було заморювати голодом мільйони колгоспників?

4) Колективізація відбулася у всьому ССРСР. Але терор під час примусової колективізації 1929—1930 років застосовано в основному на територіях заселених неросіянами. Так само задача державі сільськогосподарських продуктів з урожаїв 1931—32 і 1932—33 років відбувалася в цілому ССРСР, але норми цієї задачі в самій Росії масового голоду не створили і люди там з голоду не вмирали. Натомість в Україні, на Кубані, на Донщині, у Туркестані тощо, де людність боролася за незалежне політичне, культурно-національне й економічне життя, норми задачі сільськогосподарських продуктів були так перебільшені, що призвели до дворічного голоду й смерті мільйонів людей.

Отже, створенням голоду і винищенням маси людности, режим Сталіна намагався задавити в Україні, а також на Кубані (Північний Кавказ) і Туркестані, всякий спротив своїм колоніальним заходам і раз назавжди придушити змагання до волі. Тут система народобивства була застосована з виразною політичною метою.

Перейдімо ж тепер до підрахунку кількості жертв, що їх зазнав від голоду український народ.

Большевицький колоніальний терор в Україні набирає гострих форм переважно на селах починаючи з 1929 р. Найвищої ж точки досягає в 1932-33

³⁵ Цитовано за: Дубинець Ів., «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 41, 1953.

³⁶ Див.: Соловей Дм. Голгота України, ч. I, стор. 174—176.

роках, коли для цього створено було голод. Після 1933 р. процес фізичного винищення українців зменшується, але не припиняється. Особливо він шаліє за ежовщини, по містах, б'ючи переважно по інтелігенції. Ми не будемо робити тут складних обрахунків, скільки людей загинуло в Україні в період 1929—1933 рр., або під час самого голоду 1931-32 і 1932-33 рр. Ми візьmemo тут цілком певні основні дані, а саме: перепис на 17. XII. 1926 р. і перепис на 17. I. 1939 р., і, спираючись на інші офіційні советські демографічні дані, спробуємо підрахувати, якої кількості людей за період між переписами 1926 і 1939 рр. не дорахувалися українці в ССРСР в наслідок большевицького народовбивства. Цього й досить буде, щоб показати, яких колосальних розмірів досягло в ССРСР винищення українців в 1926—1939 рр.

У московських (отже — офіційних) виданнях подаються, наприклад, відомості про людність цілого ССРСР за даними перепису на 17. I. 1939 в розподілі на етнічні групи. Кількість росіян на початок 1939 р. подається 99.019.929, а українців — 28.070.404. У женеvському статистичному збірникові Ліги Націй подано ці самі дані перепису 1939 р. в порівнянні з даними перепису 1926 р.³⁷ Відомості перепису 1939 р. у підсумках можна знайти також і в «Малой Советской Энциклопедии», том X, вид. 1940. Отож, за цими офіційними советськими даними в цілому ССРСР ми маємо таку картину:

Етнічні групи	зарєєстровано людности під час перепису	
	17. XII. 1926	17. I. 1939
росіяни	77.791.124	99.019.929
українці	31.194.976	28.070.404

Взявши числа на 17. XII. 1926 р. за сто% , можемо легко вирахувати, що за час до 17. I. 1939 року кількість росіян збільшилася на 27,3%, а кількість українців зменшилася на 10%. Явище, якого перед тим у нормальних умовах в історії розвитку українського народу ніколи не спостерігалось. При чому ще недавно, в 1924—1927 рр., людність на території Української ССРСР (серед якої етнічна українська група становила домінуючу масу — близько 80%) щороку збільшувалася пересічно на 2,36%³⁸.

На підставі зазначеного пересічно-річного нормального відсотку приросту людности в Українській ССРСР (2,36%) можна обчислити, що від 17. XII. 1926 р. до 17. I. 1939 р. українська етнічна група в цілому ССРСР нормально мусіла б зрости більше як на 28%. Але ми з обережності візьmemo для української етнічної групи ще менший відсоток приросту, той що його виявила за цей період російська етнічна група — 27,3%. Тоді етнічна українська група в цілому ССРСР мала б зрости із 31.194.976 в 1926 р. до 39.706.000 в 1939 р. фактично ж, як ми вже бачили, советські демографічні дані подають кількість українців, як етнічної групи, на 17. I. 1939 р. в цілому ССРСР лише — 28. 070.404.

Виникає питання, чому це українська етнічна група в цілому ССРСР, за якихось 12 років, не дорахувалась величезної кількості — 11.636.000 люд-

³⁷ Докладні статистичні відомості з перепису 1926 р. надруковані в багатьох томах Центрального Статистичного Управління ССРСР.

³⁸ Див.: Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, Харків, 1939.

ських одиниць?! Де поділися мільйони українців? Що це була за демографічна катастрофа і чому про неї мовчать советські джерела?

Мовчать тому, що ця катастрофа була наслідком величезної акції народоббивства, довершеного послідовно і пляново протягом багатьох років з метою убити або, принаймні, придушити і на довгі роки зупинити змагання українського народу до вільного й незалежного державного існування й розвитку.

Тут, до речі, зауважимо, що большевицька влада застосувала тоді ж оцю величезну акцію народоббивства не тільки щодо українців, але й до тюркської людности Туркестану. Мета була та ж сама: зломити опір колоніальним заходом і придушити гін до розвитку отих тюркських народів, що заселяли туркестанські республіки: Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизію та Туркменію. Колишній урядовець Індії Sir Olaf Caroe у кварталнику Foreign Affairs за жовтень 1953 р. у статті, присвяченій дослідженню советського Туркестану, пише, що у тих п'яти республіках, в яких за даними перепису 1926 р. жило 17 мільйонів автохтонної людности, перепис 1939 р. виявив зменшення людности на 21,9%, себто — на якихось 3,7 мільйона¹⁹. А представник народів Туркестану Омерхан Ахметжан твердив у Мюнхені 2. XII. 1951 р., на з'їзді колишніх репресованих советами, що в самому лише Узбекистані в наслідок організованого большевицькою владою голоду й терору, загинуло тоді більш як мільйон туркестанських селян²⁰.

Отож, як бачимо, в один і той же час українська етнічна група в ССРСР не дораховувалася 11,6 млн., а автохтонна людність Туркестану певно більш як 4 мільйони, а група самих росіян збільшилася на 27,3%.

Деякі спостерігачі-чужинці, а також деякі росіяни із старої еміграції висували припущення, що зникнення мільйонів українців в ССРСР — це, наслідок їх асиміляції. Але це припущення безпідставне. Адже таких величезних темпів асиміляції за 12 років та ще після могутньої хвилі державно-політичного відродження українського народу в 1917—1920 роках та після продовження культурно-національного відродження в 1920—1926 рр. нічим для періоду 1926—1939 рр. не можна пояснити. Якби такими величезними темпами (як за оці 12 років) природня асиміляція відбувалася до або після того 12-річного періоду, то українці, як окрема національна група, давно вже не існували б.

Ми не збираємося тут відкидати факту асиміляції, що проявляє себе зокрема у несприятливих умовах, і що асимілюється й певна кількість українців в ССРСР, так само як асимілювалася вона і в колишній царській Росії. Але ж той відсоток асимільованих не міг дати кількох мільйонів людей за 12 років і навіть зменшити абсолютну кількість української людности. Таких випадків в історії українського народу ніколи ще не було.

Цілковита абсурдність пояснення, що внаслідок прискореної асиміляції в ССРСР за 12 років зникло 11,6 мільйонів українців стане ясною, коли ми підійдемо до розгляду демографічних відомостей, що стосуються Української ССР, як точно окресленої державної території.

¹⁹ Д-р Заплітний Антін. Советський колоніалізм в Центральній Азії. «Свобода», ч. 248 з 2. XII. 1953.

²⁰ «Українські Вісті», Новий Ульм, ч. 98 за 1951 р.

Але перед цим для точності мусимо тут зробити такі зауваження. Територія УССР як на 17. XII. 1926, так і на 17. I. 1939 (моменти переписів) була однаковою (пізніше вона змінилася). Разом з тим територія УССР не охоплювала тоді всіх етнографічних українських земель в ССРР. Отже, в цю офіційну територію УССР не включено такі сумежні з нею землі, заселені переважно українцями, як Кубань, південні райони Вороніжчини й Курщини, деякі райони колишньої північної Чернігівщини. Крім того, українські переселенці здавна творять великі, суцільно заселені, гнізда в Казахстані, в Усурійському краї (Далеко-східня республіка) тощо. Через те, як під час перепису 1926 р., так і під час перепису 1939 р. в ССРР мільйони українців були зареєстровані поза межами офіційної території УССР. Так само як і на території УССР жили й зареєстровані цими переписами й неукраїнці, становлячи 20% загальної кількості населення української республіки.

Після цих зауважень перейдемо до державної території УССР. Візьмемо для неї той демографічний варіант, що його подає офіційне джерело: «Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України», виданий у Харкові в 1939 р. (інші тодішні офіційно видані джерела подавали інші демографічні варіанти). За даними згаданого збірника ми маємо:

Зареєстровано в УССР людности:

на 17. XII. 1926	—	29.042.900
на 17. I. 1939	—	30.960.200

За цим же офіційним джерелом пересічно-річний приріст людности в УССР, за період 1924—1927, становив 2,36%. Взнявши цей пересічний відсоток за чотири роки можна цілком певно обрахувати, що на час перепису 17. I. 1939 р. всієї людности мусіло б було бути в УССР близько 38.420.000¹¹. А перепис, як ми бачили, виявив лише 30.960.200. Де ж поділася різниця 7.465.000 людських одиниць? Того вже ніякою асиміляцією не можна пояснити. Адже взято тут усю територію УССР і всю людність — українців й неукраїнців. Отже, нестача в УССР за згаданий 12-річний період 7,5 мільйонів людей є безперечним фактом.

Щоправда, велика кількість українців (цю кількість обраховують від 1,5 до 2,4 мільйонів) були в період 1929—1931 рр. вивезені з УССР до концтаборів, на заслання і примусове поселення переважно на півночі РСФСР. Але натомість не меншу, треба думати, кількість людей було привезено з РСФСР на територію УССР після голоду, для zesелення сіл вимерлих та спорожнених депортаціями, під час примусової колективізації. Адже для цього був тоді при Раднаркомі ССРР створений спеціальний Переселенчий комітет. І на еміграції є чимало свідків, які на власні очі бачили ешелони цих переселенців або безпосередньо знали тоді про їх приїзд в Україну¹². Тому ці два явища (вивіз і привіз людности з — і в УССР) в цифровому ви-

¹¹ Сосновий С. «Правда про голод...». («Українські Вісті», Новий Ульм, чч. 10 і 11 за 2 і 5 лютого 1950).

¹² Див., наприклад:

а) Вербицький М. «Найбільший злочин Кремля», стор. 47, 59, 78.

б) Соловей Дм. Голгота України, ч. I, Вінніпег, 1953, стор. 196—198.

значенні в якійсь мірі себе рівноважать. І обраховану на 7,5 мільйонів нестачу людности в УССР ніяк не можна визнати перебільшеною. Навпаки, її треба вважати переміншеною. Є ціла низка підстав думати, що офіційно подана на 17. I. 1939 р. кількість людности в УССР — 30.960.200 в якійсь мірі була штучно збільшена, щоб прикрити страшні людські втрати в УССР від голоду й терору 1929—1933 років. Ось ці підстави:

1. Починаючи від 1930 року демографічні відомості в ССРСР стали таємницею. Даними демографічної статистики, що не були офіційно надруковані, ніхто не міг користуватися і доступ до них був заборонений. Це пояснити можна лише тим, що демографічна статистика фіксувала такі явища, яких влада, щоб не компромітувати себе, нікому не хотіла показувати.

2. Перепис 1937 року, який виявив страшне зменшення людности в УССР, був оголошений «шкідницьким». Підсумки цього перепису не були надруковані і користуватися ними було рішуче заборонено.

3. Після закінчення підрахунків матеріалів перепису 1939 року їх ніде не було надруковано у такому, розгорнутому по районах і областях, вигляді, як це зроблено було з підрахунками перепису 1926 р. Пояснити це можна лише тим, що загальний підсумок в УССР був так грубо сфальшований, що це відразу ж виявилось б, коли б були надруковані порайонні підсумки.

4. Року 1940, після закінчення підрахунків матеріалів перепису на 17. I. 1939 офіційно надруковано (наприклад, в газеті «Комуніст») інший (менший) варіант загальної кількості людности в УССР, ніж 30.960.200. І той інший варіант був дуже близький до кількості людности в УССР, що була зареєстрована переписом 1926 р.

Все це дає підстави думати, що нестача в УССР 7,5 мільйонів людей за період лише 1926—1939 обчислена мінімально.

Робимо підсумок. Уся українська етнічна група в ССРСР за період 1926—1939 рр. зменшилася близько на 11,6 міль., а вся людність УССР зменшилася не менше як на 7,5 міль. Такі були наслідки терору й штучно створеного голоду, що їх пляномірно застосувало ЦК ВКП(б) на чолі з Сталіном протягом 1929—1933 рр., поборюючи змагання українського народу до вільного й незалежного державного існування.

Ми подали тут дані офіційних статистичних джерел. Вони дали цифрове визначення розмірів злочину, що його поповнили в Україні большевики під прапором національного визволення лише за період 1929—1933 рр. Але є ще й масові свідчення живих людей. Треба згадати й про них.

Нешадний політичний терор большевиків примусив сотні тисяч українців покинути під час другої світової війни свою батьківщину і розсіятися та поселитися по цілому світу. Вони змушені боротися за своє існування. Проте не забувають вони про мільйони замучених в Україні і в цілому ССРСР своїх батьків, братів і сестер. Не забувають вони жахіть голоду 1931—1933 років. Вони вшановують пам'ять загиблих многолюдними зборами й демонстраціями протесту. Цим нагадують вони вільному світові про злочини й безкарність кремлівських народовбивців. Такі масові демонстрації-протести відбулися в п'ятнадцяту річницю голоду року 1948. Такі ж масові й по цілому світу демонстрації-протести відбулися й у 20-ту річницю голоду 1953 р. Неповний перелік їх подаємо в додатку.

ДОДАТОК

Року 1953, у двадцяту річницю страшної весни 1933 р. в Україні, відбулися жалібні збори й вуличні протестаційні демонстрації в таких осередках скупчення українців по цілому світі:

Чч.	Дата 1953 р.	Назва міста	Держава	кількість учасників
1.	Травня, 17	Бріджпорт, Конн.	США	
2.	" 23	Філядельфія, Па.	США	5 000
3.	" 24	Бостон, Масс.	США	3 000
4.	" 24	Дітройт, Міш.	США	10 000
5.	" 24	Білфілд, Півн. Дакота	США	
6.	" 24	Форт Віллям, Онт.	Канада	500
7.	" 24	Ляндсгут	Німеччина	
8.	" 27	Едінбург	Великобританія	
9.	" 30	Клівленд, Огайо	США	3 000
10.	" 31	Бофало, Н. Й.	США	
11.	Червня, 7	Ошава, Онт.	Канада	350
12.	" 7	Монтреал	Канада	
13.	" 14	Торонто	Канада	до 10 000
14.	" 21	Ньюарк, Н. Дж.	США	
15.	" 21	Бавнд-Брук, Н. Дж.	США	5 000
16.	" 21	Чікаго, Іллін.	США	15 000
17.	" 21	Гортфорд, Конн.	США	
18.	" 21	Пітсбург, Па.	США	
19.	" 21	Ленс	Франція	
20.	" 26	Рочестер, Н. Й.	США	
21.	" 28	Вінніпег, Ман.	Канада	1 600
22.	" 28	Сидней	Австралія	3 500
23.	" 28	Мельборн	Австралія	3 000
24.	" 28	Аделаїда	Австралія	2 000
25.	" 28	Брізбан	Австралія	
26.	Липня, 12	Міннеаполіс, Мін.	США	
27.	Серпня, 2	Манчестер	Англія	1 200
28.	Вересня, 18	Авгсбург	Німеччина	
29.	" 20	Нью-Йорк, Н. Й.	США	до 20 000
30.	" 27	Едмонтон, Альб.	Канада	700
31.	" 27	Любек	Німеччина	
32.	" 27	Сан Павльо	Бразилія	
33.	Жовтня, 25	Буенос Айрес	Аргентина	
34.	Листопада, 1	Тулуза	Франція	
35.	" 1	Кармо	Франція	
36.	" 1	Ажен	Франція	
37.	" 8	Льсж	Бельгія	
38.	" 8	Ріо-де-Жанейро	Бразилія	

Іван Лютаревич

ЦИФРИ І ФАКТИ ПРО ГОЛОД В УКРАЇНІ

(роки 1932—1933)

Врожай 1932 року в Україні був середнім¹. Це було видно з офіційних звідомлень уряду за цей рік. Відомо також, що хлібопоставки державі і натуроплата МТС за працю були колгоспами в цілому по Україні в 1932 році виконані. Якщо й були недотягнення, то в тім, що районними, як і обласними керівниками було перебільшено, і то значно, фактичний валовий збір збіжжя в колгоспах. А це, як відомо, й потягло за собою перебільшення норм податку та натуроплати МТС за працю. В наслідок цього колгоспи залишилися взимку 1932 р. без хліба. (В послідуючих роках, такі «помилки» траплялися також, але їх виправляли шляхом коректив груп врожайности, а перебраній державою хліб повертали на покриття хлібних позик колгоспів, одержаних від держави в час посівної кампанії, або ж хліб повертали колгоспам).

Виправити свою помилку в кінці 1932 року уряд не схотів. Хліб уже був в склепах «Заготзерно». А тому і було видано московським урядом декрет про покарання винуватців, які посягнули на соціалістичну власність держави. Виходило так, що начебто хліб було розкрадено. Все вістря цього закону було спрямоване проти колгоспників. На підставі згаданого закону з 7. серпня 1932 р. по селах України були організовані з сільських «активістів»², так звані «буксирные бригады»³, які й почали свою згубну працю, грабуючи вже рештки продуктів і зернозбіжжя, що його мали колгоспники

¹ Наслідки врожаю було оголошено друком у «Вістях» ВУЦВК та «Известиях» ВЦИК ССРСР між 15. 9. і 1. 11. 1932 р.

² Це були позапартійні, що походили з рядів «Комнезаму» (Комітет незаможних селян), з сільських ледарів, карного елемента, сільського шумовиння — крикунів і демагогів. Пізніше, совєтська влада до сільських «активістів» (щоб надати їм більшого авторитету) почала зараховувати й сільську інтелігенцію, як от вчителів, агрономів тощо.

³ «Буксирні бригади» утворювались з найбільш довірених «сільських активістів» і започаткували свою діяльність в 1927—1929 рр. під час ліквідації НЕП-у. Вони власне були виконавчим органом в руках комуністів при переведенню «розкуркулєння», під час пошукування у селян «схованого» хліба, конфіскації майна «куркулів» тощо.

із своїх присадибних ділянок. В наслідок того з весни 1933 року в Україні почався загальний голод.

Тут треба ще сказати, що советський уряд свої торговельні зобов'язання перед закордоном завжди виконував дуже сумлінно. Власне тому він й не міг зважитись на те, щоб повернути колгоспам хліб в осени 1932 року, бо відомо було в той час про великі зобов'язання перед чужинецькими державами на поставку зернозбіжжя. Уряд уникав компромітації себе перед закордоном.

Які ж верстви населення в Україні найбільше постраждали від голоду? На це питання відповідь лише одна: українські селяни-колгоспники, дрібні ремісники села, родини розкуркулених і репресованих політично та селяни-одноосібники, що тоді ще не пішли були до колгоспу. З голоду не вмер в Україні ані один службовець (якщо він мав працю), ані один комуніст. Зовсім не згадую міст в Україні, бо населення міст якимось в той час «животіло».

Як же харчувались в часи голоду упривілейовані советські прислужники на селі? Тут треба розділити цю групу на три категорії, а саме:

1) Комуністи

Для цієї категорії прислужників в райцентрах було організовано т. зв. «закрытые розпреда», в яких кожний, приналежний до цієї категорії, отримував на себе і свою родину за гроші всі потрібні продукти на цілий місяць. Номенклатура цих продуктів була велика та вповні вистачальна, щоб добре жити. Як звичайно, все це робилось потайки від народу. А відпуск і продаж цих продуктів із «закрытого розпреда» провадився лише вночі. Крім цього працівники райкомів партії, політвідділів МТС і ГПУ одержували від своїх зверхників щомісячно спеціальні харчові пакунки, щось на взірць американських «саге» пакунків.

2) Позапартійні фахівці

як от: агрономи, лікарі, техніки, учителі та інші.

Ця категорія забезпечувалась владою за новими збільшеними нормами, одержуючи щомісячно борошна 8—12 кг на душу, і крім цього, за місцем свого мешкання купувала через торгову мережу (сельпо) різні інші продукти і харчі, які за списком надсилались з «райпотребсоюзу» до сельпа (сельское потребительское общество).

3) Позапартійні службовці:

рахівники, канцелярські працівники, бухгалтери й голови колгоспів і інший, так би мовити, дріб'язок. Ці всі, крім невеликої норми борошна (6—10 кг на душу) в місяць, для себе і родини більш нічого не одержували.

Правда, ще була четверта категорія. Це ті, хто знаходився на утриманні «Собезу» (соціяльне забезпечення). Сюди належали інваліди війни, каліки, одинокі старі чоловіки і жінки, а також родини червоноармійців, якщо в такій родині не було працездатних. Цим людям теж щомісячно видавали потроху борошна (6—8 кг на місяць). Але треба сказати, що поки на це прийшло розпорядження з центру, більша частина утриманців «Собезу» була вже в домовині, бо бюрократична машина «Собезу» працювала занадто повільно, а голод не чекав.

Всі наряди на борошно надходили з центру, а відпускалося зерно та борошно торговою мережею за гроші.

В який же спосіб рятувались люди від голодної смерті та як вони давали собі раду?

Як я вже згадував, «Буксирні бригади» восені і зимою 1932—33 рр. виконали «зразково» свою працю. Село лишилось без жодних продуктивних запасів. Лише одиницям пощастило щось заховати із зернозбіжжя і це урятувало їх життя. Собаки, коти, галки, ворони і горобці були спожиті голодними людьми. Траплялись випадки людоїдства. Листя береста, липи, акації і інших дерев вживалось голодними. Найкращим листям вважалось було листя липи і акації. Гречана полова вважалась «делікатесом». Замість хліба, стали люди випікати т. зв. «моторженики». Вироблялись вони в залежності від того, хто що мав, але обов'язково з домішкою листя. Хто мав корову, козу, або вівцю, тому всі заздрили. В багатосімейних родинах, той, хто ще не стратив працездатности, тікав з села на виробництво до міста, або десь в північні області Росії (Мурманськ, Ленінград, Петрозаводськ). Улаштувавшись там на праці, такий «уходник» допомагав своїй родині головно харчовими пакунками. Хто жив біля річок був щасливим, бо мав рибу. В найважчий момент голоду: квітень-травень-червень і частково — липень 1933 року в більших містах України були засновані владою т. зв. «Торгсіни» («Торговля с іностранцями»). Ці гастрономічні магазини мали в своєму розпорядженні все, крім хіба пташиного молока. Але за все те, що там міг купити колгоспник і хто інший, він мусив платити лише золотом, або сріблом.

Рятуючи своє життя, понесли голодуючі люди свої останні родинні пам'ятки, як хрести, серги, обручки і т. ін. «Торгсін» був під особливим наглядом ГПУ і коли хтось приносив до «Торгсіну» золоті монети ще царських часів, то до того обов'язково пізніше з'являлось ГПУ і вимагало негайної здачі монет до державної каси. При цьому, як звичайно, ГПУ погрожувало цим людям, що як вони самі не здадуть монет, то власник їх буде покараний концтаборами.

Люди, бачачи порятунок, що за золото та срібло можна дістати харч та врятувати своє життя — стали масово розкопувати могили родичів, колись заможних людей, похованих десятки років тому. В такій спосіб в м. Чорнухах (Полтавщина) на Покровському і Миколаївському цвинтарях були відкопані могили: жінки кол. купця Рецькова, Фені Денисенкової, полковника Кальницького, дідича Мартоса і багато інших. Вимушені злодії, які на цьому практикувались, інколи, не поділивши між собою грабованого з могил, заводили бійку. В Чорнухах Стадниченко Іван, не поділивши речей з могили, забив ножом свого спільника Тимощика Явдокіма (це було в 1933 році).

Поряд з голодуванням людей, постав голод і для усупільненої худоби. Кінське поголів'я в 1933 році також значно зменшилось. Уряд СРСР дав мудре зарядження «організувати при райцентрах т. зв. «салотопки» і зобов'язати всі колгоспи, щоб загинулі тварини обов'язково відтранспортовувались до згаданих «салотопок».

Якщо, якийнебудь колгосп такого розпорядження не виконував, то він позбавлявся страхової премії за згинулу тварину, бо на акті про загибель повинен був бути обов'язково підпис зав. салотопки про те, що він цю тварину прийняв.

Треба також знати, що голод 1932—33 рр. охопив лише терени України та що в сумежних з Україною областях РСФСР голодуючі українці випродували останні лахи¹ і купували за гроші хліб та інші продукти. З труднощами, але голодні люди з села частенько вирушували до ближчих міст, де теж діставали в чергах шматок хліба. Важко описати й передати всі засоби, які вживались людьми для врятування від голодної смерті.

* * *

Злодійство стало масовим явищем і набрало таких форм і розмахів, що міліції стало навіть важко боротися з ним. Але треба знати, що найменший злочин супроти інтересів держави карано завжди нещадно. В протигагу цьому злочини проти приватної власності зовсім не карались в часі голоду. В наслідок цього злодійство побільшувалось. Ніде в світі, мабуть, не чути було, щоб об'єктом крадіжки були зернята квасолі, посаджені в землю на грядках, або борщ з печі. Коли люди помічали, що у когось топиться піч в хаті, то ця хата становилась об'єктом спостережень голодних людей. Бо, мовляв, «топить, то це значить — щось варить!».

І частенько залишена господарем хата була «ревідована» злодіями, а, вернувшись до хати, господар не знаходив в печі свого борщу. Селянство добре знало, що комуністична влада, і то тільки вона, була винна в цьому жахливому голоді. Особливо обурювало селянство те, що влада, так би мовити, сприяла злочинам, що були спрямовані проти їхньої власності. А тому люди, захищаючи свої права, мусіли вдаватись до самосудів.

Наведу декілька прикладів:

1) Селянку з с. Харсин, Чорнуського р-ну (Полтавщина), Приходько Марфу — службовець Чорнуського райвиконкому Логінов Георгій на весні 1933 р. спіймав у себе на грядці, як вона рвала якусь ярину. За це вона була так тяжко побита коромислом, що тут же недалеко й сконала. Приходько була в цей час на сьомому місяці вагітності. Логінова за це ніхто не покарав.

2) Донька Одарки Покидько — Таня з м. Чорнухи, шукаючи щось з'їсти, залізла на грядку рахівника колгоспу м. Чорнухи Турка Гаврила і вирвала там декілька голівок часнику. За це Турко так побив її, що вона, долізши до своєї хати, під хатою вмерла. Тані було в цей час всього 6 років, і Турка за це ніхто не покарав.

3) Колгоспник з Андрійського кутка містечка Чорнухи Іван Орел, працюючи сторожем колгоспних комір, в ночі хотів щось вирвати в садку Брекала Афанасія, але цей його спіймав і так побив, що Орел на другий день сконав в Чорнуській райлікарні. Брекала за це ніхто не судив.

4) В Чорнухах на протязі весни 1933 року було вчинено багато крадіжок: корів, кіз і свиней, але злодіїв довго не вдавалось впіймати. І останнього разу, після чергової крадіжки, юрба обурених людей, маючи лише підозрення на селян з кутка «Згушки» м. Чорнухи, Тимощика Сизона і Вертелецького Федора, вчинила над ними самосуд. Очолював цю юрбу комуніст Герасименко Кирило (пізніше народний суддя Чорнуського району). Під проводом Герасименка над Тимощиком і Вертелецьким був учинений

¹ Лахміття.

самосуд. Їх обох убили у їх власних хатах, в присутності жінок та дітей. Слідства в цій справі переведено не було.

* * *

Нижче подані спогади записані мною зі слів моєї матері, кол. громадянки м. Чорнух, Чорнуського району, Полтавської області Н. Лютаревич, що має тепер 77 років та проживає в західній Німеччині.

М. Чорнухи. Весна 1933 року. В цілому Чорнуському районі шаліє голод. Вмирають діти, жінки, чоловіки, цілі родини й села. Смерть косить людське життя. Але голодують не всі.

а) Не голодують зовсім

комунисти та їх родини. працівники ГПУ та політвідділів МТС, советське і партійне керівництво в районі та на селі.

б) Частково відчують голод

службовці, які мають працю, працівники торгової мережі, деякі члени «буксирних бригад» і зовсім мала кількість селян-колгоспників та інших категорій, яким різними правдами й неправдами пощастило щось зберегти від різних «бригад».

Жінки, члени родин, родичі, або добрі знайомі перелічених вище категорій не голодуючих, теж мало відчували голод. Вони були поставщиками перепродавців або продавців на існуючих в тих часах базарах різних харчових продуктів. На базарах можна було тоді побачити та купити по надзвичайно високих цінах такі харчові продукти:

1) Паляниця з гречаної, або яшної муки на 1.0 кг ваги .	40,00	крб.
2) Десяток картоплі	8—15	„
3) Десяток яєць	30,00	„
4) Склянка молока (кисляку)	3—4	„
5) пляшка бурякового квасу	3—4	„
6) Один кормовий буряк	4—5	„
7) Склянка соняшнику або гарбузців	4—5	„
8) Смажена рибина вагою 0,5 кг	15—20	„
9) Одна морква	1—2	„
10) Кусень м'яса 0,1—0,2 кг часто сумнівного походження	6—10	„

Подані вище ціни є цінами, так би мовити, сільських базарів Чорнуського району на Полтавщині, а в місті вони були ще вищі.

Для того, щоб порівняти ціни базару з тодішніми заробітками, беру для прикладу відомі мені особисто заробітки, наприклад, працівників МТС (1933) року.

1) Директор МТС отримував місячно	500	крб.
2) Ст. Агроном	500	„
3) Ст. Механік	450	„
4) Гол. Бухгалтер	400	„
5) Рахівник	160	„
6) Секретар	140	„
7) Прибіральноця	80	„
8) Робітник на ремонті отримував місячно	180—200	„
9) Шофер вантажного авто отримував місячно	220—240	„

Не зважаючи на це лихо і трагедію цілого народу, деякі неморальні особи, з числа неголодуючих і частково відчуваючих голод, використовували це нещастя з метою збагачення та наживи. Наприклад:

1) Мокий Турко, батько рахівника колгоспу ім. Петровського в м. Чорнухах, маючи в своєму господарстві щось 3-х овець, довгий час продавав на базарі смажене собаче м'ясо під виглядом баранини. Собак він ловив на салотопці (поки вони ще були), куди за наказом уряду звозили різне падло.

2) Комірник колгоспу «До заможного життя» м. Чорнухи Іов Черевко, завдячуючи своїй посаді, крав з комір колгоспу посівне зерно і через Федося Червяка продавав на базарі готовий печений хліб по 40 крб. за хлібину.

3) Голова Чорнуської райспоживспілки комуніст Фісюра, через свою дружину Марію, скупив за шматки хліба у різних голодуючих безліч цінних речей (килими, рушники, плахти, сорочки і т. п.).

4) Замісник нач. Чорнуського райвідділу ГПУ Опанасенко (нач. ГПУ Лерман). довідавшись, що гр-н хут. Суха-Лохвиця Чорнуського р-ну Андрій Червяк здав в «Торгсін» золоту монету, примусив Червяка погрозами віддати йому решту цих монет, які й привласнив собі, а родина цього Червяка пізніше вмерла з голоду.

Можна було б привести безліч фактів, як керівники советської влади і актив села в часи голоду наживалися на біді голодуючих людей. Ось деякі факти:

1) Родина Колота Аркадія, що жив в м. Чорнухах, складалась з нього, Колота, дружини Марії, трьох синів: Михайла, Миколи й Івана та двох доньок: Ліди і Зіни. Сам Колот з давніх давен був бідняком і працював столярем. Жила ця родина бідно. Під час примусової колективізації родину примусили вступити до колгоспу. А на весні 1933 р. родину цю спіткало загальне лихо того часу — голод. Першим умер Аркадій Колот, потім його старший син Михайло, а пізніше Микола і нарешті сама господиня Марія Колот. Коли умерла Марія, про її смерть довідались сусіди лише через декілька днів, (бо в хаті з нею уже нікому було жити: її дві доньки жили і робили у якогось службовця Рокитянського райкому за шматок хліба, а найменший син Іван перебував у Червоній армії).

Марія Колот лежала на печі мертва декілька днів і нікому було поховати. Аж через два тижні похоронна бригада колгоспу відволікла її на гробовище. І так, з родини в 7 душ лишилось двоє дівчат та найменший син Іван, що перебував в цей час в армії. Восени 1933 року Іван Колот повернувся знову додому, але вдома вже нікого не застав (його сестри працювали в радгоспі).

Інший випадок трапився пізніше з самим Іваном Колотом. Додому він повернувся в уніформі вояка Червоної армії, але тижнів чотири пізніше, йому дали категоричне розпорядження з райвоенкомату, щоб він негайно здав своє військове убрання до военкомату, бо таке було зарядження уряду. Бідному недавньому червоноармійцеві довелось лишитись півголому, бо він не мав у що передягнутись. А ще пізніше він став знову вояком II вітчизняної війни.

★ ★

★

Липень 1933 року. Починаються жнива. В Чорнухи приїхав американським «лінкольном» український староста (голова ВУЦВКу) Г. І. Петров-

ський. (Він тоді подорожував по голодуючих областях України). Перед приміщенням райвиконкому зібралась велика юрба жінок-колгоспниць (чоловіки не були присутні, бо боялись репресій ГПУ). Деякі з цих жінок мали при собі писані заяви, а деякі навіть принесли з собою та тримали на руках опухлих з голоду дітей, а ще деякі принесли з собою для показу старості «моторженики» з листя береста і гречаної полови.

Присутні жінки вимагали зустрічі з «старостою», вимагали передати йому свої заяви. Але «староста» довго радився з головою райвиконкому Полонським, секретарем Литвином, нач. Політвідділу МТС Марченком та начальником ГПУ Лерманом. Про що радились ці керівники — невідомо.

Але ось на порозі з'явився Нач. ГПУ Лерман і зажадав передати йому всі писані заяви для передачі «старості». Зібрані заяви він заніс у приміщення. Але, чи бачив їх цей горе-«староста» так і лишилось невідомим. Аж ось на порозі появився й сам «староста». Він швидкою хоч і старечою ходюю попрямував до свого «лінкольна». Машина була відкрита. Увійшовши до машини староста стоючи, мов на трибуні, спитав присутніх. «Чого ви зібрались?» «Чому не на жнивах?» У відповідь він почув слідує: «Ми умираємо з голоду! Наші діти пухлі! Ми хочемо їсти!» і т. п.

Петровський на це відповів такими словами: «Я буду днями в Москві і буду про це говорити». Загурчав мотор і «лінкольн», виблискуючи фарбою на сонці, повільно став виїздити з двору на шлях, а за ним також повільно посувалася ця валка жінок. «Товаришу Петровський! В Пирятині склепи „Заготзерно“ тріщать від зерна, дозвольте видати аванс!» — вигукували жінки. Але авто вже виїхало на битий шлях і тут з повільного ходу мотор переключився на повний плин. «Лінкольн» рушив повною ходюю, залишаючи за собою юрбу живих трупів і стовпи куряви. А зневірені жінки кидали йому в слід свої «моторженики» і прокльони...

* *
*

1933 рік. Жнива. Серпень м-ць, м. Чорнухи. Мов би стіна стоять стиглі лани пшениці і жита. Бог послав добрий врожай. Здається, що аж тепер люди задовольнять свій голод. хліба повинно вистачити, так розмовляли між собою колгоспники, йдучи стомленими з поля до дому. Але, що це за явище? На царині містечка вони наздогнали якусь дивну юрбу дітей, старих немічних жінок і чоловіків. Під охороною голови сільради Зозулі Самійла, озброєного рушницею і пістолем та й ще і верхом на коні. Крокує ця юрба повільно. Діти в засмальцьованих і сто разів латаних полотняних штанцях і сорочках, деякі пухлі, всі босі, але майже у кожного через плечі на мотузці висить торбинка, а в тій торбинці речові докази, цих «великих» злочинців, спійманих на гарячому. Вони посягнули на соціалістичну власність — колоски. Збирання колосків на скошених ланах «суворо заборонено» найдемократичнішим урядом Москви. За порушення цього закону — в'язниця і навіть розстріл. Нарешті ця сумна юрба, яку підганяли батогом прислужники найогиднішого державного устрою на світі, підходить до приміщення Чернуської райміліції. Поважних злочинців вийшов зустрічати сам нач. райміліції Смирнов. «Гони їх всіх у сарай, а завтра будемо розбіратись, кого куди!» А вранці декілька дитячих трупів похоронна бригада відтягнула на гробовище. Мертві вже поза законом.

* *
*

В Чорнухах бував раніше завжди в понеділок і п'ятницю базар, а в неділю і суботу підторжя. За добрих часів на цих базарах було усякої всячини, особливо продуктів харчування. Ці базари не перевелись і в голодних 1932—33 роках, але в цих роках це було щось жахливе. Переважно жінки сільського активу, а частинно і ті, кому пощастило зберегти від різних бригад решту якихось харчів, виносили на такі базари мізерні лишки, часто дуже сумнівного походження. На цих базарах інколи траплялись такі пригоди: якась жінка з Поставлуки (на р. Удасм) винесла і продає з макітри печену рибу. Вона дуже пильнує свій крам, що приваблює очі голодних, але не встигла і якийсь хлопчисько схопив у неї одну печену рибу і кинувся тікати. На базарі счинився несамопитий крик: *Лови! держи! бий!* і т. д. Підходжу до юрби, яка оточила спійманого злодія і в цьому злодію впізнано сина одного, до колективізації досить заможного, селянина — Івана Олександрова — Володю. Йому всього 7-8 років, обірваний, брудний з опухшими руками й ногами стоїть він посеред юрби, плаче і труситься. Вкрадену ним рибу він, тікаючи, успів з кістками проковтнути, але він добре зрозумів, що наближається відплата, — суд на місті...

З'являється, так би мовити, потерпіла і запитує впійманого: «де, ти дів рибу?». «Уже з'їв», — з відчаєм і задрощами у голосі обзивається хтось з юрби. Бий його!!! В повітрі замахали руки... Пізніше, коли з'явився міліціонер Кононов, Володя лежав на землі непритомним. У нього було вибите праве око...

Базар в повному розпалі, але харчові продукти кожний з продавців міцно тримає в руках, або уважно пильнує. Аж ось передімною сидить на камені мешканець Чорнух Андрій Баніков (росіянин, жонатий з українкою). До революції — купець, після революції — хлібороб, який мав раніше щось 9 га землі. Советська влада загнала і цього 70-літнього «буржуя» в колгосп. Він виніс на базар і спродує за безцін лишки свого й жіночого майна. Тут перед ним лежать запаски, крайки, плахти, спідниці, сорочки і т. п. Сам він вже в стані останньої стадії голоду. Він увесь пухлий, шкіра його босих ніг потріскалась, а з тріщин шкіри виступає вода, що збігає до його стіп, утворивши дві калюжки. Але марні його сподівання. Його крам не приваблює очей голодних людей. Пробувши на базарі до вечора і нічого не продавши, він звалився з каменя, що на ньому сидів і сконав. А другого дня потрапив до спільної ями.

Антон Петренко, це представник родовитих бідняків м. Чорнухи. Але, не зважаючи на це, він до колгоспу не пішов. Як не домагались сільські активісти, він остався непереможеним. Штучний голод примусив і його шукати засобів рятунку. І він їх знайшов, ставши професійним «хапуном». Цебто, ніхто інший не міг з ним змагатися в тому, як схопити у якоїсь жінки на базарі четвертину молока, глечик сметани, паляницю, або щось інше. Схопивши щось, він швидко втікав з базару в бур'яни та, спорожнивши посудину, чемно після базару навіть з подякою — вертав її власникові. В такий спосіб він і урятував своє життя.

Родина Василя Очередька складалась з нього самого, дружини і 7 дітей. Вступаючи примусово в колгосп в 1929—30 рр., він «усуспільнив» і свою худобу (здав коняку) та с/г реманент. В 1933 році на весні, в наслідок голоду,

Василь Очередько вкрав з колгоспу від своєї кобили лоша, зарізав його і вживав в їжу, бо не бачив іншого порятунку для своєї родини. За цей вчинок його було заарештовано ГПУ, і де він подівся — лишилось невідомим. Дружина його, оставшись сама з дітьми, мусіла також шукати рятунку і, взявши з дому якусь решту одягу, пішла на другі села міняти. Але з цієї подорожі більше не вернулася. Залишені діти Очередько, за вийнятком синів Михайла та Івана і доньки Варки, умерли з голоду. Михайло і Іван Очередько десь з дому зійшли, а найстарша їх сестра Варка, опухла з голоду, потрапила в Чорнуський «патронат»⁴. В цьому «патронаті» збирали дітей померлих батьків, але збирали вони не для того, щоб їх рятувати від смерті, їх збирали тут для того, щоб вони повільно умирали і не тинялись по містечку. В цьому «патронаті» їх ховали від людських очей. Потрапивши до цього «патронату», Варка Очередько була вже в останній стадії голоду, вона була вся опухла, з ніг у неї через тріщини в шкірі текла вода. І от в такому стані, разом з померлими дітьми похоронна бригада колгоспу відтранспортувала Варку на гробовище, не дивлячись на її протести, що, мовляв: «Дядьку, я ще жива!». На гробовищі, за браком готової ями, вона попала на купу мертвих і, користуючись тим, що ніхто їх не пильнував, вона вилізла з гробовища на дорогу. На дорозі добрі люди її підібрали і врятували їй життя.

* *

*

Частенько родина, обрахувавши свої харчові запаси, вирішувала, що дітям уже не слід давати щось їсти і в такий спосіб рятували себе, а своїх дітей приносили в жертву голоду. По сусідству зі мною в Чорнухах жила родина Федорченків. Ця родина в той час мала двоє дітей, — Микола 6 років і Оля 2 роки. Микола був моїм хрещеником. Одного разу я, бачачи безнадійність цих дітей, вирішила відпустити для них 4 склянки козячого молока щодня. Але пізніше, побачивши, що діти не одержують цього молока, я запитала дружину Федорченка, в чім річ? Вона мені пояснила, що чоловік її заборонив давати дітям це молоко. Він сказав жінці так: «Вже у всіх наших сусідів діти давно померли, а ми будемо їх годувати! Треба спасати себе!» Довідавшись про це, я заявила, що більше молока не дам і якщо батьки хочуть, щоб я давала дітям молоко й далі, мають приносити їх до мене, щоб вони в моїй присутності пили це молоко. Так пізніше і стала робити Ніна Федорченко. Але її чоловік Омелько, розгнівавшись за це на мене, заявив місцевій владі, що я начебто маю в ямах схований хліб. Буксирна бригада перекопала у мене весь двір, але нічого не знайшла. Пізніше Омелько Федорченко умер з голоду, але діти його остались живі.

«Похоронні бригади» частенько не управлялися, щоб своєчасно відтранспортувати померлих з голоду людей на кладовище. А тому померлі люди по декілька днів лежали в хаті і вже коли тим, що залишилися живими, було нестерпно, вони були примушені самотужки тягнути мерця на гробовище.

* *

*

В похоронні бригади колгоспами виділялися люди, які ще не втратили працездатності внаслідок голоду. Але таких людей чим далі ставало все менше і тому місцева влада змушена була вдаватись до різних інших заходів. На базарах стали переводити облави і якщо при облаві попадався хтось здоровий, то його брали і він був змушений декілька днів копати ями

на гробовищі. В такий спосіб був схоплений Олександр Денисенко, який приїхав з Мурманська, щоб провідати свою матір — Марію Денисенко. Сільські активісти зробили після цього трус на квартирі Денисенкових і забрали у них 20 шт. оселедців і ворочок квасолі, що привіз з Мурманська Олександр Денисенко, а самого Олександра забрали копати ями на гробовищі. На цій праці він пробув декілька днів, а пізніше утік і деякий час перебував у мене на огороді, аж поки знову не виїхав на працю до Мурманська. Ось, що оповідав мені Олександр Денисенко про свою працю на кладовищі.

Під охороною сільських активістів група в декілька чоловік змушена була копати ями для мертвих. Ями ці були великі і призначались на 20—30 людей. Вранці, як нас пригнали з Чорнуської райміліції на Покровське кладовище, недалеко від того місця, де нам було наказано копати яму, лежала велика купа мертвих. Серед мертвих були чоловіки, жінки, а найбільше дітей. Дехто з мерців був закутаний в рядно, але переважна більшість мертвих знаходилась в тому одягу, в якому його спіткала смерть. Від купи мерців тягло смородом, це говорило про те, що труни ці лежать вже декілька днів. Пізніше, коли ми виготовили яму, нам було наказано скидати трупи в яму. Виконуючи цю страшну працю я примітив, що в деяких мерців були видзьобані очі: це зробили круки, що табуном кружляли в повітрі. Мерців ніхто не охороняв. Коли всі мерці були вже в ямі, до нас підїхав верхи на коні голова Чорнуської сільради комуніст Самійло Зозуля, та, не злізаючи з коня, подивився в яму і наказав не загортати її поки не додадуть ще мертвих. А потім, показуючи батогом на могилу, промовив, звертаючись до нас: «Не хотіли працювати в колгоспі, то й скоштували соціалізму на практиці».

Мерців на гробовище везли підводами, несли на драбинах самотужки, несли на ряднах, а представник сільради тут же на гробовищі реєстрував прізвища померлих, якщо вони були відомі, а за невідомих записував окремо. Якщо ями були готові, мерців зразу клали до ями, а якщо яма була не готова, то їх складали на купу...

* * *

Про самогубство людей в 1933 році

М. Чорнухи, куток «Заушки». На цьому кутку проживав бідняк Роман Підлісний, його дружина Пріська та двоє дітей — син Тихін та донька Агафія. Роман Підлісний мав невелику садибу, хату і повітку, та щось біля двох гектарів рільної землі (за часів непу). Землю свою, за браком тягла, самі Підлісні не обрабляли, а віддавали більш заможним селянам з половини. Жила ця родина бідно і тому його жінці, синові і дочці доводилось працювати на поденщині у інших господарів. В 1930 році цю родину примушувано вступити до колгоспу, але родина Підлісних до колгоспу не пішла, як не домагались цього «активісти» села. Натомість, син його Тихін виїхав до Лубень і улаштувався там на працю десь на виробництві, а його донька Агафія пішла на працю, як прибиральниця. Незабаром настав голод 1933 року. Дружина Підлісного — Пріська умерла з голоду, а самого Романа Підлісного місцева влада вигнала з хати, нібито за агітацію проти колгоспу і ширення релігійної пропаганди. Довгий час після цього Підлісний працював в містечку (носив воду, рубав дрова та виконував іншу працю), але жити йому доводилось попід тинами. Не дивлячись на це, він все рівно до кол-

госпу не пішов. Знесилений голодом і передчуваючи свій кінець, він вирішив піти на Миколаївське кладовище, на могилу свого батька, і там умерти. Прямуючи на цвинтар, він не раз падав та не міг сам піднятися. Під цю пору повз нього проходила колгоспниця його кутка, — активістка Настя Чорнобай, яка і запропонувала Підлісному допомогти піднятися, але він в категоричний спосіб запротестував, кажучи їй: «Відійди від мене, диявольське створіння, колгоспниця! Дайте мені спокійно вмерти!» Ображена колгоспниця пішла собі геть, а Підлісний, знову піднявшись, нарешті добрався до могили свого батька. Біля цієї могили люди бачили його ще декілька днів, аж поки він там і вмер.

Рідна сестра Чорнуського священника Данила Шафороста — Катерина Шафорост повернулася в свої родинні Чорнухи з жіночого монастиря у 1929 році. Але її брат давно вже виїхав з своєю родиною десь на виробництво і тому вона примушена була жити у знайомих, заробляючи собі на прожиток вишиванням рушників, шиттям тощо. Але голод 1933 року позбавив її і цього заробітку. Передбачаючи неминучу смерть з голоду, знесилена та не маючи ніяких надій на порятунок, вона пішла на могилу своїх рідних і там умерла.

Містечко Чорнухи. Степан Покидько був колись червоним партизаном. Він належав до тих небагатьох українців, що будували в Україні советську владу і що за неї воювали та боролись. Повернувшись в Чорнухи в 1922 році з лав Червоної армії, він був членом КНС та взагалі «советським активістом». Оженився він щось у 1924 році, а в 1930 році вступив до колгоспу, де й працював з своєю дружиною Одаркою. Ця родина мала п'ятеро дітей, трое дівчат і два хлопці. Голод 1933 року приніс і цій родині страждання й муки. Споживши всі свої мізерні харчові запаси, з'ївши свою собаку і kota, родина переключилась на крадіжку у сусідів з грядок різної ярини. Але їх сусід, рахівник колгоспу Гаврило Турко, піймавши на своїх грядках **доньку** Покидько — Таню (мала тоді 6 років), як про це вже згадувалось, прибив її на смерть. Бачучи всю безвихідність і трагізм свого положення та передбачаючи неминучу смерть з голоду всієї родини — Степан Покидько, забравши з собою 4-х пухлих дітей, пішов до голови райвиконкому Полонського; той його прийняв, але нічим допомогти не обіцяв. Зденервований і ображений таким відношенням до колишнього червоного партизана, Покидько заявив Полонському, що дітей він залишає у нього в кабінеті та, що нехай «краще він, Полонський, їх з'їсть, аніж він, як батько, буде дивитись на муки своїх дітей». Дітям він наказав до дому не вертатись під загрозою смерті. Діти й справді до дому не вернулися, їх спрямували в Чорнуський «патронат», де, як відомо, вони повільно умирали. Сам Покидько, через декілька днів повісився в дворі чорнуського райвиконкому, на берестку, під вікном голови Полонського (Полонський мав приbrane українське прізвище. Сам не був українцем). А дружина Покидька Одарка, споживши багацько жаб в один раз, теж незабаром умерла. І так, з родини в 7 душ лишилось в живих лише 2 дітей.

С. Білоусівка, Чорнуського району на Полтавщині.

Записано зі слів колишнього мешканця цього села, що тепер живе в Німеччині, Андрія Мележика.

Сеник Стратон (в той час мав 48 років) мав дружину Єлисавету і троє дітей віком 9, 6 і 1 рік. Він був моїм кумом і сусідом. До колективізації вважався середняком і мав 9 га землі. В квітні 1933 року, внаслідок голоду, дружина й діти Сеника вмерли. Мені довелося бачити жахливу картину повільної смерті цієї родини.

Як сусід, я помітив одного дня, що на подвір'ї родини Сеника нікого не видно, а тому я й вирішив зайти до них в хату. Зайшовши, я побачив таку картину: на долівці лежала мертва дружина Сеника — Єлисавета, а біля неї всі троє дітей. Найменше лежало коло матеріної груди, а далі інших двоє. Сеник, почувши, що хтось увійшов у хату, спитав: «Хто це увійшов?» Я обізвався. Сеник не міг мене впізнати, бо був весь пухлий і нічого не бачив. Він лежав на печі і пізніше спитав мене, чи живі його жінка й діти? Я йому відповів, що вони всі мертві. Він став просити мене, щоб я взяв з його скрині найцінніші речі і відніс їх до кооперативи та проміняв на горілку. За цей час поки я успів обміняти дещо з його речей за горілку, спеціальна бригада вже забрала всіх померлих з хати Сеника і відправила на кладовище, де ці мертві люди ховались у спільні ями. Ями ці були завглибшки не більше метра, бо ті, що копали, були також знесилені голодом. Ховали без трун і в тому одязі, в якому хто вмер. За юпку я виміняв літру «руської горької». Треба сказати, що в сільському кооперативі крім горілки та зубного порошку більш в ті часи нічого не було. Принісши до хати Сеника горілку, я дав йому лише одну півлітру та два «моторженика» (печиво з листя і гречаної полови) і на його прохання приніс в хату ще й гілля з листям молодого груші його садка, що почала лише розпукуватись. Одну півлітру горілки я затримав, бо боявся, що Сеник, випивши цілу літру, може відразу вмерти. На другий день моя дружина віднесла Сенику другу півлітру водки і знову декілька штук «моторжеників», а по обіді я й сам пішов провідати Сеника, але вже його в хаті не знайшов. За цей час похоронна бригада вже забрала його і відвезла на кладовище, як мертвого. Бригада забирала тоді не лише мертвих, але і всіх тих, кого вже рахувала за безнадійного.

Але щось на третій день після цього виявилось, що Сеник живий і сам приліз до бригади колгоспу, де і розповів, як він залишився живим. Вийшло так, що коли його з хати, як мертвого, забрала похоронна бригада, він був лише знесилений голодом і п'яний від випитої горілки. На гробовищі, коли бригада скидала мертвих у яму, він опинився зверху, але яму ще не закопували, бо вона не була повною. Вночі, внаслідок охолодження тіла, у нього потріскалась шкіра і стекла вода, що була під шкірою і він прийшов до свідомости. Зрозумівши, що він в ямі, та що його вже було поховано, він зібрався з силами, виліз з ями і поліз в поле, де й пробув три дні, споживаючи різну траву і будяки. В такий спосіб він урятувався і на третій день приліз на колгоспну бригаду та розповів про свої пригоди. Далі, дякуючи тому, що вже в повному обсязі була весна та доволі стало різної трави, цей чоловік лишився живим та незабаром, покинувши свою хату, виїхав з села Білоусівки.

* * *

Одного травневого дня 1933 року колгоспниці з сапами обступили Білоусівську сільраду. Вони розбили шибки і вигукували, щоб до них вийшов голова сільради Гулемба та, поперше, нагодував їх, а вже потім вислав на роботу, до колгоспу. Гулемба сидів в той час в сільраді, замкнувся й телефонував в райцентр в Чорнухи. Як і треба було сподіватись, прибула з Чорнух міліція і представник райвиконкому, та, щоб заспокоїти колгоспниць, Гулембу заарештували і тут же оголосили, що він у всьому винний за те, що не міг організувати спільного харчування для колгоспників.

Гулембу після цього забрали з собою, погрожуючи йому великими карами. Але в дійсності його перевели головою сільради в другий район, а з с. Жданів, Сенчанського району, в с. Білоусівку був переведений голова сільради Друженець.

* * *

Село Білоусівка з двома своїми хуторами мало 800 дворів, а умерло в цій сільраді приблизно 500 душ населення. Всіх померлих з голоду реєстрували, як тих, що загинули від «стихійного лиха».

Не дивлячись на те, що люди в більшості були пухлі, на роботу в колгоспи гонили всіх.

* * *

Це нижче оповідання відноситься до часів «розкуркулювання» в 1929 році в с. Білоусівці.

Завгородній Никифор і дружина його Завгородня Параска померли в 1921—22 рр., лишивши п'ять душ сиріт. До революції ця родина мала 45 десятин землі. Після смерти батьків, цим сиротам було залишено 12 десятин землі, одну коняку і одну корову. Найстарший з оцих сиріт, — Завгородній Пантелеймон мав тоді 16 років і тому став головою двору. За допомогою сусідів і родичів ці сироти господарювали аж до 1929 року. Але у зв'язку з примусовою колективізацією, прийшов кінець і цим сиротам. По закону уряду ці люди підлягали висилці. Я був свідком, як сиріт Завгородніх актив села — комсомольці і буксирні бригади, озброєні рушницями, підїхали до двору в зиму і лютий мороз 1929—30 року, згрузили дітей на підводи. Але хтось із сусідів Завгородніх підказав цим дітям, щоб вони розбіглись з дому і в такий спосіб урятувались. Я бачив на власні очі як 9-річну Маринку Завгородню, яка хотіла захватись десь у сусідській повітці, впіймали комсомольці і тягли за ноги до саней. Дотягнувши в такий звірячий спосіб її до саней, вкинули в сани, зауважуючи при цьому що: «бачиш куркульське гадина, ще хотіла захватися!»... Всі ці сироти були вивезені на Урал.

* * *

На цьому кінчало оповідання Мележика й переходжу до висвітлення ще деяких фактів, цифр і документів про голод в Україні.

Чорнуський район. В осени 1932 року місцева влада добре знала, що з початком весни 1933 року в районі вибухне голод. Про це потайки говорилось на партійних зборах комуністів, а їх жінки через своїх знайомих розголошували ці таємниці. Треба признати, що серед місцевих комуністів знаходились окремі одиниці, які усвідомлювали собі всю трагічність весни 1933 року та які на містах вживали заходів, щоб якимось рятувати людей. Переконавшись в сотій раз, що продовження трусів і праця буксирних бригад

нічого вже не принесе, такі комуністи починали шукати інших засобів. Про декілька таких фактів я її хочу тут пригадати.

1) Зав. Чорнуського Райзо Кіндрат Очередько на весні 1933 року дав розпорядження всім колгоспам району перебрати весь посівний матеріал картоплі і ту її частину, що втратила свою якість, продати колгоспникам для споживання. Але за цю дерективу йому пізніше довелося поступитися своїм місцем зав. Райзо, бо деякі голови колгоспів пустили в продаж і ту картоплю, що надавалася до посіву на весні.

2) Директор Чорнуської МТС Артеменко і нач. політвідділу цієї МТС Микола Марченко на весні 1933 року намагалися завести в колгоспах діяльності МТС (під час весняних польових робіт) спільне харчування для колгоспників. Для цього вони зажадали від обласних організацій наряду через систему Заготзерно на зернозбіжжя. Але замість зерна отримали догану від Харківського обкому КП(б)У за антидержавні тенденції. А директор Чорнуської МТС Артеменко навіть був пізніше виключений з партії.

Взагалі районіві і місцеві комуністи, побоюючись за свої партійні квитки, в своїй більшості, як папуги твердили голодним, що, мовляв, голод це — наслідки несумлінної праці, саботажу з боку несвідомих колгоспників, а крім того спирались на те, що восени 1933 року багато хліба було розкрадено і т. д.

* * *

Скільки людей загинуло від голоду в Чорнуському районі на Полтавщині й в Україні взагалі?

«На 1. січня 1932 р. на терені Чорнуського району мешкало 52 672 мешканців, а на 1. січня 1934 року їх вже нараховувалось 45 714. Сальдовий приріст населення в цих двох роках був такий:

в 1932 році = 315, в 1933 році = 114 разом = 429.

Ця цифра з'являється фактично сальдом з балансу приросту та нормальної смертності населення в поданих двох роках і тому вона не може бути показником лише чистого народження, бо цифра народжень фактично була більшою.

Отже, ураховуючи чистий приріст населення в цих двох роках = 429 одиниць, на 1. січня 1934 року в Чорнуському районі повинно було бути: 52 672 на 1./1. 1932 року + приріст 429 = 53 101 на 1./1. 1934 року.

А фактично кількість населення району зменшилась

$$53\ 101 - 45\ 714 = 7\ 387 \text{ душ}^*$$

За переведеними підрахунками з коренців запису актів громадянського стану книг ЗАГСу і архіву РІНГО, було цілком зафіксовано померлих з голоду 7 113 осіб* в том числі:

- 1) Дітей (з малят і до 18 років) = 3 549,
- 2) Чоловіків = 2 163 і
- 3) Жінок = 1 401.

Примітка: Поданий вище матеріал про загинулих з голоду в Чорнуському районі в 1932—33 р. було опубліковано мною 21. травня 1953 року в часописі «Український Прометей», Детройт, Америка Ч. 21. А крім цього був поданий мною під присягою Комісії п. Керстена в Європі, та був переданий через радіо з Канади. Решта матеріалу ще не публікувалась.

* Примітка: Розходження 7387 — 7113 = 274 осіб складала люди, які не оформили офіційно свого виїзду з району і певно десь загинули у містах, шукаючи рятунку від голодової смерті.

Треба ще тут зазначити, що з району в часи голоду могла виїхати дуже мала кількість населення, бо суворими заходами заборонено було виїзд, а ще до того ж і охорона потягів перешкоджала цьому.

Дані Чорнуського району є типовими даними, до яких можна порівняти усі райони України.

За офіційними даними в Україні — за переписом

1926 року — на 17. грудня було 29 043 000 населення.

За переписом 1939 року на 17. січня було 30 960 000 осіб.

За цими офіційними даними на протязі 12 років приріст населення складає 1 917 000 осіб. Коли взяти середнє число приросту населення в Україні, то це число мало б складати 7—8 мільонів осіб. На основі вищенаведених даних про померлих від голоду в Чорнуському районі і даних перепису 1926 та 1939 року можна встановити, що в наслідок голоду Україна втратила 15% населення і це число буде коли не мінімальним, то дуже зокруглено — середнім.

Додатки до статті П. Лютаревича

Походження документів

Проходили роки... Комуністичні змовники продовжували і далі вести країну шляхом своїх авантур і нарешті допровадили її до війни з недавнім своїм спільником Гітлером.

Вересень 1941 року. Деморалізована Червона армія панічно відступала під натиском гітлерівських полчищ. Німці перейшли Дніпро в районі Кременчуга на півдні і в районі Чернігова на півночі — вийшли на лінію Полтава—Конотоп—Бахмач—Черкаси, оточили 5 советських армій. Після двох невдалих спроб прорватись з оточення через Оржицю і Чорнухи безпорадний сталінський маршал Семен Будьонний і спецуповноважений ради оборони Георгій Маленков за наказом Сталіна пізно в ночі 14 вересня 1941 року залишили штаб південно-західного фронту, розташованого в Пирятині і двома літаками відлетіли до Харкова. Командування оточеними арміями перебрав командуючий ОУВО (Особливий Український військовий округ) Кирпонос, який і загинув з своїм штабом між Сенчанським і Чорнуським районами, поблизу хутора Гайки і сіл Ждани, Юзьківці та Мелехи.

Після загибелі штабу Кирпоноса оточені армії здалися в полон. Велике т. з. кільце оточення позбавило також і цивільну советську владу змоги втекти. Майже увесь склад центральних, областних та районних і сільських установ лишився в оточенні. У наслідок таких обставин Чорнуська районна влада не тільки не втекла, але не встигла навіть знищити таємні архіви. До цього найбільше спричинився парашутний десант, який німці скинули між Лохвицею і Чорнухами. Цей десант замкнув шлях, що ним можна було утікати з Пирятини на Чорнухи, Лохвицю, Гадяч. Отож пізніше ці таємні архіви відшукалися. Німці ними не цікавились, таким чином, була добра нагода усе те переглянути і використати.

Архіви ці склалися з таємних і зовсім таємних документів:

- 1) Чорнуського райпарткому;
- 2) Чорнуського райвідділу НКВД і міліції;
- 3) Спецчастини Чорнуського райвиконкому;
- 4) Чорнуського райвоенкомату;
- 5) Чорнуської районної прокуратури;
- 6) Чорнуського відділу Держбанку;
- 7) Чорнуського рінго (районна інспектура народньо-господарського обліку).

Залишилися в оточенні й документи штабу південно-західнього фронту.

Архівні документи знайдені в лісі: вони були приготовлені до евакуації і потім нашвидку закопані. Усі сейфи й залізні скрині німці перерахували, відкрили в присутності нової місцевої влади і передали цій владі для збереження.

Ось при цій нагоді я й міг докладно, продовж довгого часу, переглянути ті «таємні і зовсім таємні» документи та ознайомитись з ними. Мою увагу привернули і документи, що свідчать про голод 1932—33 років. Нижче подаю окремі документи:

1. Директива Харківського Обкому КП(б)У

про додатковий обмолот зерна восени 1932 р.

Харьков Обком
КП(б)У
26 IX 1932 года
№ 17/195 А.

Сов. секретно
Литер «А»

Секретарю Чернухского райпарткома
тов. Литвин

Копія: Начальнику Политотдела Чернухской МТС
тов. Марченко

Органами ОГПУ — УССР в ряде областей Украины установлены факты прямого вредительства в колхозах. Враги колхозного строя, пользуясь близорукостью местных органов власти, пустили значительную часть зерна в солому и полову. Этим самым они хотели создать предпосылки, что мол Государственными Комиссиями по определению урожайности были допущены ошибки в отношении колхозов к той или иной группе урожайности. Считаясь с возможностью такой вредительской практики и в колхозах Харьковской области поэтому предлагаем немедленно произвести повторный обмолот соломы в тех колхозах Вашего района, в которых фактический валовой сбор зерна после обмолота оказался ниже определеннй Государственной Комисии по урожайности. Если в результате повторного обмолота соломы полученное количество зерна превысит 1% от общего количества полученного зерна при первом обмолоте, виновных привлекайте к уголовной ответственности немедленно через райотделы ГПУ. Расходы по повторному обмолоту относите на счет виновных. В очередном месячном политико-конъюнктурном обзоре для обкома, в разделе «Экономическая контрреволюция», просим осветить этот вопрос.

Зав. с/х отделом
Обкома (Унус)

Зам. Нач. Харьковского
облзо (Пасько)

2. Директива ЦК ВКП(б) про забезпечення фуражем коней в Україні

Москва Кремль
ЦК ВКП(б)
20. 1. 1933 г.
№ —/А-10

Сов. секретно
Литер «А»

Секретарю Ц.К. КП(б)У тов. Косиору С. В.
Копия: Секретарям обкомов, горкомов и райкомов.
Наркому ОГПУ и прокурору республики.

По линии системы Заготзерно дано распоряжение об отпуске за наличный расчет фуражного зерна для конского поголовья колхозов Украины. Примите срочные меры к получению, транспортировке и сохранности этого зернофуража в колхозах. Упомянутый зернофураж может быть использован исключительно в период весенней посевной кампании текущего года.

Обратите особое внимание на хранение этого зернофуража в колхозах, недопуская использования его на другие нужды. Виновных в хищениях, разбазаривании и использовании его не по назначению беспощадно привлекайте к ответственности по закону от 7-го августа 1922 года. Выполнение доложите Ц. К. 20 февраля с. г.

(факсимиле)

(И. Сталин)

3. Директива про втаємнічення всіх справ про людодїство

Харьков
22. 5. 1933 г.
№ 17 /198/ к.

Сов. секретно
серия «К»

Всем нач. облотделов ОГПУ УССР и облпрокурорам.

Копия: Райотделам ОГПУ и райпрокурорам.

Отдел кодификации законов при Нарксыюсте СССР письмом своим от 15/V с. г. за № 175 -К разъяснил:

Виду того, что существующим уголовным законодательством не предусмотрено наказание для лиц виновных в людоедстве, а поэтому все дела обвиняемых в людоедстве должны быть немедленно переданы местным органам ОГПУ. Если людоедству предшествовало убийство, предусмотренное ст. 142 У. К., эти дела также должны быть изъяты из судов и следственных органов системы Нарксыюста и переданы на рассмотрение коллегии ОГПУ в Москве.

Это распоряжение примите к неуклонному исполнению.

Зам. Наркома
ОГПУ УССР (Карлсон)

Прокурор республики
(Михайлик)

4. Директива Сталіна про дозволені «залишки» в колгоспах

Москва-Кремль
Ц. К. ВКП(б)
17. 6. 1933 г.
№ 79/К-10.

Сов. секретно
Серия «К»

Секретарю Ц.К. КП(б)У
С. В.Косиору

Копия: Секретарям Обкомов, горкомов и райкомов партии.

В расчете на то, что мы позволим и далее разбазаровать наши хлебные фонды, некоторые наивные товарищи, из числа низовых партийных и советских работников, ошибочно обращают свои взоры на склады Заготзерно. Следует наконец иснять этим нашим товарищам, что ЦК партии, в этом вопросе сделало все

Этим товарищам, пора бы уже научиться мыслить категориями передовых людей нашей современности, а они и далее в своих мышлениях напоминают нам персонажи гоголевских повестей.

ЦК партии и я лично, еще раз просим разъяснить **им** это, а кроме того ЦК партии рекомендует этим нашим товарищам, в первую очередь, учесть и не забывать ошибок, допущенных ими осенью прошлого года, когда в результате ослабления контроля низовых органов власти, в колхозах Украины было расхищено десятки тысяч центнеров ценного зерна. А поэтому, сейчас, все взоры и все внимание должны быть обращены на хлебоуборку и сдачу зерна государству.

Урожай этого года может превзойти наши плановые предпосылки, но это не даст нам еще права расходовать наши «непзпасы». Еще раз и в категорической форме подтверждаем наши предыдущие указания о том, что в колхозах, до полного выполнения ими хлебопоставок государству, натурплаты МТС и засыпки семенных и фуражных фондов, — может оставаться только 10% от общего количества положенного зерна, — которое и разрешаем использовать для азансирования колхозников. Этим самым со всей ясностью ставим перед Вами вопрос о величайшей ответственности низовых партийных и советских работников. Последний раз предупреждаем, что повторение ошибок прошлого года, принудит ЦК к более жестоким мерам, а тогда, с позволения Вам сказать, не спасут этих наших товарищей даже и их старые партийные бороды.

(Факсимиле И. Сталин)

Примітка: Подані тут вище (два останні) зовсім таємні документи, були мною опубліковані 21. травня 1953 року в часописі «Український Прометей» Детройт, Америка, ч. 21.

Документи подані тут характерні тим, що вони відображають ситуацію в усій Україні. Один з тих документів кидає світло на всю ситуацію. Випадки людоїдства набрали таких розмірів, що Москва мусила офіційно втрутитися, щоб приховати це жахливе явище:

Комісаріят юстиції ССРСР видає спеціального обіжного листа (ч. 175-К), в якому «роз'яснює» що робити з судовими справами, пов'язаними з людоїдством. Розгляд цих справ у народніх судах набрав би не тільки розголосу, але залишив би в архівах судів по всій Україні доказові сліди про таке страхітливе явище та взагалі про голод в Україні. На підставі вивчення згаданих таємних архівів та за призначенням місцевого українського управління я і перевів пізніше дослідження та допит працівників совєтських установ.

О. Кульчицький

ПУБЕРТАЛЬНІСТЬ І АДОЛЕСЦЕНЦІЯ В ОЧАХ СОВЕТСЬКИХ ВИХОВНИКІВ І ПСИХОЛОГІВ

Значення доби підлітка і юности (13—19 років життя) для творення
нової советської людини

Советська наука не тільки різниться від науки «буржуазної», але перш за все вона намагається відрізнятись, хоче їй протиставитися. Саме цю різність в погляді матимемо на увазі, розглядаючи пубертальність і адолесценцію так, як ці розвиткові фази представляються в очах советських виховників і психологів. Але фактичні чи тенденційно «роблені» різниці між наукою советською і «буржуазною» — не в силі приховати теж існуючих спільних настанов, спільних підходів, спільних оцінок. Особливо оцінок. Значення фази пубертальності і адолесценції для характерологічно-виховного оформлення людини — розцінюється советськими і західними виховниками та психологами по суті однаково. Якщо західня психологія ставить інколи в особах прихильників індивідуальної психології парадоксальне твердження, немов то «перших 7 літ в житті дитини мають для характеру людини більше значення, як наступних 70», підкреслюючи таким чином першість виховного значення доби дитинства, перед фазою дозрівання, — то, поперше, це твердження, як ми сказали, перебільшено парадоксальне, подруге, має тільки в цій мірі претенсію на правду, оскільки йдеться про від'ємні, не формуючі, але деформуючі впливи діточих комплексів, меншеартости, комплексу Едипа і т. і. на розвиток людського характеру. Не зважаючи на різниці поглядів советської і західньої психології на пубертальність і адолесценцію, що про них буде мова, вони проте згідні в одному: в оцінці доби дозрівання, як часу найбільших виховних труднощів, але й найбільших виховних можливостей. Советське становище до цієї, давно західніми психологами визнаної, правди виявилось, напр., в обставині, що саме на сторінках советської книжки про молодь в часі дозрівання — находимо советське гасло: «Головне — це боротьба за советську людину. Чи що іншого може мати, в порівнянні з цим, якесь значення?»¹. Советські виховники мабуть очікують вирішення бою за советську людину саме на цьому етапі розвитку лю-

¹ М. А. Печернікова, Подростки, стор. 25, Учпедгиз, Москва 1949.

дини, що визначений часовими межами дозрівання підлітка, і що про нього говорить згадана книжка, яка, до речі, послужить головною основою для нашої статті.

Методологічні передумови визначення советських поглядів на підлітка і юнака

Намір взяти за вихідну точку психологічної статті книжку виховниці, що не є стисло психологічною працею, але навпаки, має виразні претенсії бути хай і педагогічно-психологічним, але все ж таки одночасно літературним твором, який в повістевій формі відтворює шкільно-життєвий шлях підлітків, потребує для західного читача деякого виправдання. Годиться при цій нагоді, — беручи до уваги, що книжку пише кандидатка педагогічних наук², а не психолог в стислому розумінні, і що пише її не в формі наукової розвідки, але **повістевій**, — нагадати два принципи советської психології, що кидають світло на справу. Ці методологічні принципи, навели ми в іншій праці³, як відомий загальний принцип єдності теорії і практики, і як менш відомий, навіть виразно неформульований, але особливо в останніх роках практикований, дуже важливий принцип «літературного підходу» в психології. Про перший загально відомий принцип не доводиться на цьому місці ширше говорити. Величезна вага практики, як джерела й засобу, а разом з тим і висліді теоретичного пізнання, признана вже Марксом, в советському світогляді постійно збільшується саме тому, що з практично-політичних причин вигідно підкреслювати примат гнучкої і достосованої до кожноточасних обставин практики в порівнянні із куди менше гнучкою, навіть якщо вона діалектична, теорією. Твори, як, напр., Руткувича «Практика — основа пізнання й критерій істини»⁴, є доказом визнавання все ширшої ролі практики в марксистсько-советському світогляді. У відношенні до психології «принцип єдності теорії й практики» означає, за Вортісом⁵, що особи, «пов'язані із психологією людини, найкраще надаються до цього, щоб вивчати психологію». Той принцип спричинив, що «советська психологія стала особливим предметом зайняття професорів» (тобто виховників).

Принцип єдності теорії і практики пояснює теж, чому до вирішування психологічних питань в СРСР беруться — як ми бачили — передовсім виховники і чому саме до їх творів треба прив'язувати особливу увагу. Другий принцип «літературного підходу» в психології, що його висловлено в книжці советського психолога Левітова⁶, пояснює, чому виховники передають свої психологічні погляди і пізнання в літературній формі. Про вартість літературної творчості, як джерела і шляху психологічного пізнання, Левітов пише: «Конкретна особовість є предметом зображення в творах мистецької літератури. Не випадково аналіза образів мистецької літератури, разом з біографічною метою і зіставленням характеристики, знаходить широке за-

² Підручки, стор. 4.

³ Die marxistisch-sowjetische Konzeption der Menschen in der Perspektive der westlichen Psychologie.

⁴ Госполитиздат, 1952.

⁵ J. Wortis. La psychiatrie soviétique. Presses universitaires 1953, page 30.

⁶ Н. Д. Левитов. Вопросы психологии характера, Изд. Академии Педагогических Наук, 1952.

стосування при вивченні особовости в нашій психології»⁷. Якщо шукати за причинами цієї пошани для мистецько-літературного підходу в психологічних дослідках, знайдемо їх в тому, що реалістична література, яка, за Енгельсом, має прикметність «вірности в передачі психічних характерів в типічних обставинах», — а виявляючи характери саме в типічних обставинах, розкриває всі умовини їх формації⁸. Цей динамічно-генетичний підхід літературно-мистецької творчости визначає її особливу цінність для совєтської психології, яка намагається заперечити, як відомо, існування яких небудь вроджених і незмінних психологічних типів та звести всі різниці характерів до історично-суспільних обставин їх формації. Зайве підкреслювати, наскільки підхід «педагогічного роману» саме тому догідний для схоплення і зазначення «виховальности» чи ширше «формуєвальности» підлітка і юнака. Тим догідніший, що саме в романі зливаються невіддільно «Dichtung» и «Wahrheit», тим самим видумка легко переходить в правду, тобто легше робить її враження... В зв'язку з цим методологічно виправдується вибір «квазі» — повістєвого твору виховниці за вихідну точку міркувань про погляди совєтської психології на психіку підлітка і юнака. Виховник, як той, що діє на психіку — має, за совєтським поглядом, кращий доступ, (за принципом єдности теорії і практики) до всіх закутин молодечої душі, як психолог, що психіку тільки пізнає. А наскільки він свій досвід виявляє в літературній формі, має ще змогу схопити і відтворити не тільки заперечувані совєтською психологією вроджені, типічні риси психіки, скільки типічні обставини їх формації. Саме тому книжки у формі «педагогічного роману», (що немов натякає на клясичну під тим оглядом «Педагогічну поему» Макаренка) мають, так би мовити, більше «репрезентативний» характер і більшу переконливу силу, ніж офіційні підручники психології, і краще від них можуть служити за вихідну базу для характеристики совєтських поглядів на психічне життя совєтського підлітка і юнака. Недаром Б. Кальбановський пише в статті «Про марксистську точку зору в проблемах психології»⁹: «На нещастя совєтські психологи не вивчили достаточного впливу нових суспільних умовин на розвиток совєтського народу, вони не вивчили природи і далекосяглости чинників, що вплинули на розвиток совєтської людини. Совєтська психологія під цим оглядом йде далеко позаду наших літературних творів, що нам дали багато живих описів величі, краси і відваги совєтської людини». Примат літературної творчости перед науково-психологічним дослідом дістав в наведеній цитаті своє офіційне підтвердження.

Наш намір обґрунтовувати психологічні міркування нашого нарису саме на використанні літературної творчости спирається ще на іншій особливості цієї творчости, що її влучно підмітив Енгельс. Наводимо за Левітовим: «Все ж таки ця суб'єктивність образів в літературних творах не перешкоджає їм відзеркалювати реальні характери, інколи навіть всупереч із намірами авторів». Це, що Бальзак, — писав Енгельс, — був присилуваний йти проти своїх власних клясових симпатій і політичних упереджень, це, що він бачив неминучість упадку своїх улюблених аристократів і описував їх як людей, що не заслуговують на кращу долю і що він бачив справжніх людей майбутнього там, де в цей час можна їх було знайти, це вважаю за одну із найбільших особливостей старого Бальзака»¹⁰. «Mutatis mutandis» те, що було правдою

⁷ Н. Д. Левітов, стор. 14.

⁸ Там же, стор. 209.

⁹ «Большевик» № 7, стор. 50, 1947.

¹⁰ Л с в і т о в, стор. 209.

відносно буржуазних авторів, стосується теж, хоч і в куди слабшій мірі, до комуністичних. В самій структурі творчого акту, в структурі мистецько-інтуїтивного пізнання, що творить один із його моментів, лежить принаймні час до часу, а хоча б тільки на мить — примус «несвідомого» бачити речі через призму творчої інтуїції, тим самим по суті, якими вони є, хоча б ми навіть хотіли їх бачити іншими і іншими уявляти. Використання «літературного підходу» в советській педагогіці і психології дає тому західньому психологові подвійну можливість: в побільшаючій і зосереджуючій сочці (лінзі) літературного, чи навіть псевдолітературного твору, краще можна схопити напрямленості і особливості советської психологічної точки погляду, — і одночасно інколи критично поставитись до нього, інколи справити, скорегувати його фальшиву перспективу, — завдяки цим проблескам мистецько-інтуїтивної дії підсвідомого, які мимохіть в задуманому творі відслонюють місцями справжню психічну дійсність. Для першої можливості добре надається книжка Печернікової «Подростки», для другої — краще Сергеевої «Из записок матери»¹¹, як теж поза межами Советського Союзу написаний автобіографічний роман передчасно згаслої, молоді української письменниці Л. Оленко «Зелені дні»¹².

Заперечення фазовості психічного розвитку

Перший з названих творів, що ляг основою нашого нарису, поставив собі за завдання представити в повістевій формі досвід виховання советського підлітка в родині і школі¹³, точніше розвиток советського підлітка в двох середовищах — батьків і бабки та в шкільному середовищі советської зразкової школи ім. Макаренка та середовищі колгоспа «Червоний Прапор» в часі робіт, пов'язаних із збором врожаю в воєнні роки. Не є завданням цього нарису говорити про цей виховний досвід із педагогічної точки зору, але можна і треба призадуматися, особливо в зв'язку з советською точкою зору єдності теорії і практики, над психологічними передумовами і засновками, над психологічною теорією, яку представлена практика логічно засновує, в собі логічно вміщає, що, вживемо технічного виразу — логічно «імплікує». Виховна практика, що про неї мова, зводиться по суті до безугавної дії виховників і виховних чинників в напрямі «уроблювання» вихованка без якогось-небудь узгляднення спонтанних, внутрішніх сил його фазового розвитку. Коли в героя повісті, Володі, з'являються спонтанні «пориви запалу» до праці, робить заввагу «та це все ж таки тільки пориви, а не звички»¹⁴.

Советська педагогіка, що її проповідує Печернікова, це педагогіка недовір'я до спонтанних внутрішніх поривів. Недовір'я до спонтанних розвиткових сил вдачі підлітка, висловлюється в захвалюванні плянового систематичного натиску всіх чинників «виховного фронту» при постійній дії контролю, з метою витворити корисні звички.

«Що для дітей в першу чергу важко? Кожного дня, без пропусків, обов'язково займатися гімнастикою, суворо, невідхильно виконувати режим ділового дня, на час сидати до лекції, кожне завдання дбайливо виконувати,

¹¹ А. Д. Сергеева, Из записок матери, Учпедгиз 1951.

¹² Леся Оленко, Зелені дні (Ірка) 1952, «Київ», Філадельфія.

¹³ Печернікова, стор. 4.

¹⁴ Печернікова, стор. 95.

кожну громадську роботу доброякісно переводити і невідхильно її завершувати. От що головне»¹⁵.

Шлях до вироблення звичок, до «уроблювання» людини, нескладний і непроблематичний. Про помилки в вихованні героя повісті, Володі, говориться: «Треба було від перших днів суворо, невідступно стежити за ним, контролювати його, створити один союз вчителів, рідні і колективу шкільних товаришів, щоб відразу, всі згідно, енергійно впливали на новака»¹⁶.

Педагогічний мотив контролю стає «лейтмотивом» цього советського заперечення розвиткової спонтанності. Авторка пише: «Ви не додумаетесь до чого я схиляюся? (Додуматися не трудно . . .). В мене така гадка і для Василя тепер найголовніше контроль . . . Тільки в цих умовах можна присилувати наполегливо працювати»¹⁷. Зразкова виховниця, за спеціальністю — що не без значення — математичка(!) — «домагалась, щоб родичі суворіше відносилися до дітей, піддавала їм найправильніший педагогічний підхід, дораджувала вести „родинний щоденник“, намагалася з дня на день слідкувати за цими підлітками і їх контролювати». Два рази на місяць Зоя Владіміровна переглядала «родинні щоденники» і говорила з учнями. Вони були «збентежені, що вчительці відомі всі події їх домашнього життя»¹⁸.

Як бачимо, виховний ідеал і виховні засоби та шляхи його здійснення, за Печерніковою, дуже нагадують підхід НКВД до формації советського громадянина і є по суті пересуненням його метод вже у ділянці школи. Цього не заперечує і сама авторка, коли пише: «Я кажу, що контролю треба вести розумно, обережно, не дратуючи дитячого самолюбства». Ви гарно видумали провіряти Володю під претекстом, що помагаєте йому виправити мову. А в загальному діти повинні знати, що, якщо їх провіряють, то в цьому немає нічого принизливого. Я, наприклад, молодших до цього привчила. Коли вони піросли, то пробували сперичатися: «Чому ти слідкуєш за кожним кроком? А я їм пояснила, що у нас, в нашій країні, перевіряється праця всіх людей. Самі советські люди один одного контролюють. Чим це — не повага до людини? Навпаки, коли працівника по-товариськи перевіряють і по-товариськи показують, що і як — тим самим допомагають вище піднятися, краще працювати. Самому інколи важко добачати нестачі, хиби, а з боку видніше . . . А якщо людина в роботі у себе все на хороше направить — вона на ще більшу повагу народа заслуговує»¹⁹.

Виховна дія, що «уроблює» виховника з допомогою, як було сказано, «суворого невідступного стеження» за виховником — що його вона переводить в умовинах поширеного, інтегрального контролю, яка нагадує, як ми бачили, самій авторці контролю советського громадсько-державного апарату — яка «енергійно впливала на новака»²⁰ — угрунтовує безперечно окреслений психологічний погляд на підлітка і його фазовий розвиток. Погляд цей, що ми його провізорично визначили як «основне», означає на ділі перекреслення всіх цих розвиткових ліній юнацької душі, що їх в перспективі «збіжності», «конвергенції» внутрішніх тенденцій, спонтанного розвитку і вимог середовища західня психологія звикла була, хоч і в різних варіантах і відхиленнях, приймати. Необхідно тому відтворити протистав-

¹⁵ Печернікова, стор. 43.

¹⁶ Печернікова, стор. 40.

¹⁷ Печернікова, стор. 82.

¹⁸ Печернікова, стор. 76.

¹⁹ Печернікова, стор. 127.

²⁰ Печернікова, стор. 40.

ний погляд західньої психології накресленням цих основних розвиткових ліній, що за західньою психологією (Шпрангер), характеризують фазу пубертальності і адолесценції.

За західньою психологією в добі пубертальності і адолесценції, відслонюється — після «біотичного середовища» світу природи (перше дитинство 2-5 рік життя) і світу «цивілізації» (друге дитинство 7-12 рік життя), — третя сфера дійсності, дійсність культурних, економічних, теоретичних, естетичних, соціальних, політичних і релігійних вартостей. Для охоплення всього світу культури треба з боку дозріваючої одиниці розвитку складної психологічної функції «розуміння» («Das Verstehen»), як теж функції «вчувальної» («Einfühlende») уяви, які (функції) саме в контакті із знову відкритою сферою дійсності, сферою культурних вартостей, щойно цілком розгортаються. В зв'язку з середовищем культури і при допомозі новооформлених функцій «вчувальної уяви» та «розуміння», зазначаються нові розвиткові лінії, самооформлення молодого людини, що ведуть, за Шпрангером, 1) до «відкриття себе», власного я, 2) до ступневого поставання життєвого плану, 3) до вростання в поодинокі ділянки життя («Lebensgebiete»), що, як і життя, насичені різними родами вартостей, естетичних, суспільних, політичних, релігійних. Нові явища психологічної формації підлітка в добі дозрівання повинні відповідати, за Шпрангером, новим явищам в методах виховання. «Одиноким методом виховання в цих роках є підтягаюче розуміння („emporbildendes Verstehen“) вихованка з боку виховника». «Воно може підносити вгору, якщо дає поживу гонові душі у гору». «Сократ на свій спосіб показав до цього дорогу»²¹. І вона йде — як бачимо, просто в протилежному напрямку, як шлях советського виховання.

Очевидно, що советська виховна система виключного наголосу на зверхне уроблювання виховника (з допомогою звички і контролю), виникає із зовсім відмінних психологічних передпосилок і засновків. Советська система або не враховує існування спонтанних розвиткових сил юнацької психіки, або ці спонтанні сили, якщо вона їх сприймає за існуючі, не вважає за додатні, виховно побажані.

Цей висновок із протиставлення советської виховної системи напрямним західньої психології підтверджується перш за все деякими дедуктивними міркуваннями, спертими на ознайомленні з советським світоглядом. Для світогляду, що для нього сфера вартостей не є ідеальною дійсністю, яка в певний момент розвитку людини відслонюється очам його душі, а тільки відблеском економічно-матеріальних умовин, не має даних говорити про «конвергенцію» психічного розвитку і дії середовища, «культурних вартостей», заздальгідь заперечуваних у їхній самостійності. Для советського світогляду не було б додатнім явищем відкрити себе, відкрити власне «я», не було б виховно побажаним — творити власний життєвий план, коли він визначений законами діалектичного розвитку, урахованими в державному плануванні. Що більше, на основі зазнайомлення із загальною советською психічно-антропологічною концепцією людини²², треба думати, що советська психологія кожне встановлення яких би не було фазових розвиткових законностей, відчуватиме як потенційне обмеження визнаваного цією принципу беззастережної формувальності людини зверхніми суспільними ді-

²¹ Ш п р а н г е р, стор. 38.

²² Див. працю автора статті: „Die marxistisch-sozialistische Konzeption der Menschen in der Perspektive der westlichen Psychologie“.

ями, що його теоретично прийняти примушує марксистський постулат «єдності теорії і практики». Ясно, що советська практика формування людини не хоче піддатися обмеженням, які виникали б чи могли б виникати з даних фазових законностей. Характеристичні для советської психології є заперечення вроджених інстинктів несвідомого в людині, існування спадщинності і т. д.²¹, отже заперечення поглядів, що лежать в тій самій площині, як і твердження про існування природних фазових законностей і що є «демістифіковані» советською психологією (як начебто придумані буржуазією в інтересі захисту буржуазії) які не трудно в свою чергу, з точки зору західної психології, теж «демістифікувати». Політичні ставлення советської психології виявляються при цій демістифікації, як подиктовані бажанням втримати переконання про нічим і ніким необмежену пластичність і формувальність людської істоти; заперечення існування природних фазових настанов психічного розвитку пояснюється не інакше.

Це переконання, що його, на основі апріорно-дедукційних міркувань, можна вважати за потрібне советській практиці, — згідно із принципом єдності теорії і практики, — переходить в советську психологічну теорію. Прикладом можуть стати такі міркування Печернікової: Зоя Владімірівна (виховниця) прочитала педагогічну літературу про підлітків. У них, в період переходу, цілий організм енергійно розвивається, сильніше працюють внутрішні органи, особливо напружена нервова система. Тому то в них так часто і неочікувано збудження переходить у втому, тому то деякі з них часами скаржаться, що в них ні з того ні з цього серце починає битися, як зіпсований мотор, тому то підлітки без особливої причини хвилюються та бувають роздратовані²². Ці, скорше фізіологічні, ніж психологічні завваги, що признають в деякій мірі фазові особливості підлітка, негайно ослаблюються прикладами на наступній сторінці, де висловлюються вже власні погляди авторки. «Взяти, напр., Васю Северова. Можна подумати, що все те, що пишеться в книгах про розвитковий вік, не має до цього, в загальному типового, підлітка ніякого відношення...», а далі авторка, описавши поведінку Васи, пише: «Як видно, біологічні особливості не визначають поведінки підлітків, бо вирішне значення має виховання...» «Ще менше стосувалися до Васи і до інших комсомольців і піонерів міркування про те, що хлопчак-підлітки цілковито захоплені власними переживаннями, що це вік настроїв, що в підлітків постійно виникають нездорові фантазії». Тим часом у Васи, за авторкою, настрої «огірчення пояснювався обставиною, що діти спізналися до школи, його настрої поліпшувався, коли товариші діставали добрі оцінки»; «він був цілковито пригноблений, коли впродовж тижня у його класних товаришів було багато двійок...»²³. В одній книжці Зоя Владімірівна прочитала, що підліткам притаманна самопевність і розгнужданість, за якою ховається несміливість. В книжці було написано: «Підліток починає часто пити і курити, а навіть ладний бешкетувати, — все тільки для того, щоб поставити себе нарівні з оточуючими його дорослими, та щоб примусити їх числитися з ним, як з рівним, а не дивитися на нього, як на малу дитину, що потребує настанов». Цей погляд, до речі, наведений за советським автором Аркіном²⁴, не знаходить згоди у Зої Владімірівни, що

²¹ Див. напр., Левітов: Вопросы психологии характера. Акад. Пед. Наук, 1952.

²² Печернікова, стор. 65.

²³ Печернікова, стор. 65.

²⁴ Е. Л. Аркін, Беседа о воспитании. Изд. «Молодая Гвардия» 1954.

в її учеників бажання бути дорослими «проявлялося зовсім не в бешкетах, але в пристрасному прагненні брати участь в житті советського народа»(?)²⁷. У висліді «молода вчителька була переконана, що якщо деякі підлітки поводять себе в спосіб, що зраджує брак рівноваги, без причини почувають себе ображеними, дратують учителів і батьків неорганізованістю, впертістю, курять, бувають надто зацікавлені собою, захоплюються нерозсудними фантазіями, то всього того не можна вважати природним і пояснити фазовими прекметностями. Це означає, що діти не дістали правильного, розумного виховання»²⁸.

Це твердження, чи радше заперечення Печернікової, повторюється в поглядах спеціалістів-психологів. А. Смірнов у своїй доповіді на паризькому конгресі дитячої психології (травень 1955), відповідав на питання, чим визначається психічний розвиток: «Основною тезою в рішенні цієї проблеми є признання, що вирішну роль в психічному розвитку людини відіграють умовини життя, яке є завжди життям суспільности, є залежне від суспільности і визначається не природними, біологічними гонами людей, але конкретно-історичними, матеріяльними умовинами життя суспільности». А далі говориться в А. Смірнова, що досвіди психологів в СРСР «не підтверджують багатьох з тих характеристик психічних процесів, які вважаються типічними для того чи іншого віку»²⁹.

Це виразне заперечення фазових особливостей і прикметностей в першу чергу підтверджується, за Печерніковою, обсервацію советських підлітків, що їх психіка відмінна від тієї, якої можна очікувати за західньою розвитковою психологією. «Зоя Владіміровна не могла зрозуміти, чому науково-популярна література для батьків-педагогів не показала до цієї пори, які характеристичні особливості советського підлітка. Так немов би всі підлітки на світі однакові, так немов би діти могли жити поза межами окреслених соціяльних умов»³⁰. Авторка зводить, як бачимо, т. зв. фазові різниці до вислідів дії суспільних умовин, скерованих суспільних формацій та ставить тезу про «іншість» советського підлітка. В дальшому прийдеться це твердження перевірити у світлі советських дослідів, що скристалізувалися на сторінках педагогічних романів, які лягли в основу нашої студії.

Проблема іншости советського підлітка

Погоджуємося, що всі підлітки на світі напевно неоднакові. Це не тільки твердження советської психології, але теж і західньої. Саме Шпрангер пише: «Не можемо думати про це, щоб дати психологію юнака взагалі». Пишемо психологію німецького юнака в нашій культурній добі, тобто в духовій епосі, що спочиває на підвалинах просвічености («Aufklärung») і що перейшла через впливи німецько-ідеалістичного руху з одного боку, і французько-англійського позитивізму з другого»³¹. Зрозуміло, що пубертальне відкриття «я» зазначиться інакше в частині світу, де персоналізм не є най-

²⁷ Печернікова, стор. 66.

²⁸ Печернікова, стор. 67.

²⁹ А. А. Смирнов, (СРСР, Москва), Детская и педагогическая психология в СССР, стор. 3.

³⁰ Печернікова, стор. 67.

³¹ Шпрангер, стор. 26.

вищим осягом людського, але його первородним гріхом... Інакше виглядатиме творення життєвого плану там, де цей план в загальному накидається суспільності вже готовий в світогляді діалектичного матеріалізму, інакше приходиме вростання в різні ділянки життя там, де офіційно виключено за марксизмом самотійність сфери вартостей, як оманну сповідність. З другого боку треба тямити, що «життєвий план», це не тільки, як слушно зауважує Шпрангер, справа вибору звання, що на нього в советських відносинах має у великій мірі вплив партія і керована нею опінія. Йдеться тут, за Шпрангером, «не про пляни, що виходять із ясного ставлення цілей», а про «напрявленість», що його має «внутрішнє життя», спрявленість, яка виникає із «тяги гонів і тиску назверхнього світу, які разом творять паралелограм сил»³². І як довго в добі юности існуватиме цей паралелограм сил, (а існуватиме він завжди і всюди, де проявлятимуться внутрішні змагання юнака і зверхні спротиви докідля), — існуватиме проблема тієї спрявленості в тих чи інших формах. Якщо знов йдеться про вростання в різні ділянки життя, насичені різнородними вартостями, то, не зважаючи на теоретичне матеріалістичне заперечення самотійного існування цих вартостей, завжди являтимуться вони в практиці у свідомості юнака, тобто, «феноменологічно», нехай би і в формі літературно-культурних традицій добольшевицького світу, — як діючі на «учулену» пубертальну душу самотійні чинники і складники різних майбутніх життєвих можливостей, до яких треба, у великій мірі спершись на лектуру, підліткові знайти свій шлях, свій підхід, своє ставлення. Очевидно, що в змінених советських умовах життєві дії і реакції підлітка-юнака будуть у формі і вияві часто різні, але ця різність виявів і форм не заперечуватиме однак в основному наявності під різною зверхністю, тотожних фазових настанов і тенденцій. Не можна отже у змінених обставинах очікувати, щоб, напр., пубертальне «відкриття себе» проходило з тією ж виразністю і інтенсивністю і в таких же формах, як в середовищі і добі Ваймарської республіки. Проте треба ствердити, що всі подані Шпрангером позначки звороту до власного «я» зазначаються теж в советських відносинах.

Підставовим явищем для цього процесу пересунення власного «я» в осередок психічного життя, є, за Шпрангером, поширення і підсилення внутрішнього життя підлітка. Шпрангер говорить про «я», що його ще не має, про «внутрішню флюктуацію», що за висловом, наведеним Мандусом³³, виявляється «анархією тенденцій» і що є проявом, що так скажемо, «набрякання» «я» підлітка, наслідком якого у душі «появляються матеріали до всього». «Природа творить собі рід селективної бази для формації майбутньої людини»³⁴. Подібне враження, на основі виховних контактів із підлітками, передає і Печернікова: «Кожного разу перед Зоєю Владімірівною розкривається цілий світ внутрішнього життя советського підлітка. І цей світ видавався їй таким багатим і так повним змісту, що вона із острахом думала: «Нараз я не розумію, не дам собі ради, не зумію подіяти на хлопчика»³⁵.

Цей пребагатий внутрішній світ підлітка зазначається, але не виявляється, відокремившись від зверхнього світу в своєму процесі формування, як

³² Шпрангер, стор. 41.

³³ Mandousse: L'âme de l'adolescent, Шпрангер, стор. 76.

³⁴ Шпрангер, стор. 36—37.

³⁵ Печернікова, стор. 77.

лялька метелика тканиною-покривалом, своєю внутрішньою самотністю. «Безмежна замкненість у собі в цьому віці дбайливо приховує, що діється в глибині»³⁶ — пише Шпрангер. Надія Андріївна робить в книжці Печернікової подібну заввагу про свого сина, що увійшов в роки підлітка: «Часами він ставав незрозумілим, складним. Його внутрішній світ був так недоступний, немов би Володя замикав двері і вікна, що через них можна було до нього заглянути»³⁷.

Одним із найлегших до завваження зверхніх проявів внутрішніх глибоких процесів самоформування стають тоді змаганням до мандрів. «Зважте на дивовижну протиставність внутрішнього руху, що частинно скерований на це, щоб втекти перед собою, частинно на те, щоб себе знайти. Таким чином тяга до мандрів («Wandertrieb»), що від споконвічних часів сповнює молодих людей, є виразом внутрішнього неспокою, що відриває від власної закутини, тобто від частини власного «я», шукає приголомшення аж до отупіння, шукає за зверхніми новими враженнями, а рівночасно змагає знов до спокою і скупчення»³⁸. В світі цих завваг не є без значення обставина, що педагогічний роман про підлітка (Печернікової) починається саме від підготовки двох хлопців до спільної втечі з школи, з метою зголоситися у генерала Консва, як розвідчики. Що ця настанова підлітків на далекі мандри не випадкова, доводиться з деяким огірченням дізнатися і зразковій виховниці, Зої Владімірівній: «В суботу чотири хлопчики із її класу не прийшли до школи. Вона не звернула на це великої уваги. Але не було їх і дома. Не з'явилися теж ночувати. Цілу неділю Петро Лукич (директор) і батьки переводили розшуки, але хлопців ніде не знайшли. Вона про це дізналася тільки сьогодні, в понеділок ранком. Подзвонили їй з міліції і подали до відома, що хлопці доставлені батькам. Виявилось, що вони вирішили піти в подорож до одного з визволених міст, подивитися, як живуть в цьому місті, довідатися, як воно виглядає після відступу німців. Більш за все огірчила Зою Владімірівну обставина, що хлопці готувалися до дороги цілий місяць. Вони виготовили спеціальні карти, рисунки маршрутів»³⁹. Очевидно, з точки зору західної психології, усвідомлені і подані підлітками цілі мандрів куди менше важливі у їх психічному житті, як само несвідоме, попередньо схарактеризоване явище мандрування, для якого ті цілі служать свідомою притокою. Інтерпретуючи суть мандрів, треба, як ми бачили з Шпрангером, сягнути глибше, поза свідомі цілі.

Іншим проявом неусвідомленого дозрівання власного «я», що його Шпрангер підкреслює, є особлива емоційна вразливість і чутливість підлітка, яка за Шпрангером⁴⁰ «вказує на самопочуття, що в найбільшій мірі потребує охорони», і що, очевидно, пов'язане з розвитком власного «я». В книжці Печернікової натрапляємо на дуже в цьому відношенні характеристичну подію: Володя розгублено глядів на скаменіле лице матері, що по ньому поволі повзли скупі, важкі сльози і нараз заговорив дріжачим голосом: Мені думаєш легко? з піонерів виключили. А тепер... всі гарно вчаться... мені одному зле йде... зовсім відвик, відстав... хочу задачу розв'язати, а не можу, мимохіть чортиків рисую. Думаєш: зумисне? Хочу вчитися, а не

³⁶ Шпрангер, стор. 44.

³⁷ Печернікова, стор. 99.

³⁸ Шпрангер, стор. 39.

³⁹ Печернікова, стор. 64.

⁴⁰ Шпрангер, стор. 40.

можу... нічого не виходить. Допоможи мені, а то ти все гніваєшся, а тепер плачеш. І Володя заривав.

Надія Андріївна давно не бачила сліз Володі. Він був нарідкість життєрадісним і бадьорим. Бувало вразиться і нізачо не заплаче... а тепер він обливається слізмами, як маленька дитина...

Надія Андріївна встала з канапи, витерла слізи і взяла сина за руку: ну доволі... заспокійся... хочеш: буду відпитувати тебе з лекції, як давніше?

Володя заперечив головою... «Ні, годі я був малий. У жадного хлопця родичі не провіряють лекцій. Але ти побачиш, я тепер буду вчитися, повір. Завжди буду вчитися, як і другі діти. Повір»⁴¹.

Під проявами вразливості і чуткості зазначається, як бачимо, зовсім згідно із Шпрангером, гін до самостійності, познака, що в глибині душі твориться нове «я». Змагання до визволення (Emanzipationsbestrebungen) є в цьому віці конечні, а не є впливом непослуху чи браку любови»⁴². Так, напр., на докори матері Володя відповідає:

— «Якщо мене будеш ображати все кину і піду.

— Володю!

— Я, Володя, маю 14 літ, і не маєш причини мене ображати.

— Яке ти маєш право так говорити з матір'ю?

— Я нічого особливого не сказав. А хто перший почав?

— Ти бачиш, — я ледви на ногах тримаюся...

— Положися, але ображати не маєш причини»⁴³.

Коментарем для цього виховного епізоду можна вважати ось які попередні педагогічні рефлексії матері, що про них видно Надія Андріївна в момент конфлікту не пам'ятала: «... а до цього, до 14-ти літнього підлітка, старші відносяться з образливою потурливістю (славний хлопець, з нього щось буде), або із такою ж образливо підкресленою суворістю роблять заваги з маловажних причин (підліток переконаний, що «вони» з правила чіпляються)». «Підліток ображений, в нього виникає протест, бажання захистити себе, свою гідність, свою честь, але часами в його сумлінні щось шепче йому, що він в чомусь винен, а в словах батьків чи учителя чувається справедливий докір; він чуває подратування, невдоволення з себе і мимохіть говорить грубіяництва»

Не має в тих думках, що викристилізовують у особі досвіди советських виховників, нічого, щоб вповні не погоджувалося з поглядами Адлера (прийнятими в цілості в стосунку до психології підлітка теж Шпрангером) про «гін бути на верху, волю самопотвердження, чи волю володіння, як основний гін життя і тим самим рушійну силу в творенні життєвого плану»⁴⁴. Якщо отже і існувала б якась іншість советського підлітка у цьому відношенні, то хіба тільки іншість чисто кількісного, а не якісного характеру. «Протест» в адлерівському розумінні проти непризнання «власної повноцінності»⁴⁵, що є долею віку підлітка у відношенні до світу дорослих, існує і вибухає в советському середовищі як і в нашому, — хоча, не виключене, — з меншою частістю. Приклад: Надія Андріївна каже «у тебе не

⁴¹ Печернікова, стор. 49—50.

⁴² Шпрангер, стор. 41.

⁴³ Печернікова, стор. 36—37.

⁴⁴ Шпрангер, стор. 43.

⁴⁵ Шпрангер, стор. 40.

вистачає чесности признати, що нічого в дома не робиш». «Дурниця!» — не раз різко сказав Володя.

Надія Андріївна розгубилася. Що? Що? У Володі поміж бровами нависла морщинка, що скидалася на стрілку.

Все дурниця. І те, що покидаю речі в непорядку, і що не вистачає чесности.

Він пішов у кухню, кинув із стуком відламки кришталю до коробки з сміттям і негайно знов появився в кімнаті. Він почував себе ображеним»⁴⁶.

Що того роду протести проти світу дорослих можуть бути і в советських відносинах [до подібних соціопсихічних явищ, «сецесії» із нього («Wandervogelbevegung» банди підлітків і т. д.)], прикладом — остаточно незавершена, але однак тим не менше симптоматична втеча на Захід сина советського полковника Лисікова в квітні 1955 р., яка наробила стільки гамору в пресі.

Що всі наведені прояви типічних для віку підлітка, і тотожних із західними, настанов, пов'язаних із появою власного «я», інколи, в сприятливих обставинах, ведуть до високого ступеня саморефлексії, Шпрангером слушно зарахованої до познач пубертального відкриття власного «я», доказом — літературна творчість підсоветських юнаків». З віком пубертальности і адолесценції починається самопереживання. Природним наслідком є саморефлексія у всіх можливих формах...»⁴⁷, що при наявності талану веде до виявлення в літературній формі. Цікава повість передчасно згаслої української підсоветської юної авторки Л. Оленко, повість, яка згідно із своєю назвою «Зелені дні», є автобіографічною історією переживань підлітка» (що «надає їй більше пізнавальної вартости і завдяки чому читач краще розуміє психіку молоді, виховуваної в московсько-большевицькому режимі)⁴⁸, — є безспірним доказом наснаги авторефлексії у розвитковій фазі пубертальности теж у відносинах Советського Союзу. Ця автобіографічна повість є на ділі — чого в рамках статті вказати не можемо, — однією чергою тонко оформлених авторефлексій молодечої, повної «справжньости», душі під час зустрічі з особливо «несправжнім», у часі другої світової війни, большевицьким середовищем.

Яка б не могла бути літературна майбутність безперечно талановитої авторки Оленко, до її першої літературної, наскрізь по суті ліричної, спроби, цілком підходить із психологічного погляду визначення Шпрангера про «гін до поетичної творчости, як явища розвиткового», якого сенс лежить «в далеко більшій мірі у самоформуванні, ніж формуванні твору»⁴⁹, тому, що «функцією молодечої мистецької творчости є служити виразом для внутрішнього світу»⁵⁰. Для ілюстрації цієї думки могли б послужити в дальшому наведені уривки згаданої повісти, ще виразніше однак зазначається зв'язок між твором, як виразом, і розвитковими переживаннями, тенденціями і настановами в наступному вірші советського юнака, що його читаємо на сторінках «педагогічних мемуарів», А. Д. Сергеевої⁵¹.

⁴⁶ Печернікова, стор. 98.

⁴⁶ Печернікова, стор. 98.

⁴⁷ Шпрангер, стор. 38.

⁴⁸ Л. Оленко, стор. 127.

⁴⁹ Шпрангер, стор. 63.

⁵⁰ Шпрангер, стор. 61.

⁵¹ А. Д. Сергеева, «Из записок матери», Учпедгиз, 1951.

Вот ветер, колючую пыль поднимая,
Идет по дороге, веселый, хмельной.
И пахнет дыханием синего мая
Полями и лесом, землей и смолой.
Мы с ветром в обнимку шагаем безпечно,
Нам машут приветливо руки ветвей.
Я знаю, я верю, что жизнь бесконечна,
Как эти просторы лесов и полей...

«Скільки ясної радості у вірші сина-підлітка», — пише мати. А ми б додали, підкреслюючи зв'язок поетичної творчості підлітка з розвитковим явищем, як ми образно говорили, «набрякнення» власного «я», чогось із «Vita nuova», чогось із основних почуттів так історичного як кожного життєвого «Rinascimento», що характеризують кожне дозрівання.

Явище пубертальної творчості, яке ми тут розглядали у зв'язку з відкриттям власного «я», обумовлене одночасно і пубертальним розбудженням «вчувальної уяви», яка, за західньою психологією, в добу пубертальності править за орган творення життєвого плану і за міст до різних ділянок і можливостей майбутнього життя. Завдяки розбудженості творчої, вчувальної уяви відкривається перед підлітком можливість доступу до естетичних вартостей природи і мистецтва, в першій мірі стає можлива ця пубертальна рецепція літератури, що виявляється в підкреслюваній західньою психологією цілком виїмкової насназі розвиткового явища пубертальної лектури, якою позначається вік дозрівання. В книжці Печернікової вправді немає майже згадки про відношення советських підлітків до лектури, але за те авторефлексії авторки «Зелених днів» починаються, як увертюрою, що її мотив зазвучить і в закінченні повісті — враженнями із прочитаної книжки. Читаємо ж відразу на перших сторінках: «лекції можна зробити завтра, бо друга зміна починається тільки з третьої години, — отже цілий вечір лишається для Тіля Ойленшпігеля».

Ах, той Тіль Ойленшпігель. Вже третій день читає його Ірка, і аж страшно стає, що книжка вже скоро скінчиться». «Попіл Клааса стукає мені в серце» — ритмічно приговорює Ірка, помпуючи в такт своїм словам примус. — «Попіл Клааса стукає мені в серце».

Яка то прекрасна книжка, цей Тіль Ойленшпігель, й який чудовий він сам. Ірці аж досадно робиться, що минули вже часи переслідувань одного народу іншим, що не може вона отак, як отой Тіль Ойленшпігель, блукати селами і містами, ховатися по стодолах і кричати півнем, закликаючи відважних повстати за свою волю проти насильників...»⁵².

Побіч цього уривка, що як не як свідчить про глибину впливу книжки на душу підсоветського підлітка, треба поставити численні згадки Сергеевої про лектуру її сина:

«Син завчасу полюбив читання, вже від третьої класи брав він книжки в районній диточій бібліотеці. Він читав жадно, дуже скоро, дуже любив передавати зміст дітям, затримуючись на кожній картині і подрібно її описуючи. Часто приходилось мені бачити його з вікна в цьому гуртку з новою книжкою в руках»⁵³. Авторка приводить⁵⁴ зіставлення прочитаних сином книжок, занотованих в записному зшитку⁵⁵, зауважуючи, «яка різnorodність

⁵² Л. Оленко, стор. 5.

⁵³ Сергеева, стор. 92.

⁵⁴ Сергеева, стор. 99.

тем...» Із мистецької літератури, що нею Юра Сергеев цікавиться дуже вчасно, в 13 років життя, читає «Війну і мир» та робить виписки. Не є він виїмком. Авторка знала інших хлопців, що вели подібні виписки з книжок⁵⁶. Як видно, і в советському середовищі залишилася за лектурою важлива функція пізнавального органу різnorodних ділянок життя, в які прийдеться юнакові вростати.

Відношення до лектури і тут, в советському середовищі, буває цілком індивідуальне, селективне, відповідне до потреб даної психіки. «Вірші Єсеніна появилися у сина зовсім для мене несподівано» — пише мати⁵⁷. Радиться у цій справі з членами комсомолу: «Вони зрозуміли мою затривоженість». Проте порадити було трудно. «Чим більше я обурювалася, тим більше син деклямував декадентські вірші»⁵⁸.

Хлопця захоплює притаманний Єсеніну підхід до природи... «Син кожного вечора старався читати мені гарні, хвилюючі рядки віршів Єсеніна про природу, яка йому завжди була близькою»⁵⁹. Читання літературних творів відслонює отже, побіч згаданої вже «розвиткової функції уявного наближення до різnorodних ділянок життя з метою їх розуміти, ще своєю властивою суть: естетичне переживання.

Естетичне переживання очевидно доступне підліткові і юнакові однаково в західньому чи советському середовищі не тільки в контакт з літературою, але теж з мистецтвом, а особливо з природою. Про вразливість підлітка на мистецтво, Сергеева пише: «Коли я виходила з ними (підлітками) з галерії, я бачила, що вони забирали звідтам з собою новий, чудесний світ». Мати намагалася, щоб її діти в мистецтві знаходили «відзеркалення знайомого їм життя»⁶⁰ і щоб через красу в мистецтві **найшли красу в житті**. Чи саме цей шлях до сприймання естетичної вартості природи для підлітка найвідповідніший — неважно. Важно, що й для советського підлітка настає час, «коли слово „гарне” не є вже пустим звуком»⁶¹, і коли підліток каже: «Мамо, чи ти тямив як гарна була вечером ріка?»⁶².

Що ділянка естетичних вартостей так чи інакше появляється у свідомості советського підлітка, як **самостійна**, відмінна від теоретичних чи економічних вартостей в природі, про це свідчить зіставлення наведених Сергеевою двох відмінних настанов до природи. Говорять два советські підлітки: «Раніше я просто бігав по траві..., а тепер кожную рослину знаю по назві. Раніше конюшина була для мене дуже нудною полевою квіткою, а тепер знаю, що це дуже корисна рослина і що вчені багато думають про поліпшення її якостей»⁶³. Як же інакше говорить відтак син Сергеевої про свої переживання серед природи. «От уявіть сосновий ліс, великі червоні сосни, осяяні березневим сонцем, а на снігу серед них — густі тіні. Сніг посиляний зеленими голками, а по снігу тягнуться довгі, сині тіні...»⁶⁴.

⁵⁵ Сергеева, стор. 103.

⁵⁶ Сергеева, стор. 127.

⁵⁷ Сергеева, стор. 128.

⁵⁸ Сергеева, стор. 129.

⁵⁹ Сергеева, стор. 122.

⁶⁰ Сергеева, стор. 122.

⁶¹ Сергеева, стор. 122.

⁶² Сергеева, стор. 125.

⁶³ Сергеева, стор. 126.

⁶⁴ Сергеева, стор. 134.

Советський підліток знаходить не тільки своє власне естетичне ставлення до природи, відмінне від типічно советського «мічурінського» бажання її утилітарно перетворювати. Він вміє інколи теж по своєму, а не в схемах матеріялістичної діалектики, реагувати на метафізичну проблематичність світу філософічною настановою душі, що на порозі воріт життя бажає охопити в метафізичному промірі його цілість і зглибити його суть:

«День — не просто среда или вторник,
Не простой календарный листок
День, пройдя, не проходит повторно,
День — не просто минут поток», —

пише 15-літній підліток⁶⁵. «Хлопці 14 і 16 літ вміють думати серйозно і зосередитися... Мені здається, що в ці хвилини підлітки гаразд мислять...» — коментує мати. Ми тієї ж, що й вона, думки.

Подібні розвиткові прояви завершуються подібними остаточними вислідами. За Шпрангером завершення розвиткових ліній юности, — це «молодечий епос» — в первісному плятонському розумінні. «Епос» є незмисловою, духовою любов'ю до гарного, до краси, що дана нам у життєво-наглядній формі і сприймається юнацькою душею, як вираз добра; на вищому ступені молодечий «епос» поглиблюється до любові чисто духової краси⁶⁶. Молодечий «епос» творить здатність ідеалізувати вчувальною уявою «навіть це, що в дійсності на те не заслуговує»⁶⁷. Такий «епос» не чужий і советському юнакові. «Підлітки повні енергії, їм не дають спокою мрії про майбутнє. Ці мрії шляхетні, величні і так ймовірні, що часами хлопець переконаний, немов би він її вже здійснив. І якщо підліток сьогодні не довершив великих вчинків, то готов їх довершити завтра», — пише Печернікова⁶⁸. Юра Сергєєв кладе тому в доповідь, що його мати виголосила перед робітниками, цитату із Калініна: «Ніяка чесна людина в суворий час війни, коли на полях битви вирішується доля батьківщини, не може залишитися поза змаганням». Послушний кличіві юного епосу, Юра, хоч був призначений до резерви, домагатиметься від матері права зголоситися на фронт, де покладе свою голову. А Ірка з «Зелених Днів», яка, читаючи про боротьбу Тіля Ойленшпігеля за волю, в ім'я юнацького, ідеалізуючого епосу, вірила, що за «вікном все спокійно, люди йдуть у своїх справах, на варті стоїть міліціонер і пильнує порядку» — та що тому — «нема защо боротися, нема з ким боротися, нема таких, що хотіли б боротися... всі спокійні і щасливі», — кінчає «Зелені Дні» юнацького епосу акцентом найглибшого розчарування і безнадійної розпуки. Зазнавши всіх страхіть відвороту большевицької армії, бачить «як сунули німці безконечними колонами, скоряючись своїм законам». «В ній постало почуття, що вони з мамою нічогосінько не значать і не важать. От маленькі мурашки, що їх не охороняє ніякий закон, жодне право. Нема ні застанку, ні оборони... Що може їх спинити? Хто може їм заборонити? Ніхто. Ніхто не спинив тих, ніхто не спинить цих. Нема правди. Нема права. Нема закону... Тільки сила. Механічна сила цих машин, роверів, рушниць, кулемств...

Вона конвульсивно вчепилась в мамину руку.

⁶⁵ Шпрангер, стор. 80.

⁶⁶ Шпрангер, стор. 80.

⁶⁷ Шпрангер, стор. 76.

⁶⁸ Печернікова, стор. 27.

Мамо, мені страшно. Страшно мені, — в розпачі майже скрикнула вона. Ірка плакала . . .»⁶⁹.

Цей, «комплекс розчарованого юнацького епосу» — має мабуть в психології советської людини більше значення, як загально прийнято думати. Але теж і він не зумовлює «іншости» советського підлітка, іншости, що виявилася черговим мітом советської психології.

⁶⁹ Л. Оленко, стор. 110.

E. Glowinskyj

UKRAINIAN FINANCE AS PART OF THE SOVIET FINANCIAL SYSTEM

Centralism, which is typical of the whole political and economic structure of the USSR, applies fully to Soviet finance. This centralism may be seen in the fact that all leading positions must be occupied by members of All-Union organizations, for example:

1. The management of monetary affairs
2. The management of the credit system
3. The management of the savings-bank administration and insurance.

As far as the budget is concerned, centralism is also to be found here on the basis of the laws of 1924 and 1927;

1. In the financial primacy of the Union, which means first of all, that the budgets of Union Republics are fixed by All-Union organizations and also that the latter determine which items are to be taxed;

2. In the unitary budget principle. Although the Soviet budget consists of two parts—the All-Union budget and that of the 16 Union Republics—it is in essence a single state budget. It should be noticed that since 1938 the budgets of local organizations are treated as component parts of individual union republic budgets.

The distribution of authority between the Union and the union republics is so arranged that all ministries are divided into three categories—All-Union, Union Republic and Republic ministries. The following are exclusively All-Union organizations: The Ministry of Defense, the former Ministry of Transport and Communications and the Ministry of Foreign Affairs. Both the Union and the Union Republics are responsible for Education, Internal Affairs, Finance and certain branches of the economy. As far as social insurance, local industry and local economy are concerned only the union republics are responsible. These act more or less independently, although ultimately on general instructions from the All-Union level.

Since the tax reform in 1930 the chief source of income for union republic budgets has been deductions from All-Union taxes. The main source of the latter is the turn-over tax. The percentage of deductions is fixed yearly by the Supreme Soviet. In the Ukrainian budget for 1954 more than 50% of all contributions came from such deductions. In addition, the union republics determine the percentage of deductions from the same source for the local budgets and also receive income from sources allotted to them as union republics. The budget of the Ukrainian SSR comprises practically 20% of all income received within the USSR and

20% for all expenses borne by the Ukrainian SSR. The remaining 80% is borne by the All-Union budget. However, a comparison of the Ukrainian SSR budget with that of all other republics shows that the former does not correspond to the 20% which rightfully belongs to the Ukrainian SSR, in view of its population and economic potential. In 1951, 1952 and 1953 this percentage was 17.7, 17.7 and 17.4 respectively. Only in 1954 did it rise to 19.3%.

Owing to lack of details it is difficult to decide whether the state revenues of the Ukraine exceed expenditure. However, certain students of Soviet affairs have established that during the 1920's when these details were still being published, the assets of the Ukrainian budget within the framework of the All-Union budget exceeded Ukrainian expenditure. In other words, part of the Ukrainian income was used beyond the Ukrainian borders to aid the other union republics and promote various projects.

B. Krupnyckyj

MAZEPA AND SOVIET HISTORIOGRAPHY

The Revolution of 1917 and the creation of a Ukrainian state brought forth a large number of books on the Ukrainian hetmans and the exponents of Ukrainian culture in the past. In particular, much attention was devoted to the hetman Ivan Mazepa. All this was changed after the Bolshevik occupation of the Ukraine. Admittedly, in the twenties of this century, while the finest traditions of science were still alive, historical science in the Ukraine made much progress, mainly through a profound study of archives.

However, from 1930 a reaction set in in the USSR and the Russian unifiers of the past, such as Alexander Nevsky, Minin and Pozharsky, Peter the First, Suvorov and Kutuzov were played down. Under these conditions it was impossible either to praise or even objectively evaluate the activities of the great Ukrainian hetman Mazepa. Historical events which stressed the tendency to unite with Russia were zealously sought out.

After the abolition of the department of history and philology of the Ukrainian Academy of Sciences, history ceased to be a branch of science to be taught in the high schools or in which research could be carried out. Only in the thirties was the Institute for the History of the Ukraine founded at the Academy of Sciences of the USSR. Its main task was to provide the history textbooks for secondary and higher schools. The author lists a large number of works which appeared about this time. He also indicates that as far as Mazepa is concerned contemporary Soviet historiography has completely renewed Peter the Great's propaganda methods and reiterated his curses on the hetman as a traitor and separatist.

Of all the main personages in Ukrainian history only Bogdan Khmelnytsky is praiseworthy in the eyes of Russian historians (both Marxist and nationalist). This was solely because it was possible to ascribe to him the idea of reuniting the Ukraine with Moscow. This could not be said of Mazepa. In fact, even Bogdan Khmelnytsky did not remain true to his idea of reunification, and he considerably revised his views on it after its realization.

On the whole, Ukrainian historical science has been in a state of depression since the thirties. The only relief was provided by the years of the war but after the cessation of hostilities everything went on as before—exaltation of the "reunifiers" and virulent attacks on the separatists, in particular on Mazepa, one of the outstanding figures in Ukrainian history. All who consider Mazepa's patriotic activities positive are termed in Soviet historiography, "traitors, ideologists of 'bourgeois nationalism' and falsifiers of history." Thus Soviet historians are attempting to discredit all their Ukrainian counterparts, M. Hrushevsky, N. Kostomarov, V. Antonovich, M. Drahomanov, D. Doroshenko, the contemporary A. Ogloblin and the author of the article.

CONDITIONED REFLEXES AND DESPOTISM

A reflex is the reaction of an organism to external stimuli. The organism attempts to defend itself from, adapt itself to and counteract the actions of external factors. Thus, for example, after Professor Pavlov had given puppies food together with certain stimuli, the puppies' mouths watered merely at the sight of the stimuli without any food being proffered.

The adaptation of Pavlov's methods to the training of humans is a very complex problem, since a human being differs from an animal in that he has a system which resists the stimulus. This is inhibition or the defensive impulse.

Both men and animals possess intellect and instinct. In men intellect predominates, in animals instinct. However, in both cases the two are intimately connected.

When Pavlov was experimenting on animals he first isolated them carefully from all external factors which might disturb an animal's normal reaction. A parallel might be found with the Soviet dictators. After they have isolated the population from the outside world, they attempt to develop reflexes in their subjects, fear and submission. The first reflex is not always achieved merely by methods of terrorization, for it must be remembered that the populations of all the countries under a dictatorship are completely dependent on it. This evokes a complex of abasement and fear. Education also plays an important role. From early childhood people are taught to venerate the leader of the regime and submit to him implicitly.

Pavlov's teachings permit the extortion of so-called voluntary confessions from those under investigation. The centers of freedom and criticism among the people of a totalitarian state are paralyzed or at least semi-paralyzed. If an inhabitant of such a totalitarian state comes into conflict with the state he is psychically completely isolated even in his own society, which is isolated from the rest of the world.

Pharmacology provides sufficient means for obtaining "voluntary" statements. But pharmacological means are not necessary. It is sufficient to deprive a person of sleep for him to be prepared to "confess" to anything.

Foreign research scholars have recently begun to devote attention to this problem. The Dutch scientist A. M. Meerloo speaks of a particularly dangerous attempt on the freedom of the mind which he calls menticide. In May 1954, he published in *The American Journal of Psychiatry* a work in which he used material referring to the psychic coercion of captured Allied troops in North Korea.

The author refers to A. M. Little, who points out that the Korean Communists coined the phrase "brain washing". This term passed into English via E. Hunter and has been taken into French as *la rage de cerveau*.

A. L e b e d

THE PROBLEM OF SOIL AMELIORATION IN THE UKRAINE AND THE CRIMEA

The Ukraine, as the main source of agricultural produce, plays an important role in the Soviet economy. With its highly fertile chernozem soil, it not only meets domestic requirements but has a large surplus for export.

Because of the favorable conditions for farming in the Ukraine, the sixties of the last century saw the beginning of increased plowing, especially in steppe regions. Consequently, the area cultivated grew by 60%, and in the steppes 119%, during that period. The plowing was carried out without any system. As a result, the wooded area decreased, the natural, thick fertile layer was destroyed and the soil lost its beneficial composition. In addition to the steppes, which are subjected to frequent droughts, there are in the Ukraine almost 2,5 million hectares of swamp and marsh and also about 200,000 hectares of sand, all of which are potential farmland. However, both before and after the Revolution little attention was given to this problem. Only very recently has amelioration received serious consideration. This is the result of the insistent efforts of scholars and agricultural experts.

The realization of the plans that have been drawn up for draining, wooding and irrigation improvements will, to a large extent, increase the area of agricultural land and ensure more constant harvests from the projected and partially completed measures. These include the South Ukrainian and the North Crimean canals and the irrigation systems based on them, the Ingulets irrigation system, South Dnepr-Bug canal, the system penetrating into the heart of the Donbass. They could create particularly favorable conditions for agriculture in the Ukraine and counter the destructive action of the drought periods. There is the danger, however, that these plans will not be completely realized, since the Ukraine, especially in its western areas, has become the site of possible military action in the eyes of the Soviet leaders and thus will not be permitted to indulge in any large-scale capital expenditure. As a result of the transfer of the center of agricultural production to Western Siberia and Kazakhstan, the Ukraine will become a second rate, dependent republic.

Under such circumstances it may be expected that many of these projects will not be completed except where strategic considerations are the determining factor.

D. Solovey

THE UKRAINIAN VILLAGE FROM 1931 TO 1933.

There were two clearly marked stages in the famine throughout the Ukraine: the period from 1931 to 1932 and the one 1932 to 1933. The features and consequences of the second period, which was artificially conditioned by the Kremlin, were especially terrible. Stalin and the Central Committee of the Party decided to raise the delivery quota for grain and other agricultural products to an impossibly high level. The demands were particularly harsh in view of the fact that the 1931—1932 harvest was a failure and the peasant population was already suffering from the famine. Consequently, the Ukraine was unable to meet the quotas. The unconditional delivery of grain was directed by Molotov.

The government erected watch towers in order to supervise the harvesting of as much of the grain as possible and prevent stealing, etc. In addition, a law was promulgated on August 7, 1932 which prescribed up to ten years imprisonment or the death penalty for the theft of grain or for even gleaning ears of grain from the fields after harvesting had been completed.

It was strictly forbidden for peasants to look for grain outside the Ukrainian borders. People who had succeeded in obtaining grain in regions spared by the famine had it confiscated from them by NKVD officials on their return journey.

In order to ensure that the set quotas be met, the Kremlin sent thousands of Party members from Central Russia into the Ukraine. These had received a strict order to confiscate the grain without pity and transport it to specified depots. Since there were very few silos, the grain had to remain in the open, usually near railway stations. There it rotted, while the population went hungry. Even so, however, the grain brought in was far from sufficient to meet the delivery quotas demanded by the Kremlin. Then the government sent officials to search farmyards. They destroyed granaries, ovens and cellars, robbing the starving people of their last remains of grain and other products. Many tragic scenes took place at that time.

For these reasons, there were mass deaths from starvation in the Ukraine in 1933. Thousands of peasants died every day and there was no one to bury the bodies. Cases of cannibalism occurred.

The Western world received a little information from its newspaper correspondents in the Ukraine, but the extent of the famine remained concealed from them. The correspondents were certain that the government was not to blame for the harvest failure and could not believe that the Kremlin would employ such a weapon against a defenseless population. However, the author proves that this was the case in another part of the article.

After the occupation of the Ukrainian Democratic Republic, the legitimate government having been forced to flee, the occupiers encountered the resistance of the Ukrainian population which was expressed in many ways. It became particularly strong during the period of forced collectivization. In order to break this resistance once and for all, the Soviet leaders passed a law at the end of collectivization. This law was equivalent to a death sentence for millions of peasants who had never submitted to Bolshevik rule. This was the reason behind the famine, whose victims the author assesses at 7.6 million persons, in accordance with statistical and other data.

P. Lutarewytch

FACTS AND FIGURES ON THE UKRAINIAN FAMINE IN 1932—1933

The author makes use of personal observation and secret Soviet operational documents to show that the 1932 harvest in the Ukraine was average and that the famine was caused artificially. He asserts, again on the basis of personal observation and reminiscences of acquaintances (his mother in particular), that the peasants suffered most from the famine in 1932—1933, irrespective of whether they were working as kolkhozniks or as individual farmers. Those who did not suffer were: 1) the Communists who received more than adequate provisions from "closed distribution points" 2) the non-Party specialists who received sufficient flour for themselves and their families, being therefore on short rations but not starving, and 3) the non-Party employees who received a small ration of flour.

The author describes the methods people used to save themselves from starvation. He cites actual examples and gives the names of persons known to him.

He gives exact statistical data for one raion of Poltava Oblast. On January 1, 1932 there were 52,672 inhabitants, but on January 1, 1934 only 45,714. The population growth for these two years was 429 persons. At the end of the two-year period, therefore, there were 7,387 fewer persons than would have been expected, or about 15% less. The author compares the results of the population censuses in 1926 and 1939 and concludes that population losses in the Ukraine reached approximately 15%.

The documents which the author cites in his article are of particular value. They were buried in the Poltava region and discovered there by German forces. The Germans were not interested in them and the author, a representative of the local Ukrainian authorities, was able to study them and draw his own conclusions on the measures taken by the Soviets to extract all grain from the peasants in order to attain their political aims.

These documents are:

1. A directive of the Kharkov Oblast Committee of the Ukrainian Communist Party on repeated grain threshing in autumn 1932;
2. A directive of the Central Committee of the All-Union Communist Party on ensuring a fodder supply for horses in the Ukraine;
3. A directive on keeping secret all prosecutions for cannibalism;
4. A directive by Stalin on leaving only 10% of the grain to the peasants.

**PUBERTY AND ADOLESCENCE AS SEEN BY SOVIET EDUCATORS AND
PSYCHOLOGISTS.**

The author considers the question whether there is a **difference** between Soviet psychology and that in the West, and concludes that although the Soviet science attempts to be **different** it does not succeed. As far **as** their attitude towards puberty and adolescence is concerned psychology in the Soviet Union and the West are in the main agreed.

In order to discover the views of Soviet science on this subject the author considers not medical literature but principally Soviet pedagogic stories dealing with or describing the education of youth in the U.S.S.R. He has made of M. A. Pechernikova's **Youth**, N. D. Levitov's **Question of the Psychology of Character**, A. D. Seergoeva's **Mother's Notes** and **The Green Days**, by the young Ukrainian authoress, L. Olenco.

Soviet psychologosts consider puberty to be the most important period in the education of the future citizen. I. Spranger and other **outstanding** Western psychologists agree.

On the whole, as the author most convincingly demonstrates, there is little difference between Soviet and Western youth as far as their natural development is concerned. The only difference is that, while Western pedagogy develops the natural gifts of those being **educated**, Soviet pedagogy fosters artificial traits which are **determined** by political aims.

ZUSAMMENFASSUNG DER ARTIKEL

E. Glowinskyj

DIE UKRAINISCHEN FINANZEN IM FINANZSYSTEM DER UdSSR

Der Zentralismus, welcher für die gesamte politische und wirtschaftliche Struktur der UdSSR kennzeichnend ist, stellt auf dem Gebiete des Finanzwesens ein logisch vollendetes Ganzes dar. Dieser Zentralismus äußert sich darin, daß laut Verfassung der UdSSR sämtliche führende Stellungen von Gesamt-Unionsorganen innegehalten werden, d. h.

- a) die Leitung des Geldwesens,
- b) die Leitung des Kreditsystems,
- c) die Leitung der Sparguthaben-Verwaltung und des Versicherungswesens.

Was das Budget-Recht betrifft, äußert sich hier der Zentralismus auf Grund der Gesetze von 1924 und 1927 wie folgt:

a) in der Finanzhoheit der Union, auf Grund deren vor allen Dingen die Budgetrechte der Unionsrepubliken durch die Gesamtunions-Organen festgelegt werden und außerdem darin, daß die einer Besteuerung unterliegenden Objekte von den Unionsorganen bestimmt werden;

b) im Budget-Einheitsprinzip der UdSSR: obgleich das Budget der UdSSR aus zwei Teilen besteht — dem Gesamtunions- und den Budgets der 16 Unionsrepubliken — stellt es doch seinem Wesen nach das Budget eines Einheitsstaates dar. Es ist zu vermerken, daß seit 1938 die Budgets lokaler Organe als Budget-Bestandteile einzelner Unionsrepubliken darin auftreten.

Die Verteilung der Kompetenzen unter der Union und den Unionsrepubliken ist so gehandhabt, daß sämtliche Ministerien in drei Kategorien eingeteilt werden: in Gesamtunions-Ministerien, in Ministerien der Unionsrepubliken und Republiks-Ministerien.

In Übereinstimmung mit dieser Einteilung sind ausschließlich für die Gesamtunion zuständig: das Verteidigungsministerium, das bisherige Transport- und Nachrichtenministerium sowie das Außenministerium; für das Unterrichtswesen, die Inneren Angelegenheiten, die Finanzen und einige Zweige der Volkswirtschaft — die Gesamtunion und die einzelnen Unionsrepubliken; schließlich für die Sozialversicherung, für das Lokalgewerbe und für die Kommunalwirtschaft — nur die Unionsrepubliken, welche ihre Funktionen mehr oder weniger selbständig, jedoch auf Grund allgemeiner Weisungen der Gesamtunion ausüben.

Was die Einkünfte-Quellen betrifft, bilden seit der Steuerreform von 1930 die Abzüge von den Unionssteuern die Haupteinnahmequelle des Budgets der Unionsrepubliken, wobei die Haupteinnahmequelle der UdSSR die Umsatzsteuer bildet. Der Prozentsatz der Abzüge wird alljährlich vom Obersten Sowjet festgelegt. Im Budget der Ukraine für 1954 entfallen mehr als 50% der Einkünfte auf diese Abzüge. Die Unionsrepubliken setzen ihrerseits den

Prozentsatz der Abzüge aus derselben Quelle für die Lokalbudgets fest, beziehen außerdem Einkünfte aus ihnen zugeteilten Quellen. Das Budget der USSR umfaßt praktisch $\frac{1}{3}$ aller im Bereich der UdSSR bezogener Einkünfte und $\frac{1}{3}$ aller auf die UdSSR entfallender Ausgaben. Die restlichen $\frac{2}{3}$ werden vom Gesamtunions-Haushalt getragen. Wenn man jedoch das Budget der USSR mit der Haushaltssumme aller übrigen Republiken vergleicht, stellt es sich heraus, daß es nicht denjenigen 20% entspricht, die der USSR in Anbetracht ihrer Einwohnerzahl und ihres Wirtschaftspotentials zustehen müßten. Dieses belief sich in den Jahren 1951, 1952 und 1953 entsprechend auf 17,7, 17,7 und 17,4% und weist erst 1954 eine Steigerung bis zu 19,3% auf.

Die Frage, ob die Staatseinkünfte der Ukraine die Staatsausgaben übertreffen, ist mangels geeigneter Unterlagen schwer zu beantworten. Nichtsdestoweniger konnte von einigen sowjetischen Forschern festgestellt werden, daß während der zwanziger Jahre, als diese Unterlagen noch veröffentlicht wurden, das Aktiv des ukrainischen Haushaltes im Rahmen des Gesamtunions-Budgets die Ausgaben für die Ukraine übertraf, d. h. daß ein Teil der ukrainischen Einkünfte außerhalb der ukrainischen Grenzen für den Aufbau der übrigen Unionsrepubliken oder zu anderen Zwecken verausgabt wurde.

B. Krupnyckyj

MAZEPPA UND DIE UKRAINISCHE GESCHICHTSSCHREIBUNG

Die Revolution von 1917 und die Gründung des Ukrainischen Reiches bewirkten, daß eine Menge volkstümlicher Bücher über ukrainische Hetmane und ukrainische Kulturschaffende, welche in der ukrainischen Geschichte eine Rolle gespielt hatten, auf dem Büchermarkte erschien. Unter ihnen besonders viele, die den Hetman Iwan Mazeppa zum Inhalt hatten. Dies alles änderte sich nachdem die Bolschewiken die Ukraine besetzt hatten. Es ist nicht zu leugnen, daß in den zwanziger Jahren d. Jahrh., solange die besten Traditionen der Wissenschaft noch am Leben waren, die ukrainische Geschichtsforschung, hauptsächlich dank der Zugänglichkeit der ukrainischen Archive, große Fortschritte machte.

Ab 1930 jedoch beginnt in der UdSSR die Reaktion und die Rückkehr zur Verherrlichung der russischen Reichs-Einiger wie z. B. Alexander Newskis, Minins und Posharskis, Peters I., Suworows, Kutusows u. a. m. Unter diesen Verhältnissen war es natürlich unmöglich, den großen ukrainischen Hetman Mazeppa nicht nur zu verherrlichen, sondern seine Regierungszeit wenigstens objektiv darzustellen. Man suchte krampfhaft nach Geschichtsmomenten, die zu Gunsten von Vereinigungstendenzen mit Rußland, nicht aber im gegenteiligen Sinne ausgelegt werden konnten.

Nach Schließung der philologisch-geschichtlichen Abteilung der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften, hörte die Geschichte auf, ein Zweig der Wissenschaft zu sein, in welchem man Studenten der Hochschulen unterrichtete und innerhalb dessen man weiterhin Forschungen anstellen konnte. Erst in den dreißiger Jahren wurde im Rahmen der ukrainischen Akademie der Wissenschaften ein Ukrainisches Institut für Geschichte, dessen Hauptaufgabe darin bestand, Lehrbücher der ukrainischen Geschichte für Hochschulen und Höhere Lehranstalten zu veröffentlichen, gegründet. Der Verfasser nennt zahlreiche Arbeiten, welche in jener Zeit veröffentlicht wurden. Dabei weist er darauf hin, daß die moderne sowjetische Geschichtsschreibung in bezug auf den Hetman Mazeppa die Methode Peters I. voll aufgenommen hatte und den Hetman als „Verräter und Separatisten“ in Acht und Bann tat.

Von allen Persönlichkeiten der ukrainischen Geschichte war es für die russischen Historiker einzig und allein Bohdan Chmelnitzki, der Gnade gefunden hatte vor ihren Augen. Und dies auch nur deshalb, weil man ihm die Idee einer Vereinigung der Ukraine mit Moskau

zuschob, was man im Falle Mazeppas beim besten Willen nicht tun konnte. Wie bekannt, war auch Bohdan Chmelnitzki kein überzeugter Anhänger der ukrainisch-russischen Union gewesen und war gezwungen, seine Entscheidung nach erfolgtem Zusammenschluß gründlich zu revidieren.

Im großen Ganzen weist die ukrainische Geschichtswissenschaft seit den dreißiger Jahren viele Verfallserscheinungen auf. Die Lage der ukrainischen Geschichtswissenschaft war nur in den Kriegsjahren (1941—1945) erträglicher geworden. Sofort nach Kriegsschluß begann jedoch das alte Lied: Loblieder auf die „Vereiniger“ und wahllose Beschimpfungen aller „Separatisten“, in erster Linie des Hetmans Mazeppa — einer der hervorragendsten Persönlichkeiten der ukrainischen Geschichte. All diejenigen Forscher, welche die patriotische Handlungsweise Mazeppas positiv bewerten, werden als „Verräter“, als „Ideologen bürgerlichen Nationalismus“ und als „Geschichtsfälscher“ abgetan. So versuchen die Sowjet-Historiker sämtliche ukrainische Geschichtsforscher wie M. Hruschewski, N. Kostomarow, V. Antonowitsch, M. Dragomanow, D. Doroschenko, sowie unter den lebenden auch A. Ogloblin und den Verfasser des vorliegenden Artikels, zu diskreditieren.

Alexander Hirsch

BEDINGTE REFLEXE UND DIE DESPOTIE

Ein Reflex ist die Reaktion des Organismus auf äußere Reizungen zum Zweck der Selbstverteidigung, der Anpassung oder des Widerstandes des Organismus gegen die Einwirkung äußerer Faktoren.

Wenn, z. B. Prof. Pawlow bei Fütterung junger Hunde, ihnen gleichzeitig verschiedene Reizmittel verabreichte, wurde bei ihnen späterhin, ohne daß ihnen Nahrung zugeführt wurde, sobald die ihnen bekannten Reizmittel auf der Bildfläche erschienen, Speichelabsonderung beobachtet.

Es ist ein äußerst kompliziertes Verfahren, die Theorie Pawlows der für die Diktatur notwendige Menschen-Dressur anzupassen, denn der Mensch unterscheidet sich vom Tiere eben dadurch, daß er über ein zweites Signal-System, welches in entgegengesetzter Richtung wirksam ist, verfügt. Das sind die Brems- und Schutzimpulse.

Intellekt und Instinkt sind Menschen und Tieren gleich eigen, jedoch wiegt bei Tieren letzterer vor, während beim Menschen der erstere vorherrscht. Allein beim Menschen wie beim Tier sind Intellekt und Instinkt eng verbunden.

Als Pawlow seine Experimente an Tieren vornahm, isolierte er sie vor allem sorgfältig von äußeren Faktoren, welche eine normale Reaktion der Tiere verhinderte. Das gleiche tut auch die Diktatur: sie isoliert die Bevölkerung vor allem von jedem Kontakt mit der Außenwelt.

Nachdem die Isolierung erreicht worden ist, sucht die Diktatur bei ihren Untertanen hauptsächlich zweierlei Reflexe auszulösen: den Furcht- und den Unterordnungsreflex. Wobei ersterer nicht nur durch Terror ausgelöst wird. Hier spielt auch diejenige Tatsache eine Rolle, daß die gesamte von einem Diktatur-Regime beherrschte Bevölkerung sich in einem Zustande völliger Abhängigkeit (auch einer materiellen) von derselben befindet. Diese Tatsache löst eben Demütigungs- und Furchtkomplexe aus. Das Erziehungsmoment spielt dabei ebenfalls eine große Rolle. Man bringt der Bevölkerung schon von Kindesbeinen an Vergötterung des „Führers“, des Regimes und völlige Unterordnung bei.

Die Lehre Pawlows macht auch die sog. „freiwilligen Geständnisse“ bei Gerichtsverfahren möglich. Die Freiheits- und Kritikzentren der Einwohner totalitärer Staaten sind gelähmt,

oder wenigstens teilgelähmt. Wenn es beim Bürger eines totalitären Staates mit dem Machtapparat zu einem Konflikt kommt, bedeutet dies, daß er in einem Zustand vollständiger Isolation innerhalb einer ohnehin von der Außenwelt isolierten Gesellschaft gerät.

Die Pharmakologie liefert für diese „freiwilligen Geständnisse“ Mittel genug. Doch sind **diese** pharmakologischen Mittel durchaus nicht obligatorisch. Es genügt dem Menschen den Schlaf zu rauben und er wird bereit sein, alles „einzugestehen“.

Der Erforschung dieses Problems wird von ausländischen Forschern in letzter Zeit einige Aufmerksamkeit geschenkt. So z. B. entlarvt der niederländische Gelehrte A. Meerloo die „besonders gefährlichen Attentate auf die Freiheit des Geistes“, welche er „menticida“, d. h. „Mord am Verstande“ nennt. Im Mai vorigen Jahres veröffentlichte er in „The American Journal of Psychiatry“ eine Untersuchung, in welcher er von Material über „psychische Nötigung“ gefangener alliierter Soldaten in Nordkorea Gebrauch machte.

Der Verfasser beruft sich ferner auf Veröffentlichungen von A. Little, welcher darauf hinweist, daß es koreanische Kommunisten gewesen seien, die den Ausdruck „Gehirnwäsche“ geprägt hätten. Dieser terminus technicus wurde von E. Hunter in die englische Literatur eingeführt. Hunter übersetzte ihn mit „brainwashing“. Auch ist er in der französischen Literatur als „lavage du cerveau“ üblich.

A. L e b e d

DAS PROBLEM DER BODEN-MELIORATION DER UKRAINE UND DER KRIM

Im Volkswirtschafts-System der UdSSR spielt die **Ukraine** als landwirtschaftlicher Hauptproduzent eine wichtige Rolle. Ihr fruchtbares Tschernosjom-Ackerland ist imstande, nicht nur den innerstaatlichen Ansprüchen, sondern auch der Ausfuhr zu genügen.

Angesichts der landwirtschaftlich günstigen Verhältnisse hatte in der Ukraine bereits in den sechziger Jahren des vorigen Jahrhunderts eine intensive Beackerung, besonders des Steppenteiles, eingesetzt. Auf diese Art wuchs die ukrainische Ackerbaufläche um 60%, diejenige des Steppengebietes um 119%. Der Beackerung des ukrainischen Bodens lag kein System zugrunde, infolgedessen verringerte sich die Bewaldung, die üppige Vegetationshülle wurde vernichtet und der Boden begann seine günstige Beschaffenheit zu verlieren. Außer etwaigen Dürre-Schäden ausgesetzten Steppen befinden sich in der Ukraine 2,5 Millionen ha Sumpf- und Moor- sowie ungefähr 200 000 ha Sandbodens, welche nach erfolgten Meliorationsverfahren der Landwirtschaft zugeführt werden könnten. Jedoch fand **dieses** Problem vor und nach der Revolution wenig Beachtung. Erst in jüngster Zeit wird den verschiedenen Meliorationsproblemen mehr Aufmerksamkeit gewidmet, was auf beharrliche Forschungstätigkeit von Wissenschaftlern und praktischen Spezialisten auf landwirtschaftlichem Gebiete zurückzuführen ist.

Eine Verwirklichung der gefaßten Pläne betreffs Trockenlegungs-, Forst-, Boden- und Irrigations-Melioration wird den für die Landwirtschaft benötigten Ackerboden ums vielfache erweitern. Es wird möglich sein, mit Hilfe noch zu treffender, oder bereits teilweise getroffener Maßnahmen, wie z. B. des Ausbaues des südukrainischen und des nördlichen Krimkanals und der damit verbundenen Irrigations-Systeme von Inguletz, vom südlichen Dnjepr-Bug-Verbindungssystem, vom sog. Glubokij-Wwod-Kanal im Don-Becken usw. stabilere Ernte-Erträge zu erzielen, besonders günstige Vorbedingungen für die ukrainische Landwirtschaft zu schaffen und Dürre-Schäden herabzumindern. Es besteht jedoch die Gefahr, daß es nicht zur Ausführung dieser Pläne kommt, denn **die Ukraine** und besonders ihr am rechten Dnjepr-Ufer gelegener Teil wird von der Sowjetregierung als „Aufmarschgebiet für mögliche Kriegs-

handlungen“ betrachtet, als Gebiet also, welches für eine Aufbauarbeit großen Stils nicht in Frage kommt. Die Übertragung des landwirtschaftlichen Schwerpunktes nach Westsibirien und nach Kasachstan dürfte ihren Teil dazu beitragen. Der Ukraine aber dürfte dabei die Rolle einer zweitrangigen, in einem Abhängigkeitsverhältnis stehenden Republik zgedacht werden.

In Anbetracht dieser Lage ist zu erwarten, daß viele dieser Pläne unerledigt bleiben. Eine Ausnahme bilden diejenigen, die von strategischen Notwendigkeiten diktiert werden.

D. Solovey

DAS LEBEN AUF DEM LANDE IN DER UKRAINE VON 1931—1933

Die Hungerkatastrophe in der Ukraine verlief in zwei Etappen: 1931—1932 und 1932—1933. Besonders furchtbar war in ihren Erscheinungen und Folgen die Hungersnot von 1932—1933. Sie wurde vom Kreml künstlich hervorgerufen. Ihre Ursache war der Entschluß Stalins und des Zentralkomitees der kommunistischen Partei, die Ablieferungsnorm für Brotgetreide und andere landwirtschaftliche Erzeugnisse ins Unermeßliche zu steigern; dieses umsomehr, als die Ukraine, deren Landbevölkerung hungerte, nach der Mißernte von 1931—32, außerstande war, ihr Soll zu erfüllen. Die Aktion der bedingungslosen Brotablieferung wurde von Molotow selbst geleitet.

Um die Getreideernte möglichst vollständig einzutreiben, ließ die Regierung Wachtürme errichten. Außerdem wurde von ihr ein Gesetz erlassen (v. 7. 8. 1932), welches für Getreidediebstahl und sogar für Ährenlesen nach abgeschlossenen Erntearbeiten bis zu 10 Jahren Gefängnis oder Erschießung vorsah.

Außerdem wurde den Bauern strengstens verboten, außerhalb der ukrainischen Grenze nach Brot zu suchen. Denjenigen von ihnen, denen es gelungen war, irgendwo in von der Hungersnot verschonten Gegenden Brot aufzutreiben, wurde dieses von NKWD-Beamten unterwegs abgenommen.

Damit das Abgabe-Soll voll und ganz erfüllt werde, sandte der Kreml tausende Parteimitglieder aus Zentralrußland in die Ukraine. Diese hatten den strengen Befehl erhalten, das Brot erbarmungslos abzunehmen und es an speziell angegebene Orte zu transportieren.

Da es nur wenig Getreide-Silos gab und das Getreide unter freiem Himmel lagern mußte — gewöhnlich in der Nähe von Eisenbahnstationen — verfaulte es, während die Bevölkerung verhungerte. Jedoch reichte das eingebrachte Getreide bei weitem nicht aus, das vom Kreml verlangte Ablieferungs-Soll zu erfüllen. Daraufhin begannen die von der Regierung beauftragten Funktionäre mit der Durchsuchung der Höfe, vernichteten Speicher, zerstörten Öfen, Keller usw. und raubten der hungernden Bevölkerung die letzten Getreide-Überreste und andere Lebensmittel. Die Szenen, die sich dabei abspielten, waren von echter Tragik erfüllt.

So kam es zum Massen-Hungertode von 1933 in der Ukraine. Tausende von Bauern starben täglich und es gab niemanden, von dem die Leichen bestattet werden konnten. Fälle von Menschenfressertum wurden verzeichnet.

Die westliche Welt war durch Berichterstatter ausländischer Zeitungen in der Ukraine über die Hungersnot spärlich unterrichtet worden, jedoch blieben ihr die wahren Ausmaße der Hungerkatastrophe unbekannt. Sie war überzeugt, daß die Regierung an der Mißernte unschuldig sei und konnte nicht glauben, daß der Kreml mit ähnlichen Waffen gegen die schutzlose Bevölkerung kämpfen könne. Daß es aber solchermaßen zuging, beweist der Verfasser in einem anderen Teil seines Artikels.

Nach der Besetzung der Ukrainischen Volksrepublik, deren legitime Regierung gezwungen war, das Land zu verlassen, stießen die Okkupanten auf Widerstand aller Art der ukrainischen Bevölkerung. Dieser Widerstand wuchs besonders dann, als die Sowjetregierung zur

gewaltsamen Kollektivierung der Landwirtschaft geschritten war. Um diesen Widerstand endlich zu brechen, verabschiedete die Sowjetregierung nach Beendigung der Kollektivierung ein drakonisches Gesetz über die Getreide-Ablieferung, das einem Todesurteil gegen Millionen Bauern, welche niemals gewillt waren, sich der bolschewistischen Herrschaft zu beugen, gleichkam. So kam es zur Hungersnot, deren Opfer der Verfasser auf Grund statistischer und anderer Unterlagen auf 7,6 Millionen einschätzt.

P. Lutarewytch

DIE HUNGERSNOT IN DER UKRAINE 1932—1933 (ZAHLEN UND TATSACHEN)

Der Verfasser stellt auf Grund persönlicher Beobachtungen und authentischer sowjetischer Geheimdokumente fest, daß die Ernte 1932 in der Ukraine durchschnittlich gewesen und daß die Hungersnot von 1933 künstlich hervorgerufen worden sei. Auf Grund seiner persönlichen Beobachtungen und Erinnerungen ihm nahestehender Menschen (z. B. seiner Mutter) behauptet er, daß es die Bauernschaft gewesen sei, die — ob es nun Kolchosbauern oder bäuerliche Privateigentümer waren — am stärksten darunter gelitten habe.

Vom Hunger verschont blieben:

1. Kommunisten, welche mehr als genügend Lebensmittel aus sog. nicht-öffentlichen Verteilungspunkten erhielten,
2. parteilose Fachkräfte (sie erhielten für sich und ihre Familien genügend Mehl). Schlecht versorgt waren
3. parteilose Angestellte, die bescheidene Mehlrationen erhielten.

Der Verfasser berichtet, auf welche Weise die Menschen versuchten, sich vor dem Hungertode zu retten. Er stützt sich dabei auf eigene Wahrnehmungen, führt konkrete Beispiele an und nennt Namen ihm persönlich bekannter Personen.

Er führt die statistisch festgelegte Einwohnerzahl eines Bezirks im Poltawagebiet an, aus welcher zu erschen ist, daß dieser Bezirk am 1. Januar 1932 von 52 672 Personen bewohnt war und daß es deren am 1. Januar 1934 nur 45 714 gegeben habe. Die Saldo-Bevölkerungszunahme während dieser zwei Jahre betrug 429 Personen beiderlei Geschlechts. Auf diese Weise wäre die Einwohnerzahl mit $52\,672 + 429 = 53\,101$ zu bemessen gewesen. Tatsächlich jedoch wurden laut Bezirks-Statistik nur 45 714, d. h. 7 387 Einwohner weniger festgestellt. Diese Verringerung macht etwa fünfzehn von hundert aus. Indem der Verfasser die Ergebnisse der ukrainischen Volkszählung von 1926 mit denjenigen der Volkszählung von 1939 vergleicht, gelangt er zum Schluß, daß die ukrainischen Verluste infolge Hungersnot sich auf etwa 15% beliefen.

Besonders wertvoll sind die vom Verfasser angegebenen Dokumente. Diese wurden von deutschen Truppen in einem Waldgebiet bei Poltawa im Boden vergraben entdeckt. Die Deutschen hatten an ihnen keinerlei Interesse und der Verfasser hatte als Vertreter lokaler ukrainischer Behörden Gelegenheit, sie eingehend zu studieren und daraus Schlüsse betreffs Maßnahmen der Sowjetmachthaber zur völligen Enteignung der Brotvorräte aus parteipolitischen Beweggründen zu ziehen.

Diese Unterlagen sind:

1. eine Verordnung des Ortskomitees der Partei in Charkow, betreffs Wiederholung der Drescharbeiten im Herbst 1932,
2. eine Direktive des Zentralkomitees, die Versorgung der Ukraine mit Pferdefutter betreffend,
3. eine Verordnung betreffs Geheimhaltung aller Gerichtsverfahren wegen Menschenfresserei und, schließlich,
4. eine Direktive Stalins, laut welcher die Kolchosbauern nur 10% Getreide behalten durften.

**PUBERTÄT UND JÜNGLINGSALTER VOM STANDPUNKT SOWJETISCHER
PSYCHOLOGEN UND ERZIEHER**

Der Verfasser untersucht das Problem, ob die westliche Psychologie als Wissenschaft von der sowjetischen abweicht. Er gelangt zur Schlußfolgerung, daß sie es zwar zu tun versucht, es in Wirklichkeit jedoch nicht erreicht. Im Sonderfall, d. h. bei dem vom Verfasser untersuchten Problem des Übergangsalters — bei Halbwüchsigen und Jünglingen — stimmen die Ansichten der westlichen und der sowjetischen Psychologen sogar weitgehend überein.

Um den Standpunkt sowjetischer Psychologen auf diesem Gebiet kennen zu lernen, untersucht der Verfasser nicht die wissenschaftliche Literatur, sondern hauptsächlich Schriften (Romane und Novellen), welche den Jugenderziehungsprozeß in der Sowjetunion zum Inhalt haben oder beschreiben. In diesem Sinne sind vom Verfasser benützt worden: „Die Halbwüchsigen“ von Frau M. Petschnikow, „Probleme der Charakter-Psychologie“ von N. Lewitow, „Aufzeichnungen einer Mutter“ von Frau A. Sergejew und „Die grünen Tage“ der frühverstorbenen ukrainischen Schriftstellerin L. Olenko.

Die Ansicht der Sowjetpsychologen besteht hauptsächlich darin, daß sie die Pubertätszeit und das angehende Jünglingsalter zur Erziehung künftiger Sowjetbürger für besonders wichtig halten. Damit sind übrigens auch I. Spranger sowie andere hervorragende Psychologen der westlichen Welt einverstanden. Im Grunde genommen besteht, wie dies vom Verfasser mit großer Überzeugungskraft bewiesen wird, in der natürlichen Entwicklung der westlichen und der Sowjetjugend kein wesentlicher Unterschied. Er äußert sich vielleicht nur darin, daß die westliche Erziehungskunst die natürliche Begabung der Zöglinge fördert, während die sowjetische ihre erzieherische Arbeit auf einer Einimpfung künstlicher Eigenschaften zur Erreichung bestimmter politischer Ziele aufbaut.

RESUME DES ARTICLES

E. Glowinskyj

LES FINANCES UKRAINIENNES ET LE SYSTEME FINANCIER DE L'URSS

La centralisation qui est le trait caractéristique de la structure politique et économique entière de l'URSS représente dans le domaine des finances une unité logique et parfaite. Cette centralisation se manifeste dans le fait que, selon la constitution de l'URSS, toutes les places importantes sont occupées par des organes dirigeants de l'Union entière, c'est-à-dire qu'il s'agit

- a) de la direction du système monétaire,
- b) de la direction du système des crédits,
- c) de la direction de l'épargne et du système des assurances.

Quant à la loi budgétaire, la centralisation s'y manifeste selon les lois de 1924 et 1927 par les traits suivants:

a) par la souveraineté de l'Union dont les organismes fixent les droits budgétaires des républiques fédérées et par le fait que les objets imposables sont déterminés par les organismes de l'Union;

b) par le principe de l'unité du budget: quoique le budget de l'URSS se compose de deux parties — le budget de l'Union et les budgets des 16 républiques fédérées — il représente dans son essence le budget d'un Etat unitaire. Il est à noter que depuis 1938 les budgets des organes locaux y paraissent en tant que parties intégrantes des budgets des républiques fédérées.

La répartition des compétences entre l'Union entière et les républiques fédérées est réalisée de telle sorte que tous les ministères sont répartis en trois catégories: ministères destinés à l'Union entière, ministères des républiques fédérées et ministères des républiques particulières. D'après cette répartition la compétence du ministère de la guerre, du ministère des transports et des transmissions ainsi que du ministère des affaires étrangères s'étend exclusivement à l'Union entière, compétence du ministère de l'instruction publique, de l'intérieur, des finances et de certaines branches de l'économie s'étend à l'Union entière ainsi qu'aux républiques fédérées et, enfin, la compétence des assurances sociales, de l'industrie locale et de l'économie communale — aux républiques fédérées seules, qui fonctionnent d'une manière plus ou moins indépendante, mais, cependant, suivant les indications de l'Union entière.

Quant aux revenus, les impôts forment, depuis la réforme des contributions de 1930, la source principale des revenus des républiques fédérées dont la plupart est constituée par l'impôt sur le chiffre d'affaires de l'URSS. Le pourcentage des déductions est annuellement fixé par le Soviet Suprême. Plus de 50% du budget de l'Ukraine en 1954 sont formés par ces déductions. Les républiques fédérées, de leur côté, fixent le pourcentage des déductions de la même source pour les budgets locaux et obtiennent en outre leur revenus des sources

qui leur sont indiquées. Le budget de la RSSU contient pratiquement $\frac{1}{3}$ des revenus obtenus en URSS et $\frac{1}{3}$ des dépenses de la RSSU. Le reste des $\frac{2}{3}$ tombe à la charge du budget de l'Union entière. Si l'on compare le budget de la RSSU avec le budget sommaire des autres républiques, on constate qu'il ne correspond pas aux 20% que la RSSU devrait avoir, étant donné le nombre de ses habitants et son potentiel économique. Celui-ci atteignit en 1951, 1952 et 1953 — 17,7, 17,7 et 17,4% et n'augmenta qu'en 1954 à 19,3%. Étant donné le manque de données il est fort difficile de répondre la question: les revenus de l'Ukraine dépassent-ils ses dépenses? Néanmoins il fut possible à certains érudits soviétiques de constater, pendant le troisième décennat, quand ces données pouvaient encore être publiées que l'actif du budget ukrainien, dans le cadre du budget de l'Union entière, surpassait les dépenses pour l'Ukraine, c'est-à-dire qu'une partie des revenus de l'Ukraine a été dépensé hors des frontières ukrainiennes pour la reconstruction des autres républiques ou pour d'autres tâches similaires.

B. Krupnyckyj

MAZEPPA ET L'HISTORIOGRAPHIE SOVIÉTIQUE

Un grand nombre de livres populaires concernant les hetmans ukrainiens et l'ancienne culture ukrainienne parurent à la suite de la révolution de 1917 et de la création de l'Etat ukrainien. Ce fut surtout le hetman Ivan Mazepa dont la vie fournit le sujet de nombreux livres. Cependant, tout cela changea après l'occupation de l'Ukraine par les Bolchévistes. Certes, la science historique en Ukraine a fait un grand progrès au cours de 10 ans (de 1920 à 1930) grâce au fait que la meilleure tradition scientifique ne fut pas encore morte et que les archives étaient ouverts aux investigateurs ukrainiens.

Mais à partir de 1930 commence en URSS la réaction et la glorification des héros russes qui avaient réalisé l'unification de la Russie, tels que Alexandre Nevski, Minine et Pojarski, Pierre I-er, Souvorov Koutousov etc. Dans ces conditions il était naturellement impossible de glorifier ou même de traiter objectivement l'activité du grand hetman ukrainien Mazepa. On cherche intensivement dans l'histoire de l'Ukraine des moments favorables pour les tendances d'unification et non pas l'opposé.

Après la fermeture des sections historique et philologique de l'Académie des Sciences ukrainienne l'histoire a cessé d'être une science enseignée dans les universités et dans les écoles supérieures ou d'être sujet de recherches scientifiques. Ce ne fut que vers 1930 que fut créé auprès de l'Académie des Sciences ukrainienne l'Institut d'études historiques ukrainiennes dont la tâche principale fut d'éditer des manuels d'histoire pour les universités et les écoles supérieures. L'auteur indique de nombreux livres parus pendant ce temps-là, tout en démontrant que l'historiographie soviétique moderne en ce qui concerne le hetman Mazepa n'a fait que renouveler les méthodes de propagande de Pierre I-er en le condamnant comme „traître et séparatiste“.

Parmi les personnages les plus importants de l'histoire ukrainienne ce ne fut que Bohdan Khmelnytski qui méritait leur attention élogieuse et cela parce qu'on lui attribuait l'idée de l'unification de l'Empire Moscouite avec l'Ukraine qu'on ne pouvait pas attribuer à Mazepa. On sait qu'en vérité Bohdan Khmelnytski ne fut pas adhérent absolu de cette unification et avait corrigé sa décision après sa réalisation.

En général la science historique ukrainienne se trouve à partir de 1930 environ dans un état de décadence considérable. Les années de guerre avaient soulagé dans une certaine mesure la situation de l'historiographie ukrainienne, mais immédiatement après la guerre les choses reprurent leur cours habituel: on glorifiait tous les „unificateurs“ et dénigrait les „séparatistes“, en premier lieu le hetman Mazepa, l'un des plus grands personnages de l'histoire

ukrainienne. On nomme „traîtres, idéologues du nationalisme bourgeois et falsificateurs de l'histoire“ tous les historiens qui apprécient l'activité de Mazeppa positivement. C'est de cette manière que les historiens soviétiques tâchent de discréditer les historiographes M. Hrouchevski, N. Kostomarov, V. Antonovitch, M. Dragomanov, D. Dorochenko et, parmi les vivants, A. Oglobline et l'auteur du présent article.

Alexandre Hirsch

LES REFLEXES CONDITIONNES ET LA DESPOTIE

Un réflexe est la réaction de l'organisme en réponse aux irritations extérieures dans un but d'autodéfense, d'accommodation ou de résistance contre l'influence des facteurs extérieurs.

Quand p. ex. le professeur Pavlov donnait à manger aux petits chiens en mélangeant la nourriture avec les irritants, une salivation pouvait être observée plus tard chez ces mêmes animaux quand les irritants connus par eux leur furent présentés même sans nourriture.

C'est une tâche très dure que d'adapter la doctrine de Pavlov au dressage des hommes, nécessaire pour le régime dictatorial, car l'homme diffère de l'animal par le fait qu'il possède un autre système de signalisation agissant dans la direction opposée. Ce sont les impulsions de défense ou l'inhibition.

L'intellect et les instincts sont également propres aux animaux et aux hommes, mais chez les animaux prédominent les derniers, tandis que chez les hommes prévaut le premier. Cependant, l'intellect et l'instinct sont étroitement liés chez les uns et les autres.

Quand Pavlov faisait ses expériences avec les animaux il les isolait avant tout des facteurs extérieurs qui pouvaient troubler la réaction normale des animaux. Le pouvoir dictatorial fait la même chose: il isole sa population avant tout de toute communication avec le monde extérieur.

Ayant réalisé cet isolement, le pouvoir dictatorial tâche de déclencher dans la population deux réflexes: le réflexe de la peur et celui de la soumission. Le premier n'est pas toujours dû à la terreur seule, un autre facteur joue ici un rôle important — le fait que la population soumise à une dictature se trouve dans un état de dépendance totale (dépendance matérielle y comprise). Ce fait provoque le complexe d'humiliation et de peur. L'éducation joue également un grand rôle. La population est accoutumée dès l'enfance à adorer le „chef“, le régime et à s'y soumettre entièrement.

La doctrine de Pavlov donne la possibilité d'obtenir de soi-disants „aveux spontanés“. Les centres de liberté et de critique sont paralysés complètement ou du moins partiellement dans la population d'un Etat totalitaire. Si un habitant d'un Etat totalitaire tombe en conflit avec le pouvoir il est mentalement isolé même dans sa société déjà isolée du monde extérieur.

La pharmacologie connaît assez de produits propres à obtenir des „aveux spontanés“. Mais les moyens pharmacologiques ne sont pas obligatoires. Il suffit de priver l'homme du sommeil et il sera prêt à „avouer“ tout ce que l'on veut.

Depuis quelque temps les investigateurs étrangers attachent une certaine attention aux recherches concernant ce problème. Le savant hollandais A. Meerloo dénonce „l'attentat extraordinairement dangereux à la liberté de l'esprit“ qu'il nomme menticide, c'est-à-dire „assassinat de l'intellect“. Au mois de mai 1954 il publia dans "The American Journal of Psychiatry" une étude dans laquelle il avait utilisé une documentation se rapportant à la „contrainte mentale“ des soldats alliés emprisonnés en Corée Septentrionale.

L'auteur mentionne également les ouvrages de A. Little qui indique que c'étaient les communistes coréens qui ont lancé l'expression „lavage du cerveau“. Cette expression fut introduite dans la littérature anglaise par E. Hunter qui l'avait traduite par "brainwashing". Ce terme „lavage du cerveau“ est également connu dans la littérature française.

LE PROBLEME DE L'AMENDEMENT DES TERRES DE L'UKRAINE ET DE LA CRIMEE

L'Ukraine en tant que fournisseur principal de produits agricoles joue un rôle important dans le système de l'économie populaire de l'URSS. Son sol rendu excessivement fertile par le tchernosiom qu'il contient satisfait non seulement aux exigences intérieures mais aussi à celles de l'exportation.

Etant donné les conditions favorables à l'agriculture en Ukraine un défrichement intensif du sol commença entre 1860 et 1870, surtout dans la partie des steppes. La surface du sol cultivable augmenta de cette façon en Ukraine entière de 60%, dans les steppes — de 119%. Par suite d'un labourage pratique sans la moindre méthode la surface forestière diminuait, l'épaisse couche de végétaux disparaissait et le sol perdait sa structure favorable à l'agriculture. Sauf les steppes exposées aux sécheresses fréquentes, on trouve en Ukraine à peu près 2,5 millions ha de marais et de terrains marécageux ainsi qu'environ 200 000 ha de sable qui on peut utiliser pour l'agriculture des travaux d'amendement. Cependant, on n'y faisait pas attention ni avant ni après la révolution. Ce n'est qu'actuellement qu'on fait attention aux différents genres d'amendement, fait qui résulte des travaux intensifs des savants et des spécialistes dans le domaine de l'agriculture. La réalisation des plans conçus concernant l'amendement par drainage ou par irrigation, l'amélioration des champs et forêts va considérablement élargir les terrains devant être utilisés par l'agriculture. Il sera possible à l'aide de mesures projetées ou partiellement réalisées, tels que les canaux de l'Ukraine méridionale et de la Crimée septentrionale ainsi que le système d'irrigation d'Ingoulets, la communication méridionale du Dniéper-Bougue, le canal nommé „Glouboki Vvod“ au bassin du Don etc. de stabiliser les récoltes, de créer en Ukraine des conditions extrêmement favorables à l'agriculture et de diminuer les dommages causés par les sécheresses. Cependant, il est à craindre que ces plans ne soient pas complètement réalisés, car l'Ukraine et surtout la partie se trouvant sur la rive droite du Dniéper n'auront pas la possibilité d'exécuter des travaux de grande envergure, parce qu'elle est considérée par le gouvernement soviétique comme „théâtre de guerre pour des actions belliqueuses possibles“. Ce fait est actuellement aggravé par la transposition du centre de gravité de la production agricole en Sibérie Occidentale et en Kasakhstan de sorte que l'Ukraine sera forcée de jouer un rôle secondaire et dépendant.

Etant donné cette situation on peut s'attendre à ce que beaucoup de ces projets restent en suspens, sauf ceux qui sont dictés par des nécessités stratégiques.

D. Solovey

LA VIE CAMPAGNARDE EN UKRAINE DE 1931 A 1933

La famine en Ukraine eut lieu à deux époques différentes: de 1931 à 1932 et de 1932 à 1933. Ce fut surtout celle de 1932 à 1933 qui dans ses manifestations et conséquences a été particulièrement terrible. Elle fut provoquée artificiellement par le Kremlin et sa cause fut la décision de Staline et du CC du PC, d'élever incroyablement la norme de livraison des céréales au gouvernement soviétique, norme que l'Ukraine ne fut pas capable d'atteindre d'autant plus que la population de l'Ukraine après la mauvaise moisson en 1931—1932 souffrait de la faim. C'est Molotov qui dirigea l'opération de la livraison inconditionnée.

Le gouvernement construisit pour surveiller les **travaux de récolte** des tourelles et promulga en outre une loi spéciale (le 7. 8. 1932) qui prévoyait un emprisonnement pouvant aller jusqu' à 10 ans ou l'exécution pour le vol des céréales et même pour le glanage.

En outre il était absolument interdit à la population de chercher du pain hors du territoire ukrainien et les fonctionnaires de la NKVD l'enlevaient aux paysans qui avaient eu la chance de le trouver quelquepart.

Pour que la livraison obligatoire ait lieu selon la norme imposée, le Kremlin envoya des milliers de fonctionnaires du Parti en Ukraine avec l'ordre d'arracher sans pitié le pain à la population et de le transporter dans un lieu spécialement indiqué. Cependant, étant donné qu'il n'y avait pas assez de silos et que beaucoup de céréales furent entreposées à ciel ouvert près des gares, la plupart pourrit, tandis que les paysans mouraient littéralement de faim. Mais les céréales récoltées et les autres produits ne suffisaient et de loin à satisfaire aux exigences du Kremlin. C'est pour cette raison que les fonctionnaires envoyés commencèrent à perquisitionner les fermes, à anéantir les dépôts, de détruire les poêles etc. et à enlever aux paysans affamés les derniers maigres restes de céréales ou d'autres vivres. Les scènes qui se déroulèrent étaient de véritables tragédies.

Ces événements conduisirent à la famine de 1933. Des milliers de paysans mouraient chaque jour et il n'y avait personne pour les enterrer. On signala des cas d'anthropophagie.

Le monde occidental était mal renseigné sur la catastrophe par les correspondants des journaux étrangers et l'étendue véritable du fléau lui resta inconnu. Il était persuadé que le gouvernement n'était pas coupable de la mauvaise récolte et il ne croyait pas que le Kremlin était capable de lutter contre la population sans défense à l'aide de pareils procédés. L'auteur démontre dans une autre partie de son ouvrage que tout cela eut lieu de cette façon.

Après avoir occupé le territoire de la République Populaire Ukrainienne dont le gouvernement légal fut obligé d'émigrer, les occupants bolchévistes eurent à faire face à une résistance de la population ukrainienne s'exerçant dans tous les domaines. Cette résistance devint plus forte quand le gouvernement commença à introduire la collectivisation forcée de l'agriculture. Pour briser cette résistance le gouvernement soviétique après avoir achevé la collectivisation promulga une nouvelle loi draconienne concernant la livraison du pain qui signifiait la mort de faim pour des millions des paysans ukrainiens ne voulant pas capituler devant le pouvoir bolchéviste. Selon les données statistiques et autres l'auteur constate que la famine causa 7,6 millions de victimes.

P. Lutarewytch

LA FAMINE EN UKRAINE DE 1932 A 1933

(CHIFFRES ET FAITS)

L'auteur constate, en se basant sur ses propres observations et sur des documents secrets soviétiques authentiques, que la récolte en Ukraine en 1932 fut moyenne et que la famine de 1933 fut provoquée artificiellement. Selon ses propres observations et les souvenirs de personnes proches (comme p. ex. sa mère) ce furent surtout les paysans — soit qu'il s'agit des kolkhosiens ou des petits propriétaires — qui ont souffert de la famine dans une mesure plus grande que les autres.

Les personnes qui n'ont pas souffert de la famine furent:

1. les communistes recevant plus qu'assez de vivres des points de répartition inofficieux,
2. les spécialistes n'appartenant pas au Parti et recevant pour eux-mêmes et pour leur familles des quantités suffisantes de farine.

Ce furent les employés non membres du Parti qui recevaient des rations de farine insuffisantes et dont la situation fut pire.

L'auteur raconte, en se basant sur des **observations** personnelles, comment les gens s'efforçaient de se sauver de la mort et nous donne des exemples nombreux en nommant des personnes connues de lui.

L'auteur cite les données statistiques concernant le nombre d'habitants dans un district de la région de Poltava dont il résulte qu'au 1-er janvier 1932 le nombre d'habitants de ce district fut de 52 672, mais qu'au 1-er janvier 1934 il en fut de 45 714. L'accroissement naturel de la population pendant ces deux années fut de 429 personnes des deux sexes. De cette manière le nombre des habitants dans le district aurait dû s'exprimer par $52\,672 + 429$ personnes = 53 101, en fait il n'y eut selon la statistique que 45 714 personnes, c'est-à-dire 7 387 en moins. Cette diminution représente 15%. En comparant les résultats du recensement de 1926 avec celui de 1939 l'auteur parvient à la conclusion que les pertes ukrainiennes résultant de la famine atteignirent 15%.

Les documents cités par l'auteur sont **extrêmement précieux**. Ces documents enfouis dans une forêt des environs de Poltava ont été trouvés par des troupes allemandes. Les Allemands ne s'y intéressèrent pas et l'auteur, représentant des autorités locales ukrainiennes, eut la possibilité de les étudier et d'en tirer ses conclusions se rapportant aux mesures spéciales prises par les autorités pour enlever le pain aux paysans et atteindre leur buts politiques.

Ce sont:

1. Une directive du comité local du Parti à Kharkov exigeant la répétition des travaux de battage du blé en automne 1932,
2. un décret ordonnant de fournir du fourrage aux chevaux en Ukraine,
3. une directive de rendre secrets les procès-verbaux consécutifs aux cas d'anthropophagie et, enfin,
4. un décret de Staline ordonnant de laisser seulement 10% des céréales à la disposition des kolkhosiens.

O. Kulchitsky

LA PUBERTE ET L'ADOLESCENCE VUES DU POINT DE VUE DES INSTITUTEURS ET PSYCHOLOGUES SOVIETIQUES

L'auteur examine le problème, si la science psychologique soviétique diffère de celle de l'Ouest. Il parvient à la conclusion qu'elle tâche d'être différente, mais que dans son essence, elle ne l'est pas. En particulier en ce qui concerne le problème en question — l'âge des adolescents — le point de vue de la science psychologique occidentale et celui de la science soviétique coïncident.

Pour s'informer sur l'attitude de la psychologie soviétique à l'égard de ce problème, l'auteur étudie non pas la littérature scientifique, mais principalement les ouvrages à tendance pédagogique qui traitent ou décrivent l'éducation de la jeunesse en U.R.S.S. En particulier il s'est servi des nouvelles suivantes: «Les adolescents» de M-m M. Petchernikoff, «Les problèmes de la psychologie du caractère» de N. Levitov, «Notes d'une mère» de M-me A. Serguéiev et, enfin, «Les cours verts» de la jeune romancière ukrainienne, prématurément décédée, L. Olenko.

Le point de vue des psychologues soviétiques réside principalement dans le fait qu'ils considèrent la période de la puberté et de l'adolescence comme la période la plus importante pour l'éducation du citoyen soviétique futur. D'ailleurs I. Spranger et les autres psychologues occidentaux bien connus sont du même avis.

L'auteur prouve d'une manière convaincante qu'entre la jeunesse soviétique et occidentale il n'y a pas de différence essentielle. Elle réside, peut être, en cela que la pédagogie occidentale développe l'aptitude naturelle de ses élèves, tandis que la pédagogie soviétique élève la jeunesse en lui imposant des qualités artificielles dans des buts politiques.

OUR CONTRIBUTORS

E. GLOWINSKYJ. Professor and Department Chief of Ukrainian Polytechnical School and professor of Ukrainian Free University at Munich. Associate of Shevchenko Society. Worked for many years in Ukrainian Scientific Institute in Warsaw. Author of many scientific works on the Soviet economy, in particular a large-scale monograph "Finances of the Ukrainian Soviet Socialist Republic", published in Warsaw, 1939.

A. HIRSCH. Graduate of Moscow University, 1920 class (Medical Dept.) 20 years experience as a doctor (specialist on tropical malaria) and as a specialist on labor protection. Author of a monograph on social insurance and labor protection.

B. KRUPNYCKYJ. Doctor of Philosophy, graduate of Berlin University, professor of the Ukrainian Free University at Munich, associate of various Academics of Science. Author of the following works: "History of the Ukraine", "Mazepa and His Era", (both in German), "The Basic Problem of Ukrainian History", "Pylyp Orlyk — Hetman of the Ukraine (1672—1742)", "Danylo Apostol the Hetman (1727—1734)" — all in Ukrainian, and of many other research works.

A. LEBED. Engineer, born 1903 in Kremenchug (Ukraine), after secondary school studied in the Kharkov Institute of Transport. Author of many articles published in Institute's periodicals. Co-author of "Hydro-electric Installations and Transport in the USSR".

D. SOLOVEY. A Historian and Economist. Formerly associate of the Research Institute on the History of Ukrainian Culture at Kharkov; Head of one of the Statistic Sections in the Ukraine Central Statistical Administration. Works on Ukrainian Economy, Statistics and History.

«ДЕРГІ» — збірник турецькою мовою № 1. Січень-березень 1955 р., 160 стор. В квітні ц. р. Інститут для вивчення історії та культури ССРСР випустив у світ перше число «Дергі», збірник турецькою мовою.

«Дергі» редагується членом Наукової Ради Інституту д-ром Едіге Кирималом (відповідальний редактор) та азербайджанським публіцистом Мехмет Емірджансм (літературний редактор).

Перше число «Дергі» містить вступне слово, 12 статей, 5 рецензій і некролог, присвячений політичному діячеві Азербайджану Мехмету Еміну Ресюльзаде, що недавно помер.

Із вступного слова «Дергі» видно, що цей журнал має такі цілі:

Об'єктивне і наукове освітлення та інформація широких кіл читачів Близького Сходу про дійсне становище в Советському Союзі та про результати діяльності Інституту для вивчення історії та культури ССРСР.

Всебічне наукове освітлення порівнюючи маловідомої і маловивченої проблеми Советського Союзу, що охоплює величезні простори від Криму й Кавказу до Якутії і від Ідель-Уралу (Волго-Уралу) до Паміру.

Притягнення до співробітництва з названим Інститутом і до справи об'єктивного наукового дослідження ССРСР та советського Сходу вчених багаточисельної еміграції тюркських народів Советського Союзу.

Статті першого числа «Дергі» освітлюють такі питання:

Советський Туркестан. (Вступна стаття проф. Тогана про останні етапи советської політики в Туркестані; стаття А. Улуктука про другий лінгвістичний конгрес в Туркменії; стаття А. Акку про транспортне будівництво в Туркестані і Заураллі; стаття Мурата Таджмурата про кризу тваринництва в Туркестані та С. Кабиша про негаразди советського бавовняництва в Туркестані та на Кавказі).

Азербайджан. (Стаття Мірзи Бала про советську політику в Південній [перським] Азербайджані).

Монголія. (Стаття проф. Поппе про советську політику в Монголії).

Становище мусульманської релігії в Советському Союзі. (Стаття д-ра Е. Киримала про становище мусульманської релігії в Криму та стаття проф. Т. Девлетчина про становище мусульманської релігії в Ідель-Уралі).

Україна. (Стаття проф. В. Дубровського про знищення більшовиками українського сходознавства).

Військова справа в ССРСР. (Стаття Н. Галай про впливи советської соціальної доктрини на сучасне військове вміння).

Педагогіка в ССРСР. (Стаття Я. Ковала про особливості сучасного советського учбового року).

В першому числі «Дергі» рецензується така нова література:

Праця д-ра Едіге Киримала «Дер націонале Кампф дер Кримтюркен» (реценз. д-р А. Сойсан);

«Спогади» фельдмаршала Маннергейма (реценз. Н. Галай);

Праця проф. М. Міллера «Советська археологія» (реценз. Міндія Лашаурі);

Стаття А. Баузани «Совтське медресе Мир-і-Араб в Бухарі» (рец. проф. д-р Г. Штакельберг);

Журнал «Азербейджан», що виходить в Туреччині (рец. М. Еліф.).

«Дергі» — це перший крок Інституту для вивчення історії та культури ССРСР в царині ознайомлення читачів Близького Сходу з дійсним становищем в ССРСР та результатами своїх праць.

«БІЛОРУСЬКИЙ ЗБІРНИК», книга I., 1955 р., 162 стор.

У виданні Інституту для вивчення історії та культури ССРСР вийшло перше число «Білоруського Збірника» під редакцією д-ра Ст. Станкевича, вченого секретаря Наукової Ради Інституту.

З вступного слова видно, що Збірник ставить своїм завданням висвітлення окремих аспектів підсоветської дійсності передусім в БССР, як також в ССРСР взагалі, для ознайомлення чужинців з білоруською проблематикою, котрій на Заході ще й до тепер не завжди присвячується належну увагу.

В Збірнику вміщені такі статті:

- 1) Чому і як була утворена Білоруська ССР (Я. Менський);
- 2) Національна політика Кремля на Білорусі (Ст. Станкевич);
- 3) Документальне значення антинацистської літератури (Г. Няміча);
- 4) Дві системи права в Советському Союзі (Л. Варонич);
- 5) Проблема осушення Поліської низини (В. Будзімер);
- 6) Ліси Білоруської ССР (А. Ялович);
- 7) Мінеральні ресурси Білоруської ССР (В. Кіпель);
- 8) Криза білоруського музичного мистецтва в БССР після війни 1941—1945 рр.

(М. Куликович)

Вкінці подано резюме цих статей в англійській, німецькій і французькій мовах.

«Білоруський Збірник» є конкретним кроком вперед в справі поширення кола співпрацівників а тим самим і поля діяльності Інституту.

З українських видань Інституту

В цьому році, з датою — грудень 1954 року, вийшов «Український Збірник» ч. 1, з таким змістом:

Вступне слово в англійській мові.

Вступне слово в українській мові.

П. Курінний: Большевицька агресія проти України (1917—1921).

Б. Маргос: Завоювання України большевиками.

О. Юрченко: До питання совстизації національних республік ССРСР (На до-свіді України).

Г. Ващенко: «Визволення» Західньої України большевиками. (Офіційні доку-менти і дійсність).

І. Ф.: Советський Ужгород. (Спостереження очевидця).

Г. Костюк: Останні дні життя академіка М. Грушевського. (За советською пресою і спогадами сучасників). (1934—1954).

С. Ю. Процюк: Принципи плянового господарства в ССРСР та їх здійснення в Україні.

С. Нагай: Житлове будівництво і побутові умовини в ССРСР.

П. Лютаревич: МТС в Україні (за даними низової та центральної звітності).

Резюме всіх статей в англійській, німецькій і французькій мовах та короткі біографічні дані про авторів.

Крім того, в серії ротаторних видань Інституту — Досліди і матеріали, серія II, (формат 21 x 29.5 см) вийшли такі українські праці:

Ч. 24) Г. Сова. «До історії большевицької дійсности (25 років життя українського громадянина в ССРСР)», з передмовою проф. Д. Михайлівського. Праця мемуарного характеру, що дає ряд описів і спостережень з советської дійсности, зокрема: про чистки державного апарату в УССР, про советське судівництво, концтабори, про умовини життя й каторжної праці засланих на далекій Колимі тощо. Автор принагідно доповнює відому дотепер дислокацію таборів примусової праці (концтаборів) в ССРСР.

В другій частині праці автор розповідає про німецьку окупацію України, про господарське життя одного з українських районів під час німецької окупації, про спізнену ліквідацію колгоспів в Україні і відступ німців.

Книжка має 107 сторінок.

Ч. 26) М. Ковалевський. «Опозиційні рухи в Україні і національна політика в ССРСР (1920-1954).

Автор починає свою працю з революції 1917 року, спиняючись спеціально на тодішньому стані національного питання в колишній російській імперії. Зробивши нарис теоретичних підстав національної політики в ССРСР, автор докладно висвітлює «боротьбізм» і «хвильовізм» — рухи української опозиції в КП(б)У.

В одному з дальших розділів (четвертому), автор вертається до «Спільки Визволення України», аналізує програму, ідеологію й тактику СВУ та спиняється спеціально над працею СВУ серед молоді. Насвітлює також автор участь Української Автокефальної Православної Церкви у визвольному русі та закінчує працю окресленням нових форм української опозиції, що виникли в Україні після другої світової війни.

Книжка має 83 сторінки.

Ч. 29) Іван Майстренко. «Кризові процеси в советській економіці».

Подавши процес формування економічної системи сталінізму, автор аналізує монопольне державне господарство та бюрократичні продукційні відносини.

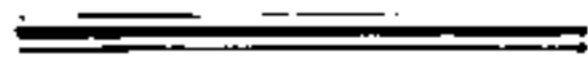
Слабі сторони економічної системи сталінізму та наростання кризових явищ в советській економіці автор освітлює, на основі доступних йому матеріалів, в дусі власної концепції і власного світогляду.

Книжка має 122 сторінки.

ЗМІСТ

	Стор.
Від Видавничої Колегії Інституту	7
Є. Гловінський: Фінанси Української ССР в системі фінансів СРСР	9
Б. Крупницький: Мазепа і советська історіографія	26
О. Гірш: Умовні рефлексі і деспотія	31
А. Лебідь: Проблема меліорації земель України й Криму	41
Д. Соловей: Українське село в роках 1931—1933	64
П. Лютаревич: Цифри і факти про голод в Україні	80
О. Кульчицький: Пубертальність і адолесценція в очах советських виховників і психологів	99
Резюме:	
В англійській мові	115
В німецькій мові	121
У французькій мові	128
Короткі біографічні дані про авторів	134

CONTENTS

Foreword	7
E. Glowinskyj: Ukrainian Finance as Part of the Soviet Financial System	9
B. Krupnykyj: Mazepa and Soviet Historiography	26
A. Hirsch: Conditioned Reflexes and Despotism	31
A. Lebed: The Problem of Soil Amelioration in the Ukraine and the Crimea	41
D. Solovey: The Ukrainian Village from 1931 to 1933	64
P. Lutarewytsch: Facts and Figures on the Ukrainian Famine in 1932—1933	80
O. Kultchitsky: Puberty and Adolescence as seen by Soviet Educators and Psychologists	99
 Summaries:	
in English	115
in German	121
in French	128
Informations on Contributors	134

INHALTVERZEICHNIS

Vorwort	7
T. Glowinskyj: Die Ukrainischen Finanzen im Finanzsystem der UdSSR	9
B. Krupnyckyj: Mazeppa und die Ukrainische Geschichtssreibung	26
A. Hirsch: Bedingte Reflexe und die Despotie	31
A. Lebed: Das Problem der Boden-Melioration der Ukraine und der Krim	41
D. Solovey: Das Leben auf dem Lande in der Ukraine von 1931—1933	64
O. Kulchitsky: Pubertät und Jünglingsalter vom Standpunkt Sovietischer Psychologen und Erzieher	99
Zusammenfassung der Artikel:	
in englischer Sprache	115
in deutscher Sprache	121
in französischer Sprache	128
Biographische Notizen	134

TABLES DES MATIERES

Préface	7
E. Glowinskyj: Les finances ukrainiennes et le système financier de l'URSS	9
B. Krupnyckyj: Mazeppa et l'historiographie soviétique	26
A. Hirsch: Les réflexes conditionnés et la despotie	31
A. Lebed: Le problème de l'amendement des terres de l'Ukraine et de la Crimée	41
D. Solovey: La vie campagnarde en Ukraine de 1931 à 1933	64
P. Lutarewych: La famine en Ukraine de 1932 à 1933	80
E. Kulchitsky: La puberté et l'adolescence vues du point de vue des instituteurs et psychologues soviétiques	99
 Resumé des articles:	
En anglais	115
En allemand	121
En français	128
Notes biographiques	134

З В Е Р Н Е Н Н Я

Інститут для вивчення історії та культури ССРСР в своїй дослідчій праці, підбираючи, як джерела, еміграційну літературу, зустрівся з великими труднощами.

Бібліографія величезної щодо кількості та багатой змістом літератури, що видана 1917 року за межами советських кордонів, розроблена слабо й далеко недостатньо.

Преса, що виходить поза межами ССРСР і має характер свідчень про різні події в ССРСР, в багатьох випадках може бути дуже цінним першоджерелом.

Інститут звертається з проханням до всіх, що хотіли б йому допомогти в цій великій і скomплексованій праці, подати інформації про відомі їм еміграційні видання.

Інформації повинні охоплювати:

- а) часописи і журнали;
- б) книги;
- в) брошури;
- г) календарі;
- д) звернення, відозви і т. д.

на мовах всіх народів ССРСР, що видавалися раніше або видаються тепер різними громадськими, політичними, військовими або іншими організаціями, а також окремими особами.

При цім, оскільки це можливо, бажано було б одержати такі дані:

- 1) назва,
- 2) мова,
- 3) місце видання та адреса,
- 4) видавець,
- 5) головний редактор,
- 6) періодичність,
- 7) розмір,
- 8) ілюстрації,
- 9) напрямок видання,

- 10) як видається: друкарським чи іншим способом,
- 11) з якого часу виходить,
- 12) скільки вийшло чисел,
- 13) коли припинилось видання,
- 14) ціна числа,
- 15) особливі завваги.

Дуже бажаним було б, щоб Інститут міг дістати бодай один примірник газети, журналу чи листівки, як взірець.

Інститут підкреслює, що надіслання навіть найкоротших відомостей бодай про одне якенебудь видання, буде для нього великою підтримкою, і заздалегідь дякує всім тим, хто відгукнеться на це звернення.

Листування й матеріяли проситься надсилати на адресу:

München 37, Postfach 5, Germany.

Дирекція Інституту

